НАЦІОНАЛЬНИЙ НАУКОВИЙ ЦЕНТР
«ІНСТИТУТ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ІМ.ЗАСЛ. ПРОФ. М. С. БОКАРІУСА»
МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

МЄШКОВ ОЛЕГ ОЛЕГОВИЧ

УДК 343.98

ДИСЕРТАЦІЯ

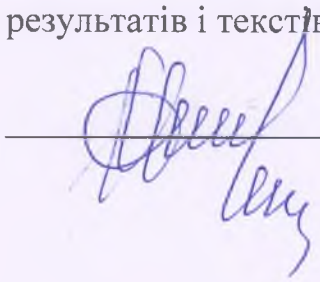
СУДОВА ІНЖЕНЕРНО-ТЕХНІЧНА ЕКСПЕРТИЗА НЕЩАСНИХ ВИПАДКІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ЕЛЕКТРОТРАВМУВАННЯМ

Галузь знань 08 «Право»

Спеціальність 081 «Право»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ О. О. Мєшков

Науковий керівник:
Сімакова-Єфремян Елла Борисівна,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України

Харків – 2023

АНОТАЦІЯ

Мєшков О. О. **Судова інженерно-технічна експертиза нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням.** – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право (Галузь знань 08 – Право). – Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України. – Харків, 2023.

У дисертації здійснено комплексне дослідження теоретико-правових основ та проблем методичного забезпечення судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням.

Роль судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням, полягає у дослідженні фактичних обставин, визначення умов та чинників, що обумовили шкідливий вплив небезпечного фактору електричної природи на людину, з метою встановлення причини нещасного випадку та повного кола причинно-наслідкових зв'язків дій (бездіяльності) конкретних осіб з наслідками події.

Повнота, правильність та наукова обґрунтованість висновків експерта за результатами проведених досліджень нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням, в умовах різноманітності фактичних обставин настання події і величезної номенклатури електротехнічних пристроїв та великої кількості норм технічної регламентації їх застосування унеможливлюється без чіткого визначення та розуміння експертом засад судової експертології, до яких першочергово належать поняття предмета, завдань, об'єкта, суб'єкта та методології судової експертизи.

Необхідність детального розгляду вказаних понять обумовлюється комплексною природою застосовуваних при цьому знань: у галузях електротехніки, охорони праці і безпеки життєдіяльності.

Обґрунтовано необхідність та запропоновано доповнити класифікацію

експертних завдань інженерно-технічного дослідження випадків електротравмування новим різновидом – прогностичні завдання.

Забезпечення високої якості, повноти та наукової обґрунтованості висновку експерта за результатами проведення дослідження нещасного випадку, пов’язаного з електротравмуванням, потребує застосування визначених апробованих методів та прийомів (методик) вирішення експертних завдань. Специфіка проведення дослідження в межах судової інженерно-технічної експертиз випадків електротравмування полягає у надзвичайно різноманітними фактичними обставинами та факторами, що впливають на характер протікання події, множинністю умов, що в певній мірі обумовлюють негативний розвиток ситуації. Характерною особливістю таких досліджень є їх комплексність. Наукові роботи та публікації науковців та напрацювання дослідників у цій галузі ще недостатньо розробили визначення таких базових понять експертного дослідження під час вирішення ситуаційних завдань як «вихідні дані» та «механізм події». Узагальнений аналіз різних поглядів на зміст понять «вихідні дані» та механізм події», свідчить про те, що вони суттєво вирізняються й насамперед залежать не лише від виду експертизи, а й від конкретного дослідника. Розглянуті основні типові стадії (етапи) експертного дослідження, охарактеризовані зміст кожного етапу. Ситуаційні завдання в інженерно-технічних експертизах випадків електротравмування спрямовані на вивчення технічних процесів та встановлення супутніх обставин, що пов’язані з подією електротравмування. Базовим для вирішення таких завдань є встановлення в категоричній формі механізму електротравмування. Необхідність окреслення місця встановленого механізму електротравмування у загальній структурі дослідження, визначається його вирішальним впливом на подальший хід дослідження та на встановлення причини нещасного випадку й повного кола причино-наслідкових зв’язків, що є беззаперечно суттю всього дослідження, на чому базується формулювання остаточного висновку експерта. Встановлення причини нещасного випадку й повного кола причино-наслідкових зв’язків дій/бездіяльності конкретних осіб з подією

електротравмування є юридично значущим фактом, необхідним для подальшого вирішення справи, є доказом у кримінальному проваджені.

Проведення судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням, характеризується значною різноманітністю фактичних обставин настання негативної події, надзвичайно великою номенклатурою електротехнічного обладнання та чималою кількістю норм технічної та експлуатаційної регламентації їх застосування. Окремою характерною рисою проведення таких досліджень є висока інформативність об'єктів експертизи.

Розглянуто метод інформаційного моделювання при проведені експертних досліджень нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням. На основі особистого практичного експертного досвіду наведено процес побудови експертом моделі безпечної ситуації під час вирішення ситуативних задач щодо встановлення причини нещасного випадку та причинно-наслідкових зв'язків, що виникають між діями/бездіяльністю відповідних осіб та негативними наслідками події. Окреслено деякі проблемні аспекти, з якими стикається експерт під час проведення досліджень нещасних випадків.

Проведено аналіз сучасного стану нормативного регулювання з питань охорони праці та безпеки життєдіяльності в Україні. Система нормативно-правових актів, що регулюють правовідносини в сфері безпеки життєдіяльності та встановлюють технічні вимоги у різних галузях господарства та виробництв на сьогоднішній день має досить громіздкий характер та включає низку законів, підзаконних нормативних актів (правил, інструкцій, рекомендацій тощо), технічних регламентів. Під час дослідження окреслені загальні проблемні та системні прогалини в нормативно-технічному регулюванні трудової діяльності окремих категорій громадян. Висвітлено недосконаліть в правовому забезпеченні організації та виконанні робіт громадянами, що здійснюються на підставі договорів підряду, на підставі угод, що «маскуються» під цивільно-правові угоди тощо.

Окремою проблематикою нормативного регулювання безпеки

життєдіяльності є певна застарілість актів, що значною мірою не встигають за технічним прогресом, відстають від вимог сьогодення. Також, акцентується увага на такому аспекті, як скасування окремих застарілих нормативних документів, що визначають правила безпеки в особливо небезпечних галузях виробництва, однак нові акти не приймаються.

Загалом система нормативного регулювання безпеки життєдіяльності в Україні слабо адаптована до міжнародних норм регулювання праці. Наголошено на необхідності гармонізації законодавства України з міжнародними, зокрема з європейськими стандартами праці.

З метою удосконалення правового нормування безпеки життєдіяльності та охорони праці пропонується змінити загальний підхід до принципів регулювання, зробивши акцент на «запобіжних діях».

Оцінка та перевірка висновку експерта, як одного із джерел доказів, є неодмінною умовою неупередженості, об’єктивності та всебічності проведення розслідування в рамках кримінального провадження та судового розгляду справи. Оцінка та перевірка висновку складаються з вирішення двох загальних груп питань: 1) процесуальна оцінка; 2) змістовна оцінка.

Складність правильної змістовної оцінки висновку експерта з боку органів досудового розслідування чи суду обумовлена тим, що слідчий чи суд не володіють спеціальними знаннями у певній галузі науки й техніки. Підкреслюється, що вирішення такого питання, представляє особливу складність за умови відсутності апробованих методик, або під час застосування нових видів експертиз.

Визначено шляхи вирішення окремих складних аспектів змістовної оцінки висновку експерта з боку слідства чи суду, запропоновано внести певні зміни в процесуальне законодавство щодо незалежного рецензування висновку експерта.

Окреслено проблеми та розглянуто стан сучасного наукового та методичного забезпечення проведення судової інженерно-технічної експертизи під час розслідування нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням.

Обґрунтовано необхідність комплексної розробки сучасної методології проведення досліджень, що враховуватиме сучасні досягнення науки й техніки. Вбачається, що ефективним інструментарієм якісного виконання експертизи є алгоритмізація та автоматизація проведення дослідження. Окрему роль тут відіграє інформаційне та нормативно-технічне забезпечення судово-експертної діяльності в галузі безпеки життєдіяльності, зокрема й пов’язаного з електробезпекою.

Ключові слова: висновок експерта, вихідні дані, докази, енергетична безпека, експертиза, електротехнічна експертиза, експертиза з безпеки життєдіяльності, кримінальне правопорушення, механізм події електротравмування, нещасні випадки, пов’язані з електротравмуванням, професійна компетентність, предмет, об’єкт і завдання експертизи випадків електротравмування, слідчий, спеціальні знання, спеціаліст, сліди, судова експертиза, судова інженерно-технічна експертиза.

SUMMARY

Mieshkov O. O. Forensic engineering and technical examination of accidents related to electric shock. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

PhD thesis by the specialty 081 "Law" (Field of Study 08 Law). – National Scientific Center "Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute" of the Ministry of Justice of Ukraine. – Kharkiv, 2023.

In the dissertation, a comprehensive study of the theoretical and legal foundations and problems of methodical provision of forensic engineering and technical examination of accidents related to electrocution was carried out.

The role of the forensic engineering and technical examination of accidents related to electric shock is to investigate the actual circumstances, determine the conditions and factors that caused the harmful effect of a dangerous factor of electrical nature on a person, in order to establish the cause of the accident and the full range of cause and effect relationships connections between the actions (inaction) of specific persons and the consequences of the event.

The completeness, correctness and scientific validity of the expert's conclusions based on the results of studies of accidents related to electrocution, in the conditions of the diversity of the actual circumstances of the occurrence of the event and the huge nomenclature of electrical devices and a large number of norms of technical regulation of their application, is impossible without a clear definition and understanding by the expert of the principles of judicial expertology, which primarily includes the concepts of the subject, tasks, object, subject and methodology of forensic examination.

The need for a detailed consideration of the specified concepts is determined by the complex nature of the knowledge used in this: in the fields of electrical engineering, labor protection and life safety.

The need is substantiated and it is proposed to supplement the classification of expert tasks of engineering and technical research of cases of electrocution with a new type - prognostic tasks.

Ensuring the high quality, completeness and scientific validity of the expert's opinion based on the results of the investigation of an accident related to electrocution requires the use of certain proven methods and techniques (methods) for solving expert tasks. The specifics of conducting research within the framework of forensic engineering and technical examination of cases of electrocution consists in extremely diverse actual circumstances and factors that influence the nature of the event, the multiplicity of conditions that to a certain extent determine the negative development of the situation. A characteristic feature of such studies is their complexity. Scientific works and publications of scientists and the work of researchers in this field have not yet sufficiently developed the definition of such basic concepts of expert research when solving situational tasks as "initial data" and "mechanism of an event". A generalized analysis of different views on the meaning of the concepts "initial data" and the mechanism of the event" shows that they are significantly different and primarily depend not only on the type of examination, but also on a specific researcher. The main typical stages (stages) of expert research are considered, the content of each stage is characterized. Situational tasks in engineering and technical examinations of cases of electrocution are aimed at the study of technical processes and establishment of accompanying circumstances associated with the event of electrocution. The basis for solving such tasks is to establish the mechanism of electrotrauma in a categorical form. The necessity of delineating the place of the established electrotrauma mechanism in the general structure of the study is determined by its decisive influence on the further course of the study and on establishing the cause of the accident and the full range of cause-and-effect relationships, which is undoubtedly the essence of the entire study, on which the formulation of the expert's final conclusion is based. Establishing the cause of the accident and the full range of cause-and-effect relationships between the actions/inactions of specific persons with the event of electrocution is a legally significant fact necessary for the further resolution of the case, and is evidence in criminal proceedings.

Conducting a forensic engineering and technical examination of accidents

related to electrocution is characterized by a significant variety of the actual circumstances of the occurrence of a negative event, an extremely large range of electrical equipment and a considerable number of norms of technical and operational regulation of their application. A separate characteristic feature of conducting such studies is the high informativeness of the objects of examination.

The method of information modeling when conducting expert studies of accidents related to electrocution is considered. Based on personal practical expert experience, the process of building a model of a safe situation by an expert when solving situational problems to establish the cause of an accident and cause-and-effect relationships arising between the actions/inaction of the relevant persons and the negative consequences of the event is given. Some problematic aspects faced by the expert during accident investigations are outlined.

An analysis of the current state of regulatory regulation on occupational health and safety in Ukraine has been carried out. The system of regulatory legal acts regulating legal relations in the field of life safety and establishing technical requirements in various branches of the economy and industries today is quite cumbersome and includes a number of laws, bylaws (rules, instructions, recommendations, etc.), technical regulations. During the research, the general problematic and systemic gaps in the regulatory and technical regulation of the labor activity of certain categories of citizens were outlined. Imperfections in the legal provision of the organization and execution of works by citizens, which are carried out on the basis of subcontracts, on the basis of agreements that are "disguised" as civil law agreements, etc., are highlighted.

A separate issue of regulatory regulation of life safety is a certain obsolescence of acts that largely do not keep up with technical progress, lag behind today's requirements. Also, attention is focused on such an aspect as the cancellation of some outdated normative documents that define safety rules in particularly dangerous industries, but new acts are not adopted.

In general, the system of normative regulation of life safety in Ukraine is poorly adapted to international norms of labor regulation. The need to harmonize

Ukrainian legislation with international, in particular with European labor standards was emphasized.

In order to improve the legal regulation of life safety and occupational health, it is proposed to change the general approach to the principles of regulation, focusing on "preventive actions".

Assessment and verification of an expert's opinion as one of the sources of evidence is an indispensable condition for impartiality, objectivity and comprehensiveness of the investigation within the framework of criminal proceedings and court proceedings. Assessment and verification of the conclusion consist of solving two general groups of issues: 1) procedural assessment; 2) substantive evaluation.

The complexity of the correct meaningful assessment of the expert's opinion by the pre-trial investigation bodies or the court is due to the fact that the investigator or the court does not have special knowledge in a certain field of science and technology. It is emphasized that solving such a question is particularly difficult in the absence of proven methods, or when using new types of expertise.

Ways to solve certain complex aspects of meaningful assessment of an expert's opinion by an investigation or a court have been identified, some changes have been proposed in the procedural legislation regarding the independent review of an expert's opinion.

The problems are outlined and the state of modern scientific and methodical support for forensic engineering and technical examination during the investigation of accidents related to electric shock is considered. The need for comprehensive development of modern research methodology, which will take into account modern achievements of science and technology, is substantiated. It can be seen that the algorithmization and automation of the research is an effective tool for the qualitative performance of the examination. A separate role here is played by the informational and normative technical support of forensic expert activity in the field of life safety, in particular, related to electrical safety.

Key words: expert opinion, raw data, evidence, energy safety, expertise,

electrotechnical expertise, life safety expertise, criminal offense, mechanism of electrocution event, accidents related to electrocution, professional competence, subject, object and task examinations of electrocution cases, investigator, special knowledge, specialist, traces, forensic examination, forensic engineering and technical examination.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Мірошниченко Р. Е., Мєшков О. О. Методологічні підходи по експертному дослідженню розрахунку шкоди, зумовленої засміченням земельних ресурсів. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : збірник наукових праць*. Вип. 18. Харків : Право, 2018. С. 469–475.

2. Мешков О. О. Проблемы научного обеспечения проведения инженерно-технической экспертизы во время расследования несчастных случаев, связанных с электротравмированием. *LEGEA ŞI VIAŢA*. 2019. №2/2. С.89–94.

3. Мешков О. О., Шинкаренко И. Р. К вопросу о теоретической сущности судебной экспертизы случаев электротравмирования. *LEGEA ŞI VIAŢA*. 2019. №4/1. С. 53–55.

4. Мєшков О. О. Теоретико-наукові засади судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*: науковий журнал. 2019. № 4 (101). С.243–250.

5. Мєшков О. О. Об'єкт, предмет і завдання судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. / редкол.: О. М. Клюєв, В. Ю. Шепітько та ін. Харків : Право, 2019. Вип. 19. С.367–378.

6. Мєшков О. О. До питання визначення об'єкта і вихідних даних судової експертизи нещасних випадків електротравмування. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. / редкол.: О. М. Клюєв, В. Ю. Шепітько та ін. Харків : Право, 2020. Вип. 21. С.463–478.

7. Мешков О. О. Механизм электротравмирования: роль и место в общей схеме экспертного исследования. *Армянский журнал судебной экспертизы и криминалистики*. 2020. № 4. С.100–109.

8. Мєшков О. О. Проблемні аспекти використання висновку експерта за

результатами судової експертизи нещасних випадків електротравмування. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл проф. М.С. Бокаріуса», 2021. Вип. 2 (24) С.152–164.

9. Мєшков О. О. Проблеми нормативного регулювання в експертних дослідженнях із безпеки життєдіяльності. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики :* зб. наук. пр. Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2023. Вип. 1 (30). с. С.195–209.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

10. Мєшков О. О. Деякі особливості проведення експертних досліджень нещасних випадків, пов'язаних з електротравматизмом. *Сучасні напрями розвитку судової експертизи та криміналістики* : тези доп. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті Засл. проф. М. С. Бокаріуса (м. Харків, 20 груд. 2016 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; М-во юстиції України, Харків. НДІ суд. експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса. Харків : ХНУВС, 2016. С. 162–166.

11. Мєшков О. О. Деякі особливості призначення судової інженерно-технічної експертизи під час досудового розслідування нещасних випадків, пов'язаних з електротравматизмом. *Актуальні проблеми кримінально-правового, кримінально-процесуального та криміналістичного забезпечення безпеки України* : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (30 лист. 2018 р., м. Дніпро). Дніпро : Видавець Біла К. О., 2018. С. 123–125.

12. Мєшков О. О. Становлення та розвиток судової інженерно-технічної експертизи з охорони праці та електротехніки. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : збірник матеріалів міжнарод. наук.-практ. конф., присвяченої 150-річчю від дня народження Засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 18–19 квіт. 2019 р.). Харків : ХНДІСЕ, 2019. С.301–303.

13. Мєшков О. О. Поняття та теоретичний базис судової експертизи випадків електротравмування. *Актуальні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування* : матеріали наук.-практ. семінару (Дніпро, 24 травня 2019 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 248 с. С. 109–112.

14. Мєшков О. О. Побудова експертом моделі безпечної ситуації при проведені досліджень нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням. *Актуальні проблеми діяльності органів досудового розслідування* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпро, 7 черв. 2019 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. С.117–120.

15. Мєшков О. О. Проблемні аспекти моделювання безпечної ситуації в дослідженнях із безпеки життєдіяльності. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу* : матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 16 грудня 2022 р.) /за заг. ред. Н. В. Нестор; уклад. О. В. Баулін, О. І. Жеребко, Т. П. Кривак, О. О. Садченко та ін.; Київ : Університет «Україна», 2022. С.318–321.

16. Мєшков О. О. Електротехнічна експертиза: роль у відновленні енергетичної галузі країни. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. мат-лів міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди 100-річчя Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (Харків, 10.11.2023). Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2023. 447, с. С. 241–243.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ…… 17
ВСТУП …… 18
РОЗДІЛ 1. Теоретичні основи судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням 30
1.1. Сутність судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням, її місце у класифікації судових експертиз та значення для кримінального провадження …….. 30
1.2. Предмет і завдання судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням …… 51
1.3. Об'єкти та суб'єкти судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням …… 67
Висновки до розділу 1 ……... 98
РОЗДІЛ 2. Правові та організаційні засади проведення судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, повязаних з електротравмуванням……..... 104
2.1. Правові підстави та принципи призначення судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням ……. 104
2.2. Особливості проведення судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням……. 132
2.3. Особливості використання судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням, під час досудового розслідування та судового розгляду……. 160
Висновки до 2 розділу …….. 179
РОЗДІЛ 3. Методичні основи судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням 184
3.1. Сучасний стан методичного забезпечення судової інженерно-

технічної експертизи нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням ……. 184
3.2. Основні напрямки формування сучасної методики проведення судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням …….. 191
3.3. Напрямки алгоритмізації проведення комплексної судової інженерно-технічної з безпеки життєдіяльності та електротехнічної експертизи нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням 207
Висновки до розділу 3 …….. 229
ВИСНОВКИ ……... 234
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ …….. 243
ДОДАТКИ …….. 275

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

СІТЕНВЕ – судова інженерно-технічна експертиза нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням

ХНДІСЕ – Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса

ННЦ «ІСЕ» – Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»

ЦПК – Цивільний процесуальний кодекс України

ГПК – Господарський процесуальний кодекс України

КАС – Кодекс адміністративного судочинства України

КПК – Кримінальний процесуальний кодекс України

ДСТУ – Державний Стандарт України;

СЕД – судово-експертна діяльність;

СЕЕ – судова електротехнічна експертиза;

СОУ – Стандарт Організації України

НПАОП – нормативно-правовий акт з охорони праці

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Стан охорони праці на сьогодні в України викликає певне занепокоєння. Статистичні дані щодо виробничого травматизму за останні роки свідчать про тенденцію до зростання кількості потерпілих та нещасних випадків. Так, кількість потерпілих від нещасних випадків, які призвели до втрати непрацездатності, та від нещасних випадків зі смертельним наслідком склала у 2018 році 5424 особи (серед яких 775 загиблих), у 2019 році – 4394 (410 загиблих), у 2020 році – 6646 (393 загиблих), у 2021 році зросла до 12315 осіб (537 загинуло), у 2022 році (із врахуванням дії воєнного стану та обмеженості наданих відомостей) склала 4877 (437 загинуло).

Статистичні дані та напрацьований експертний досвід свідчать про те, що останнім часом на протязі досить значного терміну (десятиліття) кількість нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням, що сталися як на виробництві так і поза виробництвом, збільшується. За даними В. Ц. Жидецького аналіз виробничого травматизму показує, що кількість травм, спричинених дією електричного струму, є незначною і становить близько 1 %. Однак із загальної кількості смертельних нещасних випадків частка електротравм становить 20-40% і посідає одне з перших місць. Великий відсоток смертельних наслідків при електротравмуванні обумовлюється специфікою та особливостями впливу електроструму на людину.

Водночас слід констатувати, що в судово-експертних установах Міністерства юстиції України для дослідження причин та наслідків порушення вимог з охорони праці та безпеки життєдіяльності (щодо дотримання електробезпеки) проводяться експертизи, як правило, в межах експертної спеціальності 10.5 «Дослідження причин та наслідків порушення вимог безпеки життєдіяльності та охорони праці». Такі дослідження проводяться, в основному, із використанням загальних методів.

Однак, для більш об’єктивного, всебічного дослідження, встановлення

дійсної причини нещасного випадку та повноти причинного зв'язку дій/бездіяльності конкретної особи з подією нещасного випадку, і як наслідок, правової обґрунтованості та правильності висновку, виникає нагальна потреба у встановлені фактичного механізму настання електротравмування. Для проведення експертних досліджень безпосередньо механізму настання електротравмування необхідне застосування спеціальних знань у галузі електротехніки.

Різноманітність обставин, за яких настають нещасні випадки електротравмування, потребує ретельного проведення досліджень та застосування під час проведення досліджень різних галузей спеціальних знань – зокрема, у галузі охорони праці та безпеки життєдіяльності і в галузі електротехніки. Це вимагає використання не лише загальнонаукових методів досліджень, а й спеціальних удосконалених методик, які б враховували специфіку дослідження і необхідність інтеграції у висновку результатів комплексного дослідження.

Загальні засади судової експертології, актуальні питання вирішення експертних завдань, їх класифікація, наукова обґрунтованість та базові засади проведення експертного дослідження, у тому числі тенденції виникнення нових родів (видів) судових експертиз, теоретичні та практичні проблеми процесу доказування у кримінальних справах висвітлювали у своїх працях такі вчені-дослідники та науковці-практики у сфері криміналістики та судової експертології як Л. Ю. Ароцкер, Т. Є. Балинян, Л. М. Головченко, В. Г. Гончаренко, Г. Л. Грановський, Ю. М. Грошевий, О. Ю. Грошева, Л. М. Дереча, Г. М. Дружинин, В. А. Журавель, Р. Кацзор, Н. І. Клименко, В. П. Колмаков, М. С. Корчан, М. В. Костицький, Ю. А. Кривченко, А. А. Крупка, В. К. Лисиченко, В. Г. Лукашевич, Г. М. Надгорний, О. С. Панєвін, І. А. Петрова, І. Л. Петрухін, І. В. Пиріг, Г. В. Прохоров-Лукін, Д. В. Пучко, М. С. Романов, М. Я. Сегай, М. В. Салтевський, Е. Б. Сімакова-Єфремян, О. О. Свідерський, О. П. Снігерьова, З. М. Соколовський, С. М. Стахівський, В. К. Стринжа, Н. Є. Філіпенко, М. Л. Цимбал,

В. Ю. Шепітько, М. Г. Щербаковський та інші.

Зазначені науковці здійснили значний внесок у розвиток теорії та методології судової експертології, розробили та визначили базові стадії процесу експертного дослідження, охарактеризували вирішувані завдання (підзавдання) на кожному етапі судової експертизи й надали їм подальшого розвитку, заклали підґрунтя для удосконалення та еволюційного руху теорії судової експертизи. Застосовувана ними структура проведення судової експертизи є ефективним інструментарієм у процесі наукового пізнання.

Звернімо увагу й на наукові праці, що присвячені розгляду питань використання спеціальних знань в галузі охорони праці та безпеки життєдіяльності. Це роботи таких авторів, як Д. В. Безвесільний, А. С. Бєліков, І. В. Богданюк, В. О. Горбенко, В. С. Джигирей, Л. Є. Дузь, О. Ф. Дяченко, В. Ц. Жидецький, Б. М. Ільченко, Ю. О. Кривченко, А. А. Крупка, В. Л. Лапін, І. М. Марченко, О. В. Мельников, Н. А. Решетнікова, В. В. Сабадаш, В. М. Сирих, О. В. Тарахно, Р. М. Тріщ, С. Д. Тулупов, Д. І. Фокін, Ю. П. Черничук, В. Т. Чупрун, Р. М. Шостак та інші.

Поряд з тим, при розгляді цих основоположних розробок слід їх співвідносити з конкретними галузями спеціальних знань (або комплексом спеціальних знань), які використовуються у різних класах, родах, видах експертиз. У такому контексті стадії експертного дослідження необхідно розглядати як множину закономірностей, застосовуваних способів та прийомів вирішення експертного завдання на певному етапі, яким притаманні свої специфічні риси. Загалом, з точки зору такого співвідношення об’єкт, предмет та завдання експертизи повинні розглядатися як певна множина закономірностей, що притаманна конкретній галузі знання та має свої характерні риси.

Поза увагою залишається детальний розгляд основного (на погляд автора) етапу дослідження щодо встановлення механізму настання події під час дослідження нещасних випадків взагалі, в тому числі й пов’язаних з електротравмуванням.

Актуальність дослідження ґрунтується на істотному розширені можливостей судової експертизи, виникненні її нових родів та видів, впровадженні нових методів, способів та методик експертного дослідження, появі доступних для дослідження нових об’єктів. У підсумку – висновок експерта стає все більш значущим джерелом доказів у різних видах судочинства.

Таким чином, актуальність дослідження полягає в об'єктивній необхідності дослідження теоретичних, правових, організаційних, методичних та інформаційних основ призначення, виконання, застосування та оцінки судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням, як джерела формування доказової бази під час встановлення істини у справі.

Все зазначене вище обумовлює вибір теми дисертаційного дослідження.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконувалась у відповідності до Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр., схваленої Указом Президента України від 20 травня 2015 р. № 276/2015, пріоритетного напрямку «Правові механізми забезпечення і захисту прав і свобод людини», «Фундаментальні та прикладні проблеми наукового забезпечення боротьби зі злочинністю в Україні» на 2021-2025 роки, затверджених постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 26 березня 2021 року № 12-21, а також за тематичним планом науково-дослідних робіт науково-дослідних установ Міністерства юстиції України (номер державної реєстрації теми 0118U004617) та за тематичним планом науково-дослідних робіт Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса» (номер державної реєстрації теми 0118U100613).

Тему дисертації затверджено рішенням Вченої ради Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса від 19 жовтня 2018 року, протокол № 10.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є розроблення правових, теоретико-методичних та організаційних основ проведення судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням, визначення пріоритетних напрямків її розвитку, удосконалення та надання рекомендацій щодо їх реалізації в процесі експертного дослідження, розроблення судово-експертної методики, яка буде застосовуватись при виконанні судових комплексних у галузі охорони праці та безпеки життєдіяльності і електротехнічних експертиз та експертних досліджень в судово-експертних установах МЮ України.

Для досягнення зазначеної мети були поставлені наступні завдання:

– визначити поняття та визначити місце у кваліфікації судових експертиз судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням;

– визначити предмет та завдання судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням;

– охарактеризувати об'єкти та суб'єкти судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням;

– розкрити зміст та принципи судово-експертної діяльності в галузі дослідження нещасних випадків електротравмування;

– навести особливості призначення судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням;

– виокремити особливості проведення судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням, та складання висновку;

– розробити рекомендації щодо оцінки результатів судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням, різними процесуальними суб'єктами щодо їх відносності, допустимості, достовірності, достатності та обґрунтувати доказову значимість висновку;

– опрацювати теоретичний базис та актуальність розроблення методики судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов'язаних з

електротравмуванням;

– окреслити основи методики проведення дослідження в межах судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням;

– розробити, уніфікувати, оптимізувати методи та способи експертних досліджень нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням.

Об’єктом дослідження є правовідносини щодо підготовки матеріалів та призначення судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням, експертна діяльність щодо проведення таких досліджень та відносини, які виникають при цьому.

Предметом дослідження є теоретико-правові, організаційні та методичні засади призначення та проведення судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням.

Методи дослідження. Під час дослідження застосовано загальний діалектичний метод пізнання дійсності, у межах якого всі явища розглядалися у взаємозв’язку, у єдності їх соціально обумовленого змісту і юридичної форми, а також окремі та спеціальні методи дослідження. Зокрема, із загальних методів пізнання використовувалися методи логіки (аналіз, синтез, дедукція, індукція, аналогія) при дослідженні нормативно-правових актів, матеріалів кримінальних справ та висновків експертів, класифікації об’єктів дослідження, точок зору авторів з окремих питань (розділ 1, підрозділ 2.1, 2.3, 3.2, 3.3); системно-структурний метод – при дослідженні окремих елементів процедури проведення судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням, окресленні основ алгоритму рішення типових експертних завдань (2.1, 2.2, 2.3, 3.3); історико-правовий – при дослідженні й висвітленні різних підходів щодо сутності предмета, об’єктів, поняття судової експертизи (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3, 3.1); соціологічні методи (анкетування, інтерв’ювання) – при опитуванні експертів за спеціально розробленою анкетою (розділ 1, 2, 3); статистичні методи (групування, зведення, аналіз кількісних показників) – для узагальнення даних за

результатами аналізу кримінальних справ, висновків експерта, анкетування (розділ 2, 3). Статистичний і порівняльно-правовий методи використовувалися для узагальнення експертної практики та розроблення пропозицій з удосконалення законодавства, що регулює ці питання (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3, 2.1, 2.2, 3.1).

Нормативну базу дисертаційного дослідження склали: Конституція України, процесуальне законодавство України, Закон України «Про судову експертизу», постанови Пленуму Верховного Суду України, накази, інструкції, розпорядження Міністерства юстиції України, інші нормативні акти, що регламентують судово-експертну діяльність. У процесі підготовки дисертації були вивчені роботи вітчизняних криміналістів, фахівців в галузі кримінального процесу і загальної теорії судової експертизи, що стосуються теми дисертації.

Емпіричну базу дисертаційної роботи склали дані, одержані в результаті дослідження 60 кримінальних проваджень, порушених за статтями 271, 272 Кримінального кодексу України; 85 висновків судових експертиз з безпеки життєдіяльності та електротехніки, пов’язаних з електротравмуванням; анкетування 202 експертів з державних експертних установ України. У роботі над дисертацією використовувався також власний десятирічний досвід автора як судового експерта.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що спираючись на положення теорії кримінального процесу та криміналістики, загальної теорії судової експертизи й узагальнення судово-слідчої та експертної практики, досліджені теоретичні та методичні основи судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням.

Проведене дослідження дозволило обґрунтувати й сформулювати наукові положення, висновки та рекомендації, які мають певний ступінь новизни.

уперше:

– розроблено базові теоретичні, науково-методичні, інформаційні, організаційні та правові положення судової інженерно-технічної експертизи

нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням;

– визначено предмет, завдання, об’єкт, суб’єкт експертизи, уточнено коло методів експертного дослідження;

– сформульовано авторське визначення «вихідних даних», «механізму настання випадку електротравмування» в контексті судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням;

– сформульовані та розроблені концептуальні основи проведення комплексної судової інженерно-технічної експертизи випадків електротравмування;

– запропоновано алгоритм вирішення типових завдань судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням;

– розроблено методику проведення дослідження нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням;

удосконалено:

– існуючі підходи до призначення та виконання комплексних судових експертиз, зокрема й при досліджені нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням;

– підходи до оцінювання результатів судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням, різними процесуальними суб’єктами щодо їх належності, допустимості, достовірності та достатності;

– зміст судово-експертної діяльності, який становлять конкретні дії, пов’язані з організацією та проведенням судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням;

– викладення та систематизація прав та обов’язків судового експерта, надані пропозиції щодо внесення змін та доповнень до відповідних нормативно-правових актів у галузі судової експертизи;

– дослідження принципів судово-експертної діяльності в галузі інженерно-технічної експертизи, якими є законність, незалежність,

об’єктивність та повнота, а також максимальне збереження об’єктів дослідження та дотримання професійної етики судового експерта;

– особливості підготовки та призначення судової експертизи нещасних випадків електротравмування, які визначаються специфікою об’єктів дослідження, ініціатором проведення експертизи, підставами призначення та проведення експертизи, а також суб’єктом проведення експертизи;

– особливості проведення судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням та оцінювання висновку експерта;

дістали подальшого розвитку:

– систематизація та класифікація об’єктів судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням;

– рекомендації судовим експертам щодо формулювання проміжних та остаточних результатів дослідження й оформлення висновку судової експертизи нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані в дисертації наукові положення та рекомендації можуть бути використані у:

– *практичній діяльності* працівниками правоохоронних органів при виявленні і провадженні досудового розслідування злочинів, що пов’язані з злочинними порушеннями правил безпеки та вимог законодавства про охорону праці в будь-якій галузі виробничої діяльності;

– *судово-експертній діяльності* під час проведення судових інженерно-технічних експертиз нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням (*акт впровадження Науково-дослідного центру судової експертизи у сфері інформаційних технологій та інтелектуальної власності Міністерства юстиції України від 05 грудня 2023 р.*);

– *наукових дослідженнях* при підготовці дисертацій, монографій, навчальних і методичних посібників з проблем судової експертології, розслідування злочинів проти безпеки виробництва *(акт впровадження*

Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України ві 12 грудня 2023 р.);

– *навчальному процесі* – як матеріал для підготовки окремих розділів підручників і навчальних посібників з курсів «Криміналістика», «Судова експертологія», «Охорона праці та безпека життєдіяльності», а також у навчальному процесі та підготовці судових експертів з даного виду дослідження, підвищенні кваліфікації слідчих прокуратури та суддів (*акт впровадження Української інженерно-педагогічної академії від 04 грудня 2023 р.*);

– *правотворчій діяльності* – в ході уточнення та доповнення чинних законів та підзаконних нормативно-правових актів з охорони праці, а також під час розроблення проєктів відповідних нормативно-правових актів, що сприятиме удосконалення правового регулювання безпеки життєдіяльності та судово-експертної діяльності.

Особистий внесок здобувача полягає в розроблені нового підходу до розв'язання проблем інженерно-технічних досліджень нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням, як комплексних досліджень, та удосконалені їх теоретико-правових, організаційних та методологічних засад. Дисертація містить результати власних досліджень її автора. У разі використання ідей, результатів і текстів інших авторів у роботі є посилання на відповідне джерело.

Викладені в дисертації положення, що відбивають її наукову новизну, розроблені автором самостійно. Власні теоретичні розробки здобувача в працях опублікованих у співавторстві полягають у такому: Мірошниченко Р. Е., Мєшков О. О. Методологічні підходи по експертному дослідженню розрахунку шкоди, зумовленої засміченням земельних ресурсів. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : збірник наукових праць. Вип. 18. Харків : Право, 2018. С. 469–475 – особисто здобувачем проведено аналіз експертної практики застосування «Методики визначення розмірів шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення

природоохоронного законодавства» та встановлено її низький арбітражний ефект; Мешков О. О., Шинкаренко И. Р. К вопросу о теоретической сущности судебной экспертизы случаев электротравмирования. *LEGEA ŞI VIAŢA.* 2019. №4/1. С.53-55 – особисто здобувачем проаналізовані проблемні питання та окреслені загальні теоретичні основи проведення комплексних експертиз випадків електротравмування. Встановлений безумовний комплексний характер досліджень нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням, який полягає у застосуванні спеціальних знань різних галузей науки. Визначена кінцева мета дослідження теоретичного базису таких досліджень, яка полягає у розробці загальної універсальної методики, яка дозволяє експертам застосовувати новітні підходи для встановлення реальної причини випадку електротравмування та встановлення повного кола причино-наслідкових зв'язків. Наукові ідеї співавтора статті в дисертації не використовувались.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційного дослідження неодноразово обговорювалися на засіданнях Вченої ради Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», секціях судової експертизи в галузі безпеки життєдіяльності та охорони праці та судової електротехнічної експертизи Науково-консультативної та методичної ради з проблем судової експертизи при Міністерства юстиції України.

Основні положення дисертації, теоретичні та практичні висновки і рекомендації оприлюднені у тезах доповідей та виступах дисертанта на міжнародних та регіональних науково-практичних конференціях: «Сучасні напрями розвитку судової експертизи та криміналістики» (м. Харків, грудень 2016 р.), «Актуальні проблеми кримінально-правового, кримінально-процесуального та криміналістичного забезпечення безпеки України» (м. Дніпро, листопад 2018 р.), «Актуальні питання судової експертизи і криміналістики» (м. Харків, квітень 2019 р.), «Актуальні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування» (м. Дніпро, травень 2019 р.), «Актуальні проблеми діяльності органів досудового розслідування» (м. Дніпро,

червень 2019), «Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу» (м. Київ, грудень 2022 р.), «Актуальні питання судової експертизи і криміналістики» (м. Харків, листопад 2023 р.)

Публікації. Основні положення дисертації відображено в 9-ти наукових статтях, 6 з яких опубліковано у фахових виданнях України, 3 – у зарубіжних виданнях, та 7-и тезах доповідей на науково-практичних конференціях та семінарах.

Структура та обсяг дисертації зумовлені метою, завданнями, предметом і логікою дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що містять дев’ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (274 найменування на 32 сторінках) і додатків. Повний обсяг дисертації становить 293 сторінку, із них 225 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СУДОВОЇ ІНЖЕНЕРНО-ТЕХНІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ НЕЩАСНИХ ВИПАДКІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ЕЛЕКТРОТРАВМУВАННЯМ

1.1. Сутність судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням, її місце у класифікації судових експертиз та значення для кримінального провадження

Процес розслідування нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням, характеризується вимогами «забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура» [99]. Для реалізації вимог процесуального законодавства України, для об'єктивного, всебічного розслідування, необхідності встановлення повного кола причинно-наслідкових зв'язків дій/бездіяльності конкретних осіб з подією нещасного випадку – негативними наслідками, що настали, у органів досудового розслідування та суду виникає потреба у застосуванні спеціальних знань у формі судової інженерно-технічної експертизи [116, с. 123–125].

Судова експертиза, як і криміналістика, виникла у зв'язку з потребами практики. У кримінальному процесі перші згадування про судові експертизи пов'язані з медичною експертизою. Так, наприклад, в працях Гіппократа (400 р. до н.е.) розглядалися питання дослідження механічних пошкоджень на тілі тощо [49, с. 145–149].

С тих часів судова експертиза дістала активного розвитку у всьому світі та в Україні, зокрема 25 лютого 1994 року було прийнято Закон України «Про

судову експертизу», яким визначено «правові, організаційні і фінансові основи судово-експертної діяльності з метою забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою і об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки і техніки» [185]. Як зазначено в даному Законі судова експертиза – «це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об’єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду» [185]. Інакше кажучи, під судовою експертизою треба розуміти дослідження, що проводиться судовим експертом із застосуванням спеціальних знань на виконання завдання сторін обвинувачення й захисту, слідчого судді, суду, та має значення для правильного розслідування кримінального провадження, судового розгляду цивільної, господарської, адміністративної справи, справи про адміністративне правопорушення та виконавчого провадження. На стадії досудового розслідування й судового розгляду справи ця процесуальна дія спрямована на отримання доказів шляхом проведення дослідження судовим експертом на основі його спеціальних знань матеріальних (матеріалізованих) об’єктів, які містять інформацію про фактичні дані та обставини справи, що перебуває в провадженні уповноваженого органу (особи) [150, с. 24].

Дослідження нещасного випадку, в тому числі і пов’язаного з електротравмуванням, носить ретроспективний характер та, перш за все, спрямоване на встановлення всіх фактичних обставин події минулого, що пізнається експертом на підставі відомостей, що формалізовані (зафіксовані) в матеріалах кримінального провадження. Дослідження та оцінка експертом такої інформації про подію, що минула, можливе лише за умови застосування спеціальних знань природничих, технічних або інших (крім правознавчих) наук.

У сучасній експертології поняття «спеціальні знання» носить дискусійний характер, а чинним процесуальним законодавством України воно не визначається взагалі. Питанням про спеціальні знання було присвячено багато

праць науковців, таких як Л. Ю. Ароцкер [9], В. С. Бондар [215], В. Г. Гончаренко [26], В. І. Гончаренко [25], В. А. Журавель [52], Н. І. Клименко [79], В. В. Курдюков [25], К. В. Легких [25], В. К. Лисиченко [104], Г. М. Надгорний [238], І. В. Пиріг [158, 160], Н. В. Тимофєєва [243], М. В. Салтевський [206], М. Я. Сегай [215], Е. Б. Сімакова-Єфремян [221], З. М. Соколовський [235], В. К. Стринжа [238], В. Ю. Шепітько [261], М. Г. Щербаковський [270, 268], та інші [37, 75, 94, 102, 195, 156, 239, 254, 274].

Одним з перших визначення «спеціальних знань» сформулював О. О. Ейсман, який зазначав, що вони не є загальнодоступними, загальновідомими і не мають масового поширення, ними володіє обмежене коло фахівців [243, с. 33–34].

Аналіз наукової літератури свідчить, що загалом існують декілька різних поглядів на спеціальні знання. Під спеціальними знаннями розуміються професійні знання й уміння в галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, необхідні для вирішення питань, що виникли під час розслідування та розгляду в суді конкретних справ. Особи, що володіють спеціальними знаннями, у кримінальному і цивільному процесі залучаються у якості фахівців чи експертів [44, с. 261]. Окремі науковці визначають спеціальні знання як наукові, технічні й інші знання, що одержані за допомогою спеціальної (професійної) освіти та досвіду [268, с.8]. Також висказуються погляди, що серед питань наукового забезпечення правосуддя в широкому розумінні цього слова, найперше місце посідає система нормативних приписів і криміналістичних рекомендацій щодо ефективного використання у процесі доказування спеціальних знань. Це й зрозуміло, оскільки вирішення більшості ситуацій, які виникають у процесі правового регулювання, вимагає опори на ґрунтовні, досконалі знання, здобуті людством протягом усього його існування. Такого роду знання, які виходять за межі звичних, побутових знань, дають можливість, за всіх інших умов, здійснювати грамотне і справедливе правосуддя. Ці знання одержали у праві офіційне найменування спеціальних і вимогу розмежування їх у науковому та процесуальному значеннях [25, с. 23].

Заслуговує на увагу думка В. Ю. Шепітька, який визначає під спеціальними знаннями систему наукових даних або навичок, які були отримані в результаті вищої професійної підготовки, наукової діяльності та досвіду практичної роботи [261, с. 11].

Свій погляд на поняття «спеціальні знання» мав М. В. Салтевський, який при цьому їх розумів як постійно удосконалюванні набуті знання, вміння, навички, які отримані в процесі спеціальної освіти, досвіду і практичної діяльності [207].

Звісно, що всі погляди науковців на визначення поняття «спеціальні знання» в певній мірі його розкривають його зміст, ознаки та властивості. Аналіз таких поглядів дозволяє виділити загальні характерні ознаки, що притаманні саме «спеціальним знанням»:

– спеціальні знання не є загальновідомими та загальнодоступними;

– спеціальні знання базуються на системі теоретичних знань у відповідній галузі та повинні відповідати сучасному рівню;

– спеціальні знання отримуються в результаті відповідної вищої фахової підготовки (навчання), наукової діяльності, набуття практичного професійного досвіду, спеціального навчання;

– спеціальними знаннями володіє обмежене коло фахівців.

Найбільш кваліфікованою процесуальною формою використання спеціальних знань у кримінальному провадженні є призначення судової експертизи, яка впроваджує у судочинство сучасні досягнення науки й техніки і водночас є засобом наукового пояснення і тлумачення фактів. Судова експертиза підвищує доказову силу системи зібраних доказів і сприяє правильному вирішенню проваджень. Встановлені на підставі наукових знань та законів природи фактичні обставини, явища або процеси не можуть бути спотворені, викривлені або оцінюватись не однозначно, адже вони об’єктивні і не залежать від суб’єктивного сприйняття, мети чи волі людини.

Саме система спеціальних знань є основою для диференціації судових експертиз на сучасному рівні. Так, відповідно до «Інструкції про призначення

та проведення судових експертиз та експертних досліджень» [74] судові експертизи за видами (підвидами) поділяються на криміналістичні, інженерно-технічні, економічні, товарознавчі, у сфері інтелектуальної власності, психологічну, мистецтвознавчу, екологічну, військову, судово-ветеринарну, гемологічну, історико-археологічну.

Як свідчить аналіз експертної практики та матеріалів кримінальних проваджень, обставини, за яких настають нещасні випадки, пов'язані з електротравмуванням, характеризуються надзвичайною різноманітністю та специфічністю, що обумовлюється впливом електроструму на людини. Саме це і потребує ретельного проведення досліджень та застосування при проведенні експертних досліджень, різних галузей спеціальних знань – зокрема, у галузі охорони праці, безпеки життєдіяльності, електротехніки та судової медицини.

Під час досудового розслідування правопорушень у галузі охорони праці та безпеки життєдіяльності, судова експертиза нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням, займає особливе місце через складність, високу інформативність об'єктів дослідження, необхідність комплексного застосування спеціальних знань. У сучасних умовах судовий експерт зобов'язаний досконало володіти спеціальними (фаховими) знаннями у відповідній галузі науки, повинен розуміти основні теоретичні положення певних суміжних з професійною діяльністю фундаментальних та прикладних наук – філософії, фізики, хімії, математики, математичного моделювання, математичної статистики, програмування, теорії машин та механізмів, опору матеріалів, теоретичної механіки, інформатики та програмування, тощо.

У експертній діяльності з дослідження небезпечних та шкідливих життєвих небезпек, у тому числі й електричної природи, спеціальні знання представляють розгалужену систему, цілий комплекс (множину) знань. Окреслення межі компетенції в кожному конкретному випадку визначаються предметом дослідження, характером з'ясування обставин та умовностей події. Як правило, застосування спеціальних знань потрібно під час визначення

механізму події електротравмування та встановлення казуальності, а саме в разі виявлення та фіксації фактичних даних як вихідних, у тому числі в ході дослідження місця події, оцінювання залежностей між причинами та наслідками, виявлення нових доказових фактів щодо події, яка досліджується [234].

Перераховувати всі галузі спеціальних знань, які можуть бути засобом для надання висновків судових експертів із дослідження небезпек електричної природи, практично неможливо, однак виокремити основні – можливо. Слід також мати на увазі, що коло питань з аналізу негативних подій у житті людини, на відміну від багатьох експертиз інших класів, родів і видів, досить широке. Це пояснюється різноманітністю причин небезпечних обставин, умовами, механізмами їх виникнення й особливістю наслідків. Спеціальні інженерно-технічні знання в разі комплексної форми експертних досліджень часто тісно взаємодіють з галузями спеціальних знань у медицині, психології, криміналістиці тощо.

Таким чином, спеціальні знання, які застосовуються в експертизах із дослідження нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням, – це ті знання, за допомогою яких виявляють та установлюють факти та обставини явищ, процесів та умови, за яких вони відбуваються, що у сукупності та певному поєднанні призвели до виникнення надзвичайної ситуації і негативного впливу небезпечних або шкідливих чинників електричної природи на людину, та науково обґрунтовують причетність до цього конкретних осіб.

Загалом, знання електротехніки та з безпеки життєдіяльності, як галузей наукових знань, не є новими. Вони виникли досить давно, мають високий рівень науково-теоретичної обґрунтованості, методологічної розробленості та практичного застосування, динамічно розвиваються та удосконалюються. Значна кількість вищих закладів освіти здійснюють підготовку фахівців у цих галузях.

Однак, потреби слідчих та судових органів вимагають запровадження

нових видів експертних досліджень. У 1994 році було прийняте рішення про запровадження в Харківському науково-дослідному інституті судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (нині – Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса») нового напрямку наукової та експертної роботи – дослідження у галузі охорони праці та безпеки життєдіяльності [115, с. 301].

Під час проведення досліджень випадків електротравмування в рамках експертиз у галузі безпеки життєдіяльності з 1998 року в ХНДІСЕ стали залучатися судові експерти зі спеціальністю 10.5 «Дослідження причин та наслідків порушення вимог охорони праці та безпеки життєдіяльності», які мали освітньо-кваліфікаційний рівень інженера-електрика.

Такий підхід до вирішення експертного завдання щодо дослідження випадків електротравмування через напрацювання певного досвіду сприяв окресленню кола вирішуваних питань, розробленню таких методичних підходів, які дозволяли під час вирішення питань застосовувати загальні (загальнонаукові) методи, наявні окремі методи судової експертизи та створювати спеціальні методи, функції яких виконують методики експертних досліджень. З урахуванням накопиченого експертного досвіду, наукового обґрунтування та практичної потреби станом на 2004 рік в «Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень» (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 30.12.2004 р. № 144/5) [74] у переліку основних видів експертиз серед інженерно-технічних експертиз (пункт 1.2.5.) вже була зазначена і електротехнічна, а в Науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки матеріалів та призначення судових експертиз (у редакції цього ж наказу) визначені завдання електротехнічної експертиз, об’єкти, орієнтовний перелік вирішуваних питань.

У 2007 році Центральною експертно-кваліфікаційною комісією Міністерства юстиції України було прийнято рішення про внесення експертної

спеціальності «Дослідження технічної експлуатації електроустаткування» у перелік експертних спеціальностей відповідного додатку до Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів [164] і присвоєння цій спеціальності номера 10.18. Це дало змогу розробити та здійснити заходи щодо підготовки експертних кадрів та розширити експертну діяльність у цьому напрямку, розпочати підготовку відповідного методичного забезпечення.

Уведення нової експертної спеціальності позитивно вплинуло у загальному сенсі на подальший розвиток та вдосконалення судово-експертної діяльності в державі, надало можливостей запровадити якісно нові види експертних досліджень. Певна річ, це дало змогу більш ефективно організувати та проводити комплексні інженерно-технічні експертизи випадків електротравмування – на підставі інтеграційного застосування спеціальних знань у галузі безпеки життєдіяльності та електротехніки.

Саме процеси диференціації й інтеграції наукових знань, що відіграють суттєву роль у формуванні нових видів (родів) судових експертиз, є закономірним процесом у створенні бази теоретичного обґрунтування та методологічних основ комплексних судових експертиз, до яких безумовно належить судова інженерно-технічна експертиза нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням.

Класифікація комплексних експертиз на сучасному етапі тісно пов’язана з процесами інтеграції наукових знань та наявністю найрізноманітніших класифікацій наукових знань. Класифікація – це система розподілу предметів, явищ або понять на класи, групи тощо за спільними ознаками властивостями [229, с. 175].

Українські вчені визначають принципи класифікації судових експертиз за наступними підставами: за предметом, об’єктом, методом. Всі експертизи розподіляють на класи, роди, види, підвиди. Якщо розглянути історію класифікації, то можна побачити, що у 70-х роках минулого століття

виокремлювали дев’ять класів судових експертиз: криміналістичні, інженерно-транспортні, економічні, біологічні, інженерно-технічні, інженерно-технологічні, сільськогосподарські, екологічні, медичні, психофізіологічні. У кожному класі виділялись роди [271, 13, 265, 158].

Заслуговує окремої уваги позиція учених, які пропонують ще одну додаткову підставу для класифікації – характер спеціальних знань, що мають домінуюче значення під час вирішення завдань конкретного виду експертизи [158,с.165–166, 207, 135, 269]. На наш погляд саме ця підстава є основоположною під час класифікації комплексних експертизи, оскільки експертиза випадків електротравмування за своєю суттю є інтегративне поєднання декількох видів спеціальних знань (у галузі безпеки життєдіяльності, охорони праці та електротехніки).

Для проведення класифікації важливим є вибір підстав або критеріїв (ознак), на основі яких буде ґрунтуватися розподілення. Такі ознаки не мають бути формальними – відображати лише поверхневі зв’язки.

На сучасному етапі на рівні законів України відсутня офіційна класифікація судових експертиз. Види судових експертиз численні, при цьому постійний розвиток наукових знань робить межі «експертної номенклатури» вкрай рухливими й динамічними, що створює теоретичні та практичні проблеми. Для слідчих органів або суду головним на рівні процесуального законодавства є не формальний вид експертизи, а науково-обгрунтоване, достовірне й повне вирішення експертного завдання, яке має юридичне значення для справи. Уповноважена особа, або орган, який призначає експертизу, не може передбачати які в кожному конкретному випадку знадобляться комплексні дослідження чи ні, не може передбачити фахівців у яких галузях науки й техніки необхідно залучати для проведення експертного дослідження.

На рівні підзаконних нормативних актів новим класифікатором є Положення про Центральну експертно-класифікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів [165], де у

Додатку 5 наведено Перелік видів судових експертиз та експертних спеціальностей, за якими присвоюється кваліфікація судового експерта фахівцям науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України.

Клас експертиз – певні експертні дослідження, що поєднується загальністю знань, які є джерелом формування теоретичних і методичних основ судових експертиз. Так, виділяють такі класи експертиз, як криміналістичні, біологічні, судово-медичні та ін. Класи експертиз є найбільш динамічною, змінюваною категорією, яка найбільшою мірою залежна від інтеграції й диференціації знання.

Роди експертиз – це підмножина експертиз певного класу. Віднесення судових експертиз до того або іншого роду визначається спеціальними знаннями й залежить від досліджуваних об’єктів і виконуваних завдань. Види експертиз є елементи роду, які відрізняються специфічністю предмета у відношенні загальних для роду об’єктів і методик. Різновиди експертиз – це підвиди предметної експертизи, які відрізняються своєрідною групою завдань, характерних для предмета даного виду експертизи, і комплексами методу дослідження окремих об’єктів або їх груп.

Як нами вже стверджувалось проведення експертного дослідження нещасного випадку, пов’язаного з електротравмуванням, носить комплексний характер. Адже під час проведення розслідування таких випадків слідчого в першу чергу цікавить питання: що стало причиною отримання людиною електротравми та яка особа повинна була забезпечити безпечне функціонування електрообладнання.

Враховуючи інтеграційний характер застосування різних галузей спеціальних знань щодо вирішуваних питань, які ставляться на вирішення під час експертного дослідження випадків електротравмування, доцільним буде навести умовну класифікацію судових експертиз з безпеки життєдіяльності і електротехнічної експертизи окремо, з подальшим визначенням їх загальних характерних рис.

«Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень» [74] відносить експертизу безпеки життєдіяльності та електротехнічну експертизу до інженерно-технічних, що є цілком логічним з огляду на певну галузеву належність застосовуваних спеціальних знань.

Експертиза у галузі охорони праці та безпеки життєдіяльності призначається для встановлення механізму впливу небезпечного або шкідливого фактору на людину, чинників та причин настання нещасного випадку, встановлення причинного зв'язку між невиконанням вимог нормативно-технічних актів з питань охорони праці та безпеки життєдіяльності, діями (бездіяльністю) конкретних осіб та фактом настання досліджуваної події.

Аналіз практики проведення у Національному науковому центрі «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» судово-технічних експертиз в галузі охорони праці і безпеки життєдіяльності щодо нещасних випадків на різних підприємствах України показує, що в процедурах призначення і проведення таких досліджень можна виокремити сталі, властиві майже всім експертизам аспекти, які можуть стати основою щодо умов визначення деяких критеріїв диференціації (групування).

Розглянемо окремі критерії диференціації, за якими можна умовно групувати експертизи у галузі охорони праці та безпеки життєдіяльності.

1. За сферою нормативно-правового регулювання. Експертизи можна розподіли на дві групи, які визначаються спільністю регулювання правовідносин, що виникають у повсякденному житті людини: експертизи з безпеки життєдіяльності – дослідження причин, обставин, умов та наслідків нещасних випадків, що не пов'язані з трудовою діяльною людини (нещасні випадки не виробничого характеру); експертизи з охорони праці – дослідження причин та наслідків порушення правил та норм у процесі трудової діяльності людини;

2. За галуззю господарства (виробництва) та видом економічної діяльності. Така підстава розподілу органічно випливає з критерію нормативно-правового регулювання, оскільки на теперішній час в державі діє більше 420

нормативно-правових актів з питань охорони праці [162]. До них належать: підприємства загальноекономічної діяльності; у будівництві; у сільському господарстві; у деревообробній промисловості; у харчовій промисловості; у машинобудуванні; у металургійній промисловості; у хімічній промисловості; у добувній промисловості; на транспорті тощо.

3. За місцем виникнення нещасного випадку: на підприємстві, в установі, чи іншій організації; у побуті; під час відрядження, виконання підрядних робіт; у місцях загального користування тощо.

4. За характером виконуваних робіт: під час виконання робіт з підвищеною небезпекою; під час виконання робіт, не віднесених до категорії робіт з підвищеною небезпекою; під час застосування (використання) устаткування чи механізмів підвищеної небезпеки; за договором підряду.

Пропоновані критерії диференціації судових експертиз у галузі охорони праці та безпеки життєдіяльності є досить умовними, можуть змінюватися, трансформуватися з виокремленням нових, об'єднуватися тощо. Процес групування експертиз за окремими ознаками не є статичним він динамічно розвивається та пристосовується до умов сьогодення.

Зародження електротехнічної експертизи тісно пов'язане з розвитком інших видів інженерно-технічних експертиз, насамперед з охорони праці та пожежно-технічної експертизи, що є закономірним процесом. Електротехнічна експертиза проводиться з метою дослідження роботи електромережі та електрообладнання, причин виникнення у них аварійних режимів тощо [45, с. 64].

Аналіз електротехнічних експертиз, проведених у Харківському НДІ судових експертиз (нині – Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса») у продовж 2003 – 2016 років показав наступне.

Кожна із виконаних експертиз у залежності від завдань досліджень, з урахуванням предмету та об'єктів, може бути віднесена до одного із восьми видів:

1) дослідження обставин нещасного випадку в електроустановці – комплексна з охорони праці, безпеки життєдіяльності та електротехнічна експертиза;

2) дослідження обставин виникнення пожежі в електроустановці – комплексна пожежно-технічна та електротехнічна;

3) дослідження приладів обліку електричної енергії та обставин зовнішнього впливу – комплексна електротехнічна та трасологічна експертиза;

4) дослідження достовірності та обставин обліку електричної енергії в електроустановках споживачів;

5) дослідження елементів електроустановок з ознаками аварійних (нештатних) режимів та обставин виникнення таких режимів – комплексна електротехнічна, металів і сплавів та трасологічна експертиза;

6) дослідження обставин та наслідків зовнішнього негативного впливу на електроустановку споживача, що є об’єктом нерухомості – комплексна будівельно-технічна та електротехнічна експертиза;

7) встановлення функціонального призначення електротехнічного виробу та встановлення його технічних характеристик.

Наведений перелік підвидів електротехнічних експертиз не є остаточним та вичерпним, в ході подальших науково-методичних розробок він може бути уточненим та розширеним.

Розглядаючи процес експертного дослідження нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням, як інтеграційне застосування спеціальних знань у різних галузях знань (безпеки життєдіяльності та електротехніки) слід зазначити, що експертиза випадків електротравмування не може класифікуватися лише за підставами, аналогічними для експертизи безпеки життєдіяльності або ж електротехніки. Ураження людини струмом відбувається й на виробництві, й у побуті, й на підприємствах різних галузей господарства чи економічної діяльності, й під час виконання трудових обов’язків або ж підрядних робіт, й під час відвідування місць загального користування, оскільки використання електроенергії вже давно стало невід’ємним атрибутом

будь-якої діяльності людини.

Співвідносячи умовні критерії класифікації, що були наведені для експертизи з безпеки життєдіяльності та електротехнічної експертизи, встановлюючи спільні та найбільш характерні риси та умовності можна виділити такі ознаки, за якими доцільно розподіляти експертизи випадків електротравмування:

1) за суспільним чинником: нещасний випадок на виробництві, у побуті, в громадському місці;

2) за балансовою характеристикою електроустановки: її балансова належність та експлуатаційна відповідальність – електроустановки споживачів, електроустановки, що належать енергогенеруючим чи енергопередаючим організаціям;

3) категорія електроустановки за напругою: до 1000 В, більше 1000 В;

4) за персоніфікацією постраждалої особи: належність до електротехнічного, оперативного, ремонтного персоналу, оперативно-виїзних бригад, іншого персоналу, побутовий споживач тощо;

5) за ступенем електробезпеки робіт (у випадку, якщо травмування отримав електротехнічний, оперативно-ремонтний, оперативно-виїзних бригад, ремонтний, адміністративно-технічний персонал): роботи, що виконуються за нарядом-допуском, роботи, що виконуються за розпорядженням, роботи, що виконуються в порядку поточної експлуатації [142];

6) за характеристикою робіт по відношенню до електроустаткування: роботи пов’язані з обслуговуванням електроустаткування, роботи пов’язані з використання електроустаткування (верстати, ручний електроінструмент та ін.), роботи не пов’язані з наближенням до струмовідних частин тощо;

7) характер електротравмування: прямий контакт, непрямий контакт (згідно до визначення Правил улаштування електроустановок [168]).

Судові експертизи за процесуальними ознаками розподіляються на такі категорії: первинна, додаткова, повторна, комісійна та комплексна судові експертизи.

У п. 1.2.13 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень [74] зазначено, що «Згідно з процесуальним законодавством України експертами виконуються первинні, додаткові, повторні, комісійні та комплексні експертизи».

Первинною є експертиза, якщо об'єкт досліджується вперше.

Додатковою є експертиза, якщо для вирішення питань, щодо об'єкта, який досліджувався під час проведення первинної експертизи, необхідно провести додаткові дослідження або дослідити додаткові матеріали (зразки для порівняльного дослідження, вихідні дані тощо), які не були надані експертові під час проведення первинної експертизи.

Процедура та підстави призначення та проведення додаткової експертизи регламентуються Цивільним процесуальним кодексом України (ст. 113) [253], Господарським процесуальним кодексом України (ст. 107) [27], Кодексом адміністративного судочинства України (ст. 111) [85]. Проте Кримінальним процесуальним кодексом України [99] таку дефініцію не передбачено. Водночас КПК України передбачено норму, відповідно до якої до проведення судової експертизи можуть бути залучені декілька експертів – стаття 242, ч.1: «Експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, яких залучають сторони кримінального провадження або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту у випадках та порядку, передбачених статтею 244 цього Кодексу, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права» [99].

Повторною є експертиза, під час проведення якої досліджуються ті самі об'єкти і вирішуються ті самі питання, що й при проведенні первинної (попередніх) експертизи (експертиз).

Слід зазначити, що підстави призначення повторної експертизи зазначено у Цивільному процесуальному кодексі України (ст. 113), у Господарському процесуальному кодексі України (ст. 107), у Кодексі адміністративного судочинства України (ст. 111), однак така дефініція, як повторна експертиза,

відсутня в Кримінальному процесуальному кодексі України. У той же час слід відмітити, що згідно з КПК (п. 1 ч. 2 ст. 332) суд має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи у разі надання йому декількох висновків експертів, які суперечать один одному, а допит експертів не дав змоги усунути виявлені суперечності. По суті така експертиза має характер повторної.

Комісійною є експертиза, яка проводиться двома чи більшою кількістю експертів, що мають кваліфікацію судового експерта за однією експертною спеціалізацією (фахівцями в одній галузі знань). Комісія експертів може утворюватися органом (особою), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), або керівником експертної установи.

Правила її призначення викладені у ЦПК (ст. 111), ГПК (ст. 105), КАС (ст. 109).

Комплексною є експертиза, що проводиться із застосуванням спеціальних знань різних галузей науки, техніки або інших спеціальних знань (різних напрямків у межах однієї галузі знань) для вирішення одного спільного (інтеграційного) завдання (питання). До проведення таких експертиз у разі потреби залучаються як експерти експертних установ, так і фахівці установ та служб (підрозділів) інших центральних органів виконавчої влади або інші фахівці, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах.

Цивільним процесуальним кодексом України (ст. 112), Господарським процесуальним кодексом України (ст. 106) та Кодексом адміністративного судочинства України (ст. 110) передбачено, що проведення комплексної експертизи доручається не менш ніж двом експертам – фахівцям у різних галузях знань.

Пленум Верховного Суду України № 8 від 30.05.1997 «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» (із змінами. Внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України № 15 від 25.05.1998) визначає, що *«комплексна експертиза призначається у випадках, коли необхідно провести дослідження за участю декількох експертів, які є фахівцями у різних галузях знань»* [186]. Тобто, виходячи із наведеного

визначення однією з умов комплексної експертизи є її проведення більше ніж одним експертом.

Однак експертна практика свідчить про те, що комплексна експертиза може проводитися одноосібно, якщо особа володіє знаннями в різних галузях, необхідними для вирішення питання. Такий підхід до вирішення експертного завдання, що потребує застосування різних галузей знань, у переважній більшості випадків є доцільним та раціональним. Аналогічної думки притримуються й українські науковці М. Г. Щербаковський [271, 269], Е. Б. Сімакова-Єфремян [223], Л. М. Дереча [242], В. О. Тараненко [242]. Експерт, який має відповідні спеціальні знання в різних галузях, під час вирішення інтеграційного питання більш повно представляє загальну схему дослідження, легше та детальніше розуміє сутність поставленого завдання, чітко з'ясовує всі фактичні обставини справи (наприклад, під час дослідження нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням, або ж під час пожежно-технічного та з безпеки життєдіяльності дослідження тощо). При цьому вдається уникнути зайвої витрати часу на проведення експертизи, оскільки не має потреби іншому експерту вивчати матеріали справи, проводити окремі дослідження тощо. Однак, при цьому слід враховувати, що ЦПК України, ГПК України, КАС України на сьогоднішній день містять норми, які не дозволяють впроваджувати в цих видах судочинства такий підхід.

Аналізуючи вище наведене, на нашу думку доречно внести певні зміни у правові акти, зокрема було б доцільним законодавчо закріпити (процесуально у всіх видах судочинства) чіткі та однозначні визначення первинної, повторної, додаткової, комісійної та комплексної експертиз. Усунути невизначеність та встановити умови, за яких можливо проводити комплексні експертизи одноособово експерту, який має різні експертні спеціальності. Наприклад, коли для вирішення інтеграційного питання необхідно застосовувати суміжні (у певному сенсі споріднені) галузеві знання – у галузі безпеки життєдіяльності та електротехніки (електробезпеки), з пожежної безпеки та охорони праці тощо. Отже пропонуємо внести вказані зміни до законодавства та викласти в

наступній редакції:

– ч. 1, ч. 2 ст. 112 Цивільного процесуального кодексу України, ч. 1, ч. 2 ст. 106 Господарського процесуального кодексу України, ч. 1, ч. 2 ст. 110 Кодексу адміністративного судочинства України:

«1. Комплексна експертиза проводиться із застосуванням спеціальних знань різних галузей науки, техніки або інших спеціальних знань (різних напрямів у межах однієї галузі знань) для вирішення одного спільного (інтеграційного) завдання (питання).

2. У разі виконання комплексної експертизи двома та більше експертами, у висновку зазначається, які дослідження і в якому обсязі провів кожний експерт, які факти він встановив і яких висновків дійшов. Кожен експерт підписує ту частину висновку, яка містить опис здійснених ним досліджень, і несе за неї відповідальність».

Сутність судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням, розкривається через її основні ознаки, що відбивають природу спеціальних знань експерта і відрізняють даний вид експертизи від інших. Такими ознаками є: предмет, об’єкти, методика, що використовуються судовим експертом у процесі експертного дослідження і які мають розглядатися в сукупності, оскільки жодна з цих ознак, взята окремо, ізольовано, не дозволяє зрозуміти сутність даної експертизи, а також відмежувати її від інших.

Теоретичні основи судової інженерно-технічної експертизи випадків електротравмування спираються на методологію експертного пізнання подій, що минули, за їх матеріальними та матеріалізованими відображеннями. Експертне дослідження в цій сфері, з точки зору пізнавальної діяльності, має багато спільного з дослідженням причин та наслідків порушень у галузі охорони праці та безпеки життєдіяльності, проте має й свою специфіку, що обумовлена перш за все комплексністю застосовуваних спеціальних знань. Чітке та повне визначення теоретичного базису експертизи випадків електротравмування має кінцеву мету, яка полягає у розробленні загальної

універсальної методики, що дозволила б експертам при проведені таких комплексних досліджень мати у своєму розпорядженні та застосовувати науково обґрунтований та надійний інструментарій для встановлення фактичних обставин з метою повного та всебічного визначення причин події та встановлення повного кола причинно-наслідкових зв’язків. Це буде сприяти об’єктивному доказуванню органами слідства вини або невинуватості особи у скоєні правопорушення.

Значною мірою вивчений та досліджений технічний аспект механізму настання електротравмування, зокрема умови та причини виникнення електричного ланцюга через тіло людини в системі «людина – середовище – електроустановка», інші чинники та фактори, що обумовлюють негативну дію на людину небезпеки електричної природи [19, 6, 5, 48, 148, 48, 219]. Однак, поряд з тим практично поза увагою залишаються правові, теоретичні, методичні та практичні питання проведення інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням.

Встановлення причинно-наслідкового зв’язку, коли не потребується застосування спеціальних знань, безпосередньо здійснюється слідчими органом на стадії досудового розслідування або ж судом. У випадках, коли без застосування спеціальних знань це зробити неможливо, призначається судова експертиза.

Експерт надає висновок про причинний зв'язок лише в тих випадках, коли динаміка розвитку подій та явищ, що складають встановлювану причинність, охоплюється його спеціальними знаннями. Слід зазначити, що в окремих випадках спеціальними знаннями охоплюється весь причинно-наслідковий ланцюг, від дій/бездіяльності конкретних осіб до негативних наслідків, що настали. При цьому експерт звісно не розглядає юридичні питання зв’язку, а встановлює його лише з технічної точки зору (в аспекті його спеціальних знань).

У сучасній науці ґрунтовно досліджено юридичну сторону причинно-наслідкових зв’язків, зокрема у злочинах проти безпеки виробництва. Однак в

практичній діяльності експерт стикається з проблематикою встановлення причинно-наслідкових зв’язків під час дослідження нещасних випадків, пов’язаних з елетротравмуванням. Специфіка експертного дослідження таких подій характеризується значною складністю механізму настання травмування, множинністю та різноманітністю факторів, обставин та умов, що передували перебігу події та значною мірою обумовили незворотність настання негативних наслідків події. Це стосується й особливостей функціонування виробничого середовища, коли електротравмування сталося в умовах виробництва, і особливо тих випадків, коли нещасний випадок стався у побуті, громадському місці тощо, тобто не пов'язаний з трудовою (виробничою) діяльністю постраждалого. Саме такі нещасні випадки викликають найбільше труднощів для експерта при проведені досліджень.

Діяльність судового експерта при дослідженні випадків електротравмування повинна базуватися не лише на його спеціальних знаннях, а й складати чітку систему, алгоритм дослідження, тобто мати ефективне методологічне забезпечення. На сьогоднішній день, цей аспект судово-експертної діяльності потребує ґрунтовного наукового дослідження та розробки.

Дослідження судовим експертом нещасного випадку має ретроспективний характер і спрямоване на встановлення відомостей минулого, яке пізнається на підставі вихідних даних, що надані замовником експертизи. Дослідження експертом та оцінка такої інформації про минулу подію неможлива без застосування спеціальних знань у галузі науки та техніки.

Судова експертиза покликана сприяти всебічному, швидкому й об’єктивному розслідуванню і розгляду кримінальних, цивільних, адміністративних і господарських справ при неухильному дотриманні вимог законності, процесуальних прав і законних інтересів громадян.

Основне завдання судово-експертної діяльності – встановлення обставин, що підлягають доказуванню, з доручення вищевказаних замовників за допомогою організації і проведення судової експертизи.

При цьому безумовно необхідно дотримуватись принципів судово-експертної діяльності – законність, незалежність, об’єктивність і повнота дослідження [185].

Ознаками судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням (далі – СІТЕНВЕ) є:

– призначення і проведення судової експертизи носить процесуальний характер, що закріплений законодавчо. Процесуальний характер означає, що призначення судової експертизи здійснюється особливим порядком; експерту надано певної процесуальної самостійності; законом встановлені гарантії незалежності та кримінальна відповідальність судового експерта; форма використання спеціальних знань носить процесуальний характер; результати дослідження підлягають процесуальному оформленню;

– дослідження проводиться на підставі застосування спеціальних знань для встановлення обставин або фактів, що мають юридичне значення для справи;

– висновок судового експерта(ів) має статус джерела доказів у справі.

Інакше кажучи, судову інженерно-технічну експертизу нещасного випадку, пов’язаного з електротравмуванням, в судочинстві можна визначити як дослідження, що здійснюється судовим(и) експертом(ами) на основі різних галузей спеціальних знань (з охорони праці, безпеки життєдіяльності і електротехніки) з метою надання висновку, який є доказом у кримінальному проваджені, пов’язаному з недотриманням правил і норм, що стосуються електробезпеки.

Ключовою властивістю дослідження будь-якої з експертиз цього роду є розв’язання завдання стосовно визначення причини та механізму нещасного випадку електротравмування. Обставини події, яка негативно впливає на життєдіяльність, відтворюються у взаємодії явищ, процесів і станів, що зумовлюють виникнення та вплив небезпечного і/або шкідливого чинника електричної природи на людину.

Значення судової інженерно-технічної експертизи пов’язаних з

електротравмуванням нещасних випадків, у кримінальному провадженні перш за все полягає у дослідженні фактичних обставин, визначені умов та чинників, що обумовили шкідливий вплив небезпечного фактору електричної природи на людину, з метою встановлення причини нещасного випадку та повного кола причинно-наслідкових зв'язків дій (бездіяльності) конкретних осіб з наслідками події. Зазначене матиме юридичну значимість у тому випадку, коли воно надасть змоги слідчому встановити ознаки злочину, та матиме статус доказу у справі.

За результатами проведеної експертизи також можуть надаватися профілактичні повідомлення (рекомендації) про усунення причин та умов, що сприяли вчиненню злочину, з метою попередження електротравмування у майбутньому. Окрім того, експерт може вказувати у висновку на системі недоліки в організації безпечної експлуатації електроустановки (у разі наявності таких), на недоліки в процесі технічної експлуатації в умовах фактичного улаштування електроустановки, відповідність/невідповідність технічного стану обладнання нормативно-визначеним вимогам.

Визначена роль судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням, що полягає у дослідженні фактичних обставин, визначені умов та чинників, що обумовили шкідливий вплив небезпечного фактору електричної природи на людину, з метою встановлення причини нещасного випадку та повного кола причинно-наслідкових зв'язків дій (бездіяльності) конкретних осіб з наслідками події.

1.2 Предмет і завдання судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням

Термін «предмет експертизи» є законодавчо врегульованим, оскільки застосовується у чинному законодавстві України. Так, у відповідності до ст. 13 Закону України «Про судову експертизу» експерт має право знайомитись з

матеріалами справи, що стосуються предмета судової експертизи [185]. Ст. 69 КПК України також визначає, що експерт має право знайомитись з матеріалами справи та ставити запитання учасникам кримінального провадження, що стосуються предмета дослідження [99]. Аналогічні норми за змістом викладені й у п.2.1. Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень [74]. Зважаючи на викладене, можна стверджувати, що законодавець надає важливого процесуального значення терміну «предмет судової експертизи», або «предмет дослідження», що також накладає обов'язок усіх учасників процесу мати чітке уявлення про те, що ж необхідно конкретно розуміти під предметом експертизи та яке його теоретичне та практичне значення.

Актуальність розгляду у нашому дослідженні таких категорійних понять як «предмет» та «завдання» ґрунтується на тому, що судова інженерно-технічна експертиза нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням, за своєю суттю є використанням досягнень різних галузей спеціальних знань (охорони праці та безпеки життєдіяльності, електротехніки, судової медицини тощо) під час досудового розслідування та судового розгляду таких випадків. Вказані знання інтегративно застосовуються для вирішення поставлених перед експертами питань. Мета будь-якого експертного дослідження нещасного випадку, пов'язаного з електротравмуванням, в тому числі й комплексного, полягає у проведені повного, об'єктивного та всебічного дослідження для надання обґрунтованого та правильного висновку.

На теперішній час вітчизняними і зарубіжними вченими та експертами-практиками науково обґрунтовані та визначені предмет та завдання судової експертизи у загальному розумінні, яке базується на гносеологічному аналізі природи пізнання. Однак практично не розроблені та не досліджені конкретні питання щодо визначення предмета та завдань комплексної експертизи нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням, з урахуванням їхньої специфіки. Для забезпечення високої ефективності дослідження, підготовки та надання висновку належної якості, повноти та правильності встановлення

реальних обставин події, пов’язаної з електротравмуванням, особа, яка проводить таке дослідження (експерт), має у повній мірі володіти, розуміти та практично застосовувати весь понятійний інструментарій основних визначень та термінів. Зокрема, судовий експерт має чітко оперувати та виокремлювати у кожному конкретному дослідженні вказані поняття.

Із врахуванням викладеного розглянемо предмет та завдання комплексної інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням. Розгляд цих питань базуватиметься на основі порівняльного аналізу визначень предмета та завдань окремих видів експертиз (зокрема, з охорони праці та безпеки життєдіяльності, електротехнічної) шляхом виокремлення характерних спільних ознак та рис, їх адаптації та пристосування до комплексної експертизи нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням. Результати для даного дослідження побудовані на основі особистого досвіду та аналізу наукових і нормативних джерел, практики проведення комплексних судових інженерно-технічних експертиз нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням, в судово-експертних установах України.

Загальні засади судової експертології, серед яких до основоположних незаперечно належить визначення предмета та завдань судової експертизи, ґрунтовно висвітлювались у працях таких науковців, як Л. Ю. Ароцкер [9], В. Г. Гончаренко [23], О. Г. Кузнєцов [101], Г. М. Надгорний [133], Т. В. Прохоров-Лукін [188], М. С. Романов [201], М. Я. Сегай [213, 214], Е. Б. Сімакова-Єфремян [221, 223], К. Н. Шакіров [255], В. Ю. Шепітько [262], М. Г. Щербаковський [271].

Зазначені дослідники здійснили значний внесок у розвиток теорії та методології судової експертології, розробили та визначили базові поняття предмета та завдань судової експертизи й надали їм подальшого розвитку, заклали підґрунтя для удосконалення та еволюційного руху теорії судової експертизи. Застосовувані ними визначення предмета та завдань судової експертизи є ефективним інструментарієм у процесі наукового пізнання. Поряд

з тим, при розгляді цих основоположних понять слід їх співвідносити з конкретними галузями спеціальних знань (або комплексом спеціальних знань), які використовуються у різних класах, родах, видах експертиз. У такому контексті предмет та завдання судової експертизи необхідно розглядати як множину закономірностей, досліджуваних у певній галузі наукового знання, яким притаманні свої специфічні риси. Все це зумовлює необхідність теоретичного розгляду базових основ комплексних судово-експертних досліджень, зокрема – нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням.

Встановлення та фіксація обставин події під час розслідування правопорушень та судовий розгляд кримінальних проваджень щодо них за своєю сутністю є процесом пізнання істини, процесом доказування, що з огляду на постійне розширення науково-технічних засобів і, як наслідок, більш глибоке розуміння сутті речей, постійно розвивається та удосконалюється. У судочинстві доказування та встановлення істини, як різновид пізнання, носить ретроспективний характер, оскільки подія нещасного випадку (злочину чи проступку) вже відбулася і пізнається через аналіз даних про таку подію. Отримання повної та об'єктивної інформації про подію, яка минула, практично неможливе без застосування спеціальних знань у різних галузях науки та техніки, якими володіє обізнана особа – експерт.

Найбільш поширеною процесуальною формою використання спеціальних знань у судочинстві є залучення судового експерта, який впроваджує у судочинство сучасні досягнення науки та техніки й водночас є джерелом встановлення та пояснення фактів та обставин справи шляхом застосування спеціальних знань. Судова експертиза підвищує доказову силу сукупності зібраних доказів і сприяє правильному вирішенню кримінального провадження.

Розвиток судових експертиз окремих видів, суттєве розширення їх можливостей зумовили необхідність удосконалення теорії і методології судової експертизи на основі застосування спеціальних знань природничих, технічних чи інших наук. Рівною мірою необхідні як загальнотеоретичні знання про предмет й експертні завдання судової експертизи, так і прикладні знання про

особливості окремих видів судових експертиз та оцінки висновку експерта.

У загальному розумінні, як філософська категорія пізнання дійсності, об’єкт дослідження – це процес або явище, що породжує проблемну ситуацію і обране для вивчення. Коли дана частина об’єктивної реальності є темою дослідження, вона стає предметом дослідження. Предмет – це те, що міститься в межах об’єкта. Предмет дослідження – це теоретичне відтворення об’єктивної дійсності, тих суттєвих зв’язків та відношень, які підлягають безпосередньому вивченню, є головними, визначальними для конкретного дослідження [43,76]. Як категорії наукового процесу об’єкт і предмет дослідження співвідносяться між собою як загальне і часткове. Об’єктом наукового дослідження є навколишній матеріальний світ та форми його відображення у людській свідомості, які існують незалежно від нашої свідомості, відбираються відповідно до мети дослідження.

Предмет – категорія, яка визначає певну цілісність, що виділена із світу об’єктів у процесі діяльності й пізнання людини. У предмет входять лише головні, найбільш суттєві ознаки та властивості (з точки зору дослідження) [113]. Виходячи з філософського тлумачення цього поняття, можна визначити, що предмет – це множина, сукупність головних властивостей, найсуттєвіших сторін досліджуваного явища, події, об’єкта, на які спрямований пізнавальний процес дослідника. Загалом це трактування стосується й визначення предмета судової експертизи.

Предмет судової експертизи визначається завданням дослідження, об’єктом (об’єктами), суб’єктом (суб’єктами) та методами проведення дослідження [150]. Проте, до сьогодні в науковій літературі немає остаточного вирішення питання про поняття предмета експертизи, воно є дискусійним, оскільки серед вчених та практиків ще не склалося єдиного розуміння змісту предмета судової експертизи.

Коли виникає нова наукова галузь знань та початковому етапі її становлення очевидно бракує спеціальних понять. У такому випадку низка понять запозичується із споріднених та близьких наук. Такий процес є

природнім й для розвитку судової експертизи як науки. О. В. Руденко відмічає, що саме предмет пізнання визначає межі, в рамках яких вивчається той чи інший об’єкт. В ньому у концентрованому вигляді формулюються пізнавальні завдання тої чи іншої науки, визначаються головні напрямки наукового дослідження [203].

Аналогічний процес визначення поняття предмета відбувається в судовій експертизі, яка є поєднанням наукових основ множини галузей знань, а також використанням сучасних можливостей хімії, фізики, біології, кібернетики, математики та й інших наук при вивчені різноманітних об’єктів дослідження судової експертизи та необхідних для рішення експертних задач.

Аналіз різних теоретичних розробок показує, що мають місце різні визначення предмета судової експертизи: питання, що вирішуються за допомогою спеціальних знань під час проведення; сукупність фактичних даних, які необхідно встановити на основі спеціальних знань; фактичні дані, які встановлені на основі використання спеціальних знань; обставини справи, які досліджуються за допомогою спеціальних знань з питань, що ставляться на вирішення експертизи [103, 188, 271].

Казахський вчений-криміналіст О.Г. Кузнецов під предметом судової експертизи розуміє закономірності дослідження слідової інформації, інформації про факти та відомостях, її оцінки на основі спеціальних наукових знань з використанням засобів та методів судової експертизи в рамках методики експертного дослідження по кримінальним, цивільним та адміністративним справам [101].

Наприклад, К. Н. Шакіров підходить до визначення предмета експертизи прагматично та системно, й його думка заслуговує на увагу. Він розділяє предмет експертизи на дві категорії:

– загальний предмет (встановлюється науково) – це фактичні дані, обставини кримінальної, цивільної чи адміністративної справи, які підлягають встановленню на основі спеціальних знань;

– конкретний предмет (визначається питаннями) – це фактичні дані,

конкретні обставини кримінальної, цивільної чи адміністративної справи, що встановлюються на основі спеціальних знань з питань, які ставляться на вирішення експертизи [240].

Вчені М. Я. Сегай та В. К. Стринжа наголошують на необхідності інтегрування можливостей судових експертиз різних видів для забезпечення всебічності та глибини процесу встановлення фактичних даних. Вони запропонували ввести в науковий обіг «міждисциплінарного» чи «міжгалузевого» предмету судової експертизи, об'єктивна сторона якого поєднувала б усі окремі теорії судової експертизи – ідентифікації, діагностики, ситуалогії – та відповідні їм методи та методики експертного пізнання, незалежно від кола питань, що вирішуються засобами конкретного виду експертизи. Такою об'єднуючою, цементуючою ланкою в теорії судової експертизи має стати теорія і практика експертизи матеріальних слідів злочину [213, с. 19–23]. Також вони зазначають, що матеріальні сліди-відображення в якості онтологічної бази ретроспективного пізнання події, що розслідується, складають основу сутності предмету судової експертизи як науки. Ці вчені дійшли висновку, що предмет експертизи – загальний і конкретний – становлять певний бік її об'єкту, і саме загальний об'єкт судової експертизи за визначених умов стає онтологічною основою формулювання експертних задач [213, с.23, 33].

На погляд автора найбільш прийнятним та таким, що розкриває сутність поняття, є запропоноване відомим ученим Е. Б. Сімаковою-Єфремян визначення предмета експертизи, як встановлюваних на основі спеціальних знань судового експерта фактичних даних (фактів, обставини справи). Вона підкреслює взаємозв'язок предмета із завданнями, об'єктами, суб'єктами та методами судової експертизи [220].

Проведення комплексної судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням, обумовлюється необхідністю застосування під час дослідження різних сфер наукових знань: у галузі охорони праці, безпеки життєдіяльності та електротехніки; її природа

має інтеграційний характер [111]. Судова експертиза в галузі охорони праці та безпеки життєдіяльності – один із родів інженерно-технічної експертизи. Призначається для встановлення механізму виникнення та впливу небезпечного або шкідливого фактору, причин настання нещасного випадку, а також для визначення вимог нормативно-технічних документів, недотримання яких перебуває в причинному зв'язку з нещасним випадком.

Предметом судової експертизи у галузі охорони праці та безпеки життєдіяльності є фактичні дані та обставини події нещасного випадку (аварії), які встановлюються на основі спеціальних науково-технічних знань у галузях охорони праці, виробничої безпеки й безпечної життєдіяльності.

Судова електротехнічна експертиза – один з родів інженерно-технічної експертизи. Призначається для встановлення фактичних даних щодо будови, складу електроустановки чи її складових частин, причини виникнення та протікання нештатних ситуацій та аварійних режимів в електроустаткуванні, а також відповідності її технічного стану та процесу експлуатації нормативним вимогам.

Предметом СЕЕ є обставини виникнення, розвитку нештатних режимів в електроустановках чи їх складових, електроприймачах, фактичні дані про наслідки таких режимів, які встановлюються на підставі спеціальних науково-технічних знань у галузі електротехніки.

На погляд автора, повним та всеохоплюючим визначенням предмета комплексної експертизи, до яких без сумнівів належить дослідження нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням, є запропоноване вченим-дослідником Е. Б. Сімаковою-Єфремян визначення міжгалузевого предмета комплексних досліджень у судовій експертизі: це фактичні дані (факти) та обставини справи щодо встановлення природи, властивостей, станів об'єктів, родової (групової) належності, джерела походження або конкретних об'єктів за їх відображеннями, а також, відповідними засобами (методами) в результаті дослідження матеріальних і матеріалізованих носіїв інформації з метою вирішення діагностичних, ідентифікаційних та ситуаційних завдань судової

експертизи [223].

Підсумовуючи викладене, враховуючи те, що розглядуваний вид експертизи за своєю природою потребує застосування різних галузей спеціальних знань (за своєю суттю є комплексною експертизою), пропонується авторське визначення предмета комплексної судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням – це фактичні дані (факти) та обставини справи щодо умов виникнення небезпечного фактору, будови, стану, виникнення та розвитку нештатних або аварійних режимів в електроустаткуванні, причин, механізму та умов, за яких відбувалося електротравмування, шляхом інтеграційного використання комплексу спеціальних знань із галузі охорони праці, безпеки життєдіяльності та електротехніки.

Оскільки сутність предмета відображається в завданнях дослідження, то очевидним є тісний та нерозривний зв'язок предмета із завданням судової експертизи.

Під завданнями судової експертизи розуміється експертна діяльність, яка спрямована на перетворення вихідної інформації, що міститься в наданих на експертне дослідження матеріалах та речових доказах, в доказову, яка може бути використана ініціатором експертизи для прийняття правильного рішення у справі. З цього визначення експертного завдання слідує, що воно має інформаційну природу і відіграє процесуальну роль та може бути інтерпретоване як проблема, формально виражена і втілена в постановленні експерту питань, що вирішуються на підставі його спеціальних знань.

На сьогодні вченими-криміналістами проведене висвітлення та наукове обґрунтування критеріїв класифікації експертиз за характером завдань що вирішуються. До середини 70-х років минулого століття серед поглядів науковців переважав традиційний поділ завдань на дві групи – ідентифікаційні та не ідентифікаційні. Проте з розвитком наукового знання та виникненням нових видів експертизи склалася думка щодо розмежування завдань на ідентифікаційні, діагностичні та ситуаційні [113].

Поняття предмета та об’єкта судової експертизи як характеристики галузі експертного знання є підґрунтям для визначення та кваліфікації відповідних експертних завдань (тут слід розмежовувати терміни завдання та задача). У свою чергу характер завдання обумовлює набір та послідовність методів, застосовуваних для встановлення конкретного механізму події.

У криміналістичній літературі, як відмічав Г.Л. Грановський, як правило вирізняють дві складові (елементи) завдання: мета – питання слідчого чи суду (ініціатора, замовника експертизи), які визначають направленість процесу вирішення конкретної задачі; умови – об’єкт дослідження (вихідні дані - саме в такому розумінні, як ми визначили попереду) та методи (загалом – знання, наукові дані), що використовуються для вирішення конкретної задачі [28, с. 70].

Експертне завдання – це по суті прийняте експертом рішення, яке міститься у питаннях, поставленому перед експертом. З пізнавальної точки зору, воно (рішення) характеризує кінцеву мету (шуканий факт) та умови її досягнення, так би мовити вихідні дані, з урахуванням яких експерт у відповідності зі своїм процесуальним статусом та спеціальними знаннями повинен діяти, щоб надати відповідь на питання.

У спеціальній літературі саме визначення експертного завдання не викликає різноманітних поглядів та розбіжностей. Дискусії виникають щодо класифікації та типізації експертних завдань.

Питаннями класифікації експертних завдань приділялась чимала увага в працях Г. Л. Грановського, І. В. Пиріга, Г. В. Прохорова-Лукіна та інших [189, 158, 272, 28]. Слід розрізняти завдання експертизи та завдання експертного дослідження. Завдання експертного дослідження, хоча й слугують базою для вирішення завдань експертизи, однак вирізняються від них за своєю природою. Природа експертного завдання дуалістична: з одного боку це завдання слідчого (замовника експертизи), а з іншого – окреслюються експертами на підставі спеціальної методики дослідження.

Завдання судово-експертного дослідження як логіко-психологічна категорія стає такою, коли вона надана експертові для вирішення. Він її

з’ясовує, визначає та вишукує способи (методи) її вирішення. Загалом, поставивши на вирішення задачу, сформулювавши її на основі отриманого завдання проблемного характеру, експерт виконує повний цикл продуктивного мислення. Слід окремо підкреслити, що задача судово-експертного дослідження та завдання судовому експерту – різняться за своєю суттю. Якщо завдання судовому експерту заключається у питаннях що поставлені на вирішення експертизи в постанові про призначення експертизи, то задачі конкретного експертного дослідження визначаються експертом самостійно на підставі зазначених вище питань.

В теоретичному сенсі класифікація завдань важлива ще й тому, що вона є основою класифікації експертиз.

Г.В. Прохоров-Лукін зазначаючи про загальні підходи до розподілення експертних завдань на категорії, підкреслює, що наявні підходи можна поєднати у чотири основні групи та умовно позначити їх як інтеграційний, рівне вий, об’єктний та предметний. За підсумками ретельного аналізу підстав такого розділення він констатує, що не один з підходів не дозволяє чітко виділити експертні завдання по категоріям. Найбільш перспективним підходом до класифікації завдань він вважає синтез предметного та об’єктного підходу (при чому предметний є основоположним), оскільки для мети пізнання суттєвою є характеристика об’єкта з необхідністю інтегрована у його предмет [188].

Цікаві думки з питань розмежування експертних завдань висловлюються науковцями [213, 272], які загалом виділяють групи завдань: 1) ідентифікаційні – визначення об’єкта по його ознакам-відображенням; 2) діагностичні, що полягають у встановленні природи об’єкта, його властивостей; 3) ситуаційні завдання – встановлення механізму події, часу, способу та послідовності дій. Виокремлюють ще й експертну профілактику, як завдання судової експертизи по встановленню обставин, що сприяли вчиненню правопорушення. Ми не розділяємо такого підходу щодо віднесення експертної профілактики до завдань експертизи, оскільки слідчого (замовника експертизи) мало цікавить

факт, які ж профілактичні заходи необхідно вжити для недопущення скоєння злочину в майбутньому. Йому в перчу чергу необхідно вирішити питання, щодо встановлення фактичних обставин скоєння злочину, які представляють юридично значущі дані задля розгляду справи по суті. Профілактичні заходи, якщо й будуть представляти певний інтерес для нього, то вони вже матимуть вторинне значення.

Завдання судової експертизи – це завдання слідчого (суду), яке виражається у конкретних питаннях з того чи іншого виду експертного дослідження – як зазначає К. Н. Шакиров. Поняття завдання експертизи за розумінням близьке, подібне до поняття питання, що ставиться перед експертом: перше є наукове визначення, яке може бути виражене множинністю різноманітних формулювань; по конкретній експертизи воно реалізується за допомогою низки питань. Розуміння завдання судової експертизи як мети, заданої в певних умовах та яка досягається розробленими в науці способами, відображує її методологічну суть та дозволяє конкретизувати її структурні елементи: умови, що забезпечують її вирішення (вихідні дані); науково розроблені прийоми, засоби та методи експертного пізнання [240].

Як зазначає Е. Б. Сімакова-Єфремян [223, с. 142, 155], в основному науковці на тепер диференціюють завдання за трьома видами: ідентифікаційні, діагностичні та ситуаційні.

Ідентифікаційні – це такі експертні завдання, основна мета яких полягає в встановленні факту, індивідуально-конкретної тотожності або загальної групової (родової) належності конкретних матеріальних об’єктів. При цьому останніми можуть бути як матеріальні предмети, так і їх відображення.

Діагностичні завдання спрямовані на встановлення природи об’єкта, його призначення, сфери застосування, властивостей і стану, умов функціонування, характеру взаємодії з іншими предметами, причин появи певних наслідків, результатів та ін. Найбільш характерним для цих завдань вважається виявлення зв’язку між результатом, що спостерігається, та причинами його настання.

Ситуаційні завдання пов’язані з встановленням механізму та умов

виникнення події, вони, як правило, реалізуються встановленням обставин справи. Це дослідження ґрунтується на логічній оцінці ситуації на певних етапах утворення й розвитку події, умов виникнення негативного фактора. Тобто під час вирішення ситуаційного завдання з'ясовуються процеси взаємодії та зв'язку об'єктів (явищ), як носіїв інформації про обставини досліджуваної події.

Особливе місце в класифікації завдань судової експертизи посідають ситуаційні завдання. За своєю природою вони найбільш споріднені з діагностичними. Багато вчених вважають їх вищим рівнем вирішення діагностичних завдань. Ситуаційний аналіз – це всебічне дослідження сукупності речей та змін у обстановці, динаміка перебігу та розвитку подій. Ситуаційною експертизою вирішуються питання й можливості встановлення способу вчинення правопорушення (злочину), аналізуються дії, їх послідовність, визначаються причино-наслідкові зв'язки. Складність ситуаційного дослідження полягаю в тому, що зазвичай воно охоплює структуру ситуації в її множинності проявів, що як правило вимагає застосування різноманітних спеціальних знань в найбільш кваліфікованій комплексній формі.

Аналіз існуючих поглядів на завдання так званої «ситуаційної» експертизи можна зазначити, що вона встановлює механізм події або її елементів шляхом вивчення характеру слідів та інших об'єктів матеріального середовища [46, с. 63].

Н. І. Клименко, виділяючи її в окремий вид завдання вказує, що характерним для діагностичної експертизи є встановлення типових ознак того чи іншого об'єкта в цій ситуації. А ситуаційна експертиза встановлює комплекс різних ознак, об'єктів, окремих ситуацій, із яких складається цілісна картина всієї досліджуваної події [80, с. 139].

Під предметом експертних ситуаційних завдань Г. В. Прохоров-Лукін розглядає зв'язки й відносини, що відображають порядок формування й розвитку динамічної структури матеріальної основи загальної і окремої подій,

що пізнаються шляхом безпосереднього дослідження матеріальних систем з метою встановлення динаміки механізму злочину та його фрагментів [188, с. 8].

Свій погляд на завдання судової експертизи сформулював І. В. Пиріг, який дійшов висновку щодо двохелементної класифікацій завдань, вирішуваних при проведенні експертиз. Усі експертизи за характером завдань, що вирішуються, слід поділяти на ідентифікаційні та діагностичні. Ця класифікація відповідає фундаментальним поняттям теорії криміналістики та судової експертології. Вона може бути поглиблена більш детальною розробкою різновидів експертиз в межах кожного з видів [158, с. 177].

Дещо протилежного погляду на класифікацію завдань притримується М. Г. Щербаковський, який зазначає, що у ситуаційних завданнях логічно виділити два підвиди: а) дослідження події в цілому, наприклад установлення механізму спричинення тілесних ушкоджень; б) дослідження окремих обставин злочину, наприклад установлення положення потерпілого в момент пострілу. Механізм події може встановлюватися під час здійснення однорідної експертизи (наприклад, обставини дорожньо-транспортної події досліджуються експертом-автотехніком), але частіше це – інтеграційне завдання, що вирішується і використанням різних спеціальних знань у формі комплексної експертизи [272].

Вказані три типи завдань вирішуються під час проведення комплексної судової інженерно-технічної експертизи випадків електротравмування, адже вона є інтеграційним застосуванням спеціальних знань у галузі безпеки життєдіяльності та електротехніки. Здебільшого для СІТЕНВЕ характерним є вирішення діагностичних та ситуаційних завдань.

Узагальнення та аналіз експертної практики показує, що останнім часом все частіше перед експертами ставляться нові специфічні завдання із дослідження небезпек у життєдіяльності людини.

Статтями 273, 274 та 275 Кримінального кодексу України передбачено настання кримінальної відповідальності за порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою, на вибухонебезпечних

підприємствах (цехах), порушення правил безпечної експлуатації будівель або споруд. При цьому відповідальність встановлена й у випадках, коли вказані вище порушення лише створили загрозу загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків [97].

Під час досудового розслідування таких порушень постає необхідність у проведені експертного дослідження з метою встановлення конкретних невідповідностей с технічної точки зору правилам, нормам та вимогам нормативно-технічних актів на предмет виникнення внаслідок таких відступів передумов настання події нещасного випадку, адже без застосування спеціальних знань встановити це неможливо. У таких випадках експерт має вирішити завдання з прогнозування можливості (реальної, з високим ступенем ймовірності) настання негативних наслідків за наявності факту недотримання відповідних вимог.

Вирішення такого завдання, на відміну від ситуаційного, має прогностичний характер. Експерт із застосуванням своїх спеціальних знань має оцінити наявні фактичні обставини у контексті множинності умов та факторів, які впливатимуть на динаміку можливого розвитку події, створити таку прогностичну модель, що у сукупності та нерозривному поєднанні умов і чинників неодмінно призведе до настання надзвичайної події. Наприклад, використання працівником ручного електроінструменту з пошкодженою ізоляцією струмовідних частин та без правильно підключеного захисного PE-провідника призведе до ураження людини електрострумом. Так, у даному випадку лише сукупність збігу таких двох факторів (пошкоджена ізоляція та відсутність захисного провідника) створять умови для настання з високим ступенем ймовірності події електротравмування.

За своєю сутністю вирішення прогностичного завдання має багато спільного з процесом вирішення ситуаційного завдання із встановлення механізму та умов виникнення негативного чинника, логічної оцінки ситуації та фактичних обставин. Проте, під час вирішення ситуаційного завдання експерт відтворює (моделює) події минулого на підставі слідів-відображень та

зафіксованої інформації. При вирішені прогностичного завдання необхідно створити (уявно) та спрогнозувати процес розвитку небезпечної ситуації, встановити ступінь впливу кожного негативного фактору на ймовірність настання події та його залежність і зв'язок з недотриманням конкретних вимог, оцінити, за яких умов та обставин неодмінно буде створена об'єктивна загроза, в першу чергу, життю людини, неминуче настання інших наслідків (шкоди).

Часто вирішення прогностичного завдання неможливе без вирішення діагностичних та ситуаційних підзавдань, у такому випадку вони виступають у якості допоміжних, що спрямовані на проведення цілісного, комплексного процесу дослідження [113].

Враховуючи вище наведене ми переконані, що слід все ж таки розмежовувати ситуаційні завдання та прогностичні завдання, хоча вони й є близькими за природою та схожими за метою вирішення. Прогностичні все ж таки доцільно було б виділити в окрему групу завдань експертного дослідження. Вони мають свої специфічні риси та суттєві відмінності в способі й методах реалізації шляхів вирішення.

Саме судовій інженерно-технічній експертизі нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням, (поряд з деякими іншими видами експертиз, зокрема в галузі безпеки життєдіяльності, пожежно-технічній) притаманні наявність прогностичних видів завдань.

Судовій експертизі притаманна сукупність основних ознак, які відрізняють один тип дослідження від іншого: предмет, завдання, об'єкт та характер спеціальних знань, що відіграють домінуючу роль у розв'язанні завдань певного класу, роду, виду, підвиду експертизи.

Судовий експерт під час проведення комплексного інженерно-технічного дослідження нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням, повинен досконало володіти фаховими знаннями, а також мати чітке та достатнє розуміння про основні теоретичні положення: предмет, об'єкт та завдання такої експертизи.

Розкриття понять предмета та розподіл завдань судової інженерно-

технічної експертизи нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням на ідентифікаційні, діагностичні, ситуаційні та прогностичні має кінцеву мету, яка полягає у створенні універсального інструментарію, який дає змогу експертам під час проведення комплексних досліджень електротравмування результативно застосовувати наукове підґрунтя задля ефективного, повного та всебічного визначення причини нещасного випадку та встановлення повного кола причинно-наслідкових зв’язків дій/бездіяльності конкретних осіб з негативними наслідками.

1.3 Об’єкти та суб’єкти судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням

Сутність судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням, полягає у інтеграційному використанні досягнень різних галузевих знань (з безпеки життєдіяльності та електротехніки) під час проведення досудового розслідування чи судового розгляду випадків недотримань правил у сфері електробезпеки, що призвели до негативних наслідків. Метою експертного дослідження будь-якого нещасного випадку, в тому числі і комплексного (наприклад при дослідженні нещасних випадків, пов’язаних з порушеннями у сфері електробезпеки, правил пожежної безпеки, або ж правил дорожнього руху) є встановлення об’єктивної істини, причини та повного кола причино-наслідкових зв’язків, які мають юридичне значення для вирішення справи. Результат такого дослідження втілюється у процесуальному документі – висновку експерта(ів), який має статус джерела доказів.

На сучасному етапі вітчизняними та зарубіжними вченими та експертами-практиками науково обґрунтовані та визначені у загальному розумінні базові поняття судової експертизи – предмет, завдання, об’єкт, суб’єкт.

Висока ефективність дослідження, надання висновку належної якості, повноти та правильності встановлення реальних обставин події

електротравмування досягається, коли експерт(и), які проводять дослідження у повній мірі розуміють, володіють та практично застосовують весь понятійний інструментарій основних визначень та термінів, мають чітко оперувати та виокремлювати їх у кожному конкретному дослідженні.

Загальні засади судової експертології, серед яких до основоположних незаперечно належить визначення об'єкта та суб'єкта експертизи, ґрунтовно висвітлювались у працях таких науковців, як Л. Ю. Ароцкер [9], В. Г. Гончаренко [23], Ф. М. Джавадов [41], Н. І. Клименко [79], Г. М. Надгорний [134], І. В. Пиріг [160], М. Я. Сегай [214], В. К. Стринжа [211], Е. Б. Сімакова-Єфремян [223], К. Шакіров [240], В. Ю. Шепітько [262], М. Г. Щербаковський [267].

Встановлення та фіксація обставин події під час розслідування порушень у сфері електробезпеки та судовий розгляд кримінальних проваджень щодо них за своєю сутністю є процесом пізнання істини, процесом доказування, що з огляду на постійне розширення науково-технічних засобів і, як наслідок, більш глибоке розуміння сутті речей, постійно розвивається та удосконалюється. У судочинстві доказування та встановлення істини, як різновид пізнання, носить ретроспективний характер, оскільки подія нещасного випадку (злочину чи проступку) вже відбулася і пізнається через аналіз даних про таку подію. Отримання повної та об'єктивної інформації про подію, яка минула, практично неможливе без застосування спеціальних знань у різних галузях науки та техніки, якими володіє обізнана особа – спеціаліст, експерт. Джерелом інформації про досліджувану подію і виступає об'єкт дослідження.

У загальному розумінні «об'єкт (від лат. objectus - предмет) - 1) Філософська категорія, що позначає будь-яку дійсну чи уявну, уречевлену чи ідеальну реальність, яка розглядається як щось зовнішнє у відношенні до людини та її свідомості і яка стає предметом теоретичної та практичної діяльності суб'єкта. 2) О. у теорії пізнання виступає складовою пізнавального процесу, що характеризується як взаємодія О. і суб'єкта. Виділяють окремі різновиди цієї взаємодії: взаємодія О. і суб'єкта як предметних утворень, що

впливають одне на одного предметним чином; взаємодія О. й пізнавальних здатностей суб'єкта, в першу чергу відчуттів та мислення; відношення О. і засобів (методів) його освоєння; відношення О. і знання» [250, с. 438].

Словник основних термінів судових експертиз дає таке визначення об'єкта експертизи – це матеріалізовані, визначені процесуальним законодавством джерела інформації [113, с. 370].

У загальному розумінні під об'єктом судової експертизи розуміються матеріальні (матеріалізовані) джерела інформації (предмети, утворення тощо), що досліджуються (пізнаються) експертом на основі застосування спеціальних знань, у межах предмета експертного дослідження певними методами та засобами з метою вирішення завдань (питань), поставлених уповноваженою особою (органом) [150, с. 27].

Загалом науковці мають різне бачення щодо визначення об'єкта судової експертизи. Під об'єктами експертизи розуміють носії інформації про факти та події, джерела фактичних даних, що отримані шляхом застосування спеціальних пізнань. Окремі вчені бачення сутності об'єктів експертного дослідження формулюють, як матеріальний об'єкт, що містить інформацію, необхідну для вирішення експертної задачі: речові докази, труп, речова обстановка місця події, зразки для порівняльного аналізу, інші матеріали справи. Пропонують розширене визначення об'єкта експертизи, додавши до матеріальних об'єктів також процеси, до яких відносяться різні явища, події, дії. Також зазначається, що у пізнавальному значенні у якості об'єкта дослідження експерта може виступати любий факт. Заслуговує на увагу підхід щодо розгляду поняття об'єкту судової експертизи з двох точок зору: науки та практики. Стосовно до понять науки судової експертизи, об'єкт – це рід (вид) об'єктів, певний клас, категорія предметів, що характеризуються загальними властивостями. В практичній експертній діяльності – це конкретний предмет або предмети, що надаються експерту на дослідження. Як правило, це речові докази. До них відносяться: відображення людей та тварин, предметів, механізмів, агрегатів, частини цих предметів, речовини, матеріали, вироби,

документи та поліграфічна продукція, тощо. Також до об’єктів відносяться події, факти, явища та інші нематеріальні об’єкти, необхідність вивчення яких в процесі розслідування потребує спеціальних знань та проведення експертного дослідження. Проте дослідження таких подій, фактів та явищ та інших нематеріальних об’єктів здійснюється через матеріальні носії інформації про них [190, 14, с. 216-217, 30, с. 76- 77, 79–80].

В науці значна увага приділяється теоретичним наробіткам щодо проблем класифікації об’єктів пізнання. Наприклад, існує такий науковий напрямок, який називається класифікаційний рух. Він заснований на спрямовуючій ролі класифікації у будь-якій діяльності людини, зокрема в науковій. У відповідності до цього напрямку якість наукових досліджень у більшості визначається ефективністю застосовуваних класифікацій, ступенем оволодіння знаннями з теорії наукової класифікації.

Наукова класифікація виступає засобом вирішення певних наукових та практичних задач. З огляду на це, об’єкти експертизи вченими класифікуються дещо по різному. Так, пропонують розподіляти їх на загальні, родові, конкретні та безпосередні, або ж на загальні, родові, спеціальні, безпосередні та конкретні, або ж на загальні, родові, спеціальні та конкретні [267, с.85–93].

Вчені-криміналісти, розглядаючи об'єкти судової експертизи як системні утворення, зазначають, що всі вони характеризуються матеріальною природою, інформаційною роллю й зв’язком встановлюваних фактів із досліджуваною подією.

Аналіз наукових праць вчених та положень спеціальної літератури свідчить, що визначення загального, родового та конкретного об’єкта не викликає істотних протиріч. Загальний об’єкт - це предмети матеріального світу, властивості яких дають змогу експерту на основі його спеціальних знань установити факти, що належать до предмета експертизи. Науковці-дослідники вказують на загальний об’єкт, як визначення, яке означає теоретичну сукупність усіх носіїв інформації, що досліджуються під час судових експертиз. Існує й така думка, що загальний об’єкт – це матеріальний носій інформації про

факти, що складають зміст розслідуваної події або які пов’язані з нею, та який досліджується на основі спеціальних знань в рамках експертизи. Сукупність матеріальних носіїв інформації, які розрізняються своїми властивостями та які досліджуються в межах класу або роду експертизи. Конкретний об’єкт – визначений об’єкт, який підлягає конкретному експертному дослідженню. Проте, одностайної думки щодо визначень змісту безпосереднього та спеціального об’єкту не має. Безпосередній об’єкт визначається сукупністю однорідних властивостей предмета, який досліджується. Однак існує й погляд, що це є фрагментом спеціального об’єкта, для дослідження якого необхідне застосування особливої методики, яка відрізняється від методики дослідження інших фрагментів. До спеціального об’єкта він відносить множину сторін, властивостей носія інформації, які є специфічними для певного класу, роду або виду експертизи. Вищевказані погляди, досить детально розглянуті в наукових працях українських вчених [9, 224, 152, 35, 36].

Підтримуємо погляд, який ототожнює безпосередній об’єкт зі спеціальним та визначає його як матеріальний носій інформації певної природи, який досліджується на основі застосування спеціальних знань в межах конкретного виду експертизи.

Загалом, будь-який об’єкт матеріального світу, як правило характеризується суб’єктом дослідження з позиції його форми та змісту, що у свою чергу виражаються через множину властивостей та ознак.

Узагальнення різноманітних підходів до визначення об’єкта й аналіз положень спеціальної літератури з цього питання дає підстави навести наступна класифікацію ознак об’єкту експертного дослідження як то: а) за значущістю (значущі та не значущі), б) за призначенням у процесі пізнання (диференційний, ідентифікаційний, діагностичний, індивідуалізований), в) за походженням (власний та набутий), г) за природою (закономірний та випадковий), ґ) за тривалістю існування (стійкий, не стійкий) д) за характером (якісний та кількісний), е) за взаємозв’язком з іншими ознаками (залежний та незалежний) є) за кількістю об’єктів, яким властива дана ознака (родовий

(груповий) та індивідуальний), ж) по відношенню до об'єкту в цілому чи його частини (загальний та частковий).

Така класифікація, на наш погляд є повною, яка цілковито характеризує будь-який об'єкт. До речі таку класифікацію, принаймні, можна доповнити ознакою за категоричністю (незаперечна та некатегорична). До першої можна віднести результати певних вимірів, сам матеріальний об'єкт як речовий доказ. До некатегоричної відносяться такі, що потребують критичного аналізу – протоколи допитів, показання свідків тощо.

У статті 1 Закону України «Про судову експертизу» надане визначення «судової експертизи», де зазначено, що «це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду» [185].

Норма, що викладена в ст. 69 КПК України визначає, що «експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань» [99].

Аналіз змістовності визначень судової експертизи та експерта, дає можливість дійти висновку, що до об'єктів, явищ та процесів висуваються певні вимоги, як то по-перше: вони досліджуються для надання висновку для судового розгляду. По-друге, вони мають містити певні відомості про обставини досліджуваної справи. По-третє, їх дослідження здійснюються на основі відповідних спеціальних знань.

Слід зауважити, що й на сьогодні серед експертів практиків відсутнє єдине розуміння об'єкту судової експертизи, дуже часто це поняття змішується з предметом експертизи чи фактичними даними.

Анкетування судових експертів (всього налічувалось 202 респонденти) показало наступне:

– 23 % вважають вірним твердження «Явище та процеси не є об’єктами судової експертизи, а входять до кола фактичних даних та обставин справи, які має встановити судовий експерт у межах предмета дослідження»;

– 53 % вважають вірним, що явища й процеси, як й інші матеріальні та матеріалізовані джерела інформації є об’єктами судової експертизи;

– близько 21% притримуються позиції, що явища й процеси, які протікали в минулому, не є об’єктами експертизи, оскільки експертом досліджуються сліди та ознаки протікання таких явищ та процесів.

Своє бачення визначення об’єкта судової експертизи висловила Е. Б. Сімакова-Єфремян. Вона стверджує, що процеси та явища не зовсім коректно ототожнювати з об’єктами досліджень.

«Явище чи процес, пов’язані з подією злочину, судовий експерт не досліджує – вони вже відбулися в минулому. Судовий експерт досліджує матеріальні та матеріалізовані носії інформації (під останніми розуміють носії інформації, відображеної в певних документах тощо, яку досліджує судовий експерт). ... Обставини явищ і процесів, які відбувалися під час підготовки, здійснення та приховування злочину й фактичні дані про них складають поняття предмета судової експертизи» [223, с. 156–157].

Важно цілковито не погодитись з таким умовиводом щодо розкриття змісту об’єкту експертного дослідження (об’єкту експертизи, що в даному випадку одне і теж). Ми вважаємо таку точку зору доцільною, оскільки запропоноване найбільш точно підходить до сутності об’єкту(ів) комплексного дослідження випадків електротравмування. Подія, що пов’язана з електротравмуванням, це негативний вплив на людину небезпечного фактору електричної природи. Ураження струмом настає практично миттєво, людина не відчуває ніяких ознак майбутньої небезпеки і його шкідливий вплив на людину обумовлений об’єктивними закономірностями виникнення та перебігу суто технічних процесів та явищ й їх взаємозв’язком. Це й умови виникнення,

розповсюдження та проходження електроструму через різні середовища, біологічними особливостями дії струму на живі істоти, виникнення та характер впливу електричної дуги, електродинамічної та термічної складових дії струму та інше.

Звісно ж, що перебіг таких процесів та явищ залишає гаму певних ознак – оплавлення, обвуглення поверхонь, матеріалів, пошкодження одягу, взуття, інших матеріалів, руйнування елементів електроустаткування, фізіологічні зміни в організмі, характерні електромітки (з металізацією шкіри або без неї). Ураження електрострумом може викликати різні аварійні режими роботи електрообладнання (у вигляді короткого замикання, обриву лінії), що фіксується спрацюванням приладів апаратури захисту, іншими технічними засобами (наприклад, фіксування засобами інформаційно-діагностичного комплексу «Регіна»).

Безпосереднє дослідження експертом об’єктів матеріального світу, які несуть на собі окремі характерні відображення чи фіксують певні ознаки перебігу процесів і явищ та їх властивостей, надають змогу на підставі електротехнічних знань зрозуміти та встановити фактичні дані події, що по суті це є предметом.

Швидкоплинність та специфіка процесів та явищ, пов’язаних з електротравмуванням, не надають змоги вивчати та досліджувати їх в режимі реального часу. Їх дослідження завжди носить ретроспективний характер.

Виникає закономірне питання, а чому не можна досліджувати ті самі явища та процеси в режимі реального часу під час їх відтворення або повторення, хіба вони в такому разі не будуть об’єктами експертизи? Можна при певних зауваженнях.

«По-перше. Відтворення або повторення явищ та процесів, які виникають під час ураження струмом людини, по своїй сутності є лабораторним (експертним) експериментом, який є аналогічним або тотожним – схожим, подібним за своєю суттю й зовнішніми ознаками та проявом – до тих, які реально відбулися.

По-друге. В окремих випадках в лабораторних умовах або ж на місці події взагалі відтворити (повторити) ті самі явища й процеси буває неможливо, або ж украй технічно складно. Наприклад, падіння проводу високовольтної лінії електропередавання на землю, між фазне коротке замикання шино проводів з виникненням електричної дуги.

По-третє. Якщо й можливо поставити такий експеримент, то відтворити або повторити всі ті умови, чинники та фактичні обставини, їх комплекс та множину різноманітних варіацій, за яких відбувався перебіг явищ та процесів на момент ураження людини, з технічної точки зору не можливо. Відтворені (повторені) під час експерименту явища та процеси у певному сенсі є ідеалізованими (спрощеними) моделями тих, які відбулися.

По-четверте. Шляхом проведення експериментів експерт може вивчати супутні явища та процеси, які в певній мірі обумовили та сприяли виникненню та розвитку події електротравмування. Наприклад, інструментальними методами можна встановити невідповідність величини електричного опору ізоляції струмовідного елементу устаткування нормативно-визначеній, що в свою чергу призвело до винесення (появи) небезпечного потенціалу на струмопровідних частинах» [112, с. 463].

Як бачимо проходить опосередковане дослідження процесів та явищ, що відбулися під час події, шляхом аналізу та узагальнення результатів відтворених (змодельованих) або супутніх процесів з подальшим застосуванням їх конкретного випадку електротравмування. Такі дослідження з урахуванням всіх фактичних обставин, факторів та допущень (умовностей) дають змогу встановити механізм настання події, в основі якого саме й перебуває реальний процес або явище: його виникнення, розвиток, властивості, місце та ступінь в ієрархії впливів на подію ураження струмом та шкідливі наслідки.

Підсумовуючи викладене можна стверджувати, що експерт щодо самих явищ та процесів: по-перше, встановлює факт їх наявності, вид, появу, розвиток та перебіг; по-друге здійснює опосередковане дослідження через аналіз

зовнішніх ознак та слідів (проявів) цих процесів, що зафіксовані на певних носіях інформації, та узагальненням результатів дослідження змодельованих (відтворених) або тотожних процесів і явищ.

Ми не бачимо розбіжностей щодо вимог до об'єкта і у разі проведення комплексних судових експертиз (експертних досліджень), до яких безумовно належить і СІТЕНВЕ. Найбільш повно, на нашу думку, наводить визначення об'єкта судової експертизи Е. Б. Сімакова-Єфремян, яка зазначає, що це «системне цілісне матеріальне (матеріалізоване) утворення, поєднане спільним предметом дослідження його різних сторін (властивостей), із метою вирішення завдання, що потребує застосування спеціальних знань у різних галузях науки, техніки, мистецтва тощо» [223, с.175].

Аналіз експертної практики ННЦ «ІСЕ» (до вересня 2020 року – ХНДІСЕ) за 2014-2022 роки показує, що під час здійснення проваджень по судовим експертизам, у тому числі і по дослідженням випадків електротравмування, експертами застосовується термін «вихідні дані». Проте на сьогодні на законодавчому рівні відсутнє визначення, а в спеціальній літературі щодо теоретико-прикладного обґрунтування судової експертології зазначене питання вивчене недостатньо та в певній мірі є дискусійним. Детально досліджені та опрацьовані визначення у загальному розумінні основоположні поняття як об'єкт, предмет, завдання, суб'єкт експертизи.

Поняття «вихідні данні» набувають особливого значення у експертному дослідженні випадків електротравмування, що в першу чергу обумовлене надзвичайною різноманітністю та множинністю об'єктів дослідження, їх високою інформативністю, часто суперечливою, що поєднується зі специфічним фактором – природою ураження електрострумом, адже цей процес практично миттєвий, не підлягає відтворенню або повторенню.

Висока ефективність дослідження, надання висновку належної якості, повноти та правильності встановлення реальних обставин події електротравмування досягається тоді, коли експерт(и), які проводять дослідження, у повній мірі розуміють, володіють та практично застосовують

прийнятний понятійний інструментарій основних визначень та термінів, чітко оперують та виокремлюють їх у кожному дослідженні [112 с.463–478].

З огляду на такі аспекти, ми вважаємо необхідним дослідження природи взаємозв'язку та їх співвідношення таких категорійних понять «об'єкт експертизи» та «вихідні дані» саме в розрізі комплексної експертизи нещасних випадків електротравмування. Підґрунтям дослідження цих питань є системний та порівняльний аналіз щодо визначення об'єкта експертизи та вихідних даних, застосовуючи виокремлення спільного та встановлення відмінного.

П. 2.3 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз судовому експерту заборонено «самостійно збирати матеріали, які підлягають дослідженню, а також вибирати вихідні дані для проведення експертизи, якщо вони відображені в наданих йому матеріалах неоднозначно» [74]. Проте виникає питання, що ж розуміється під терміном «вихідні дані», який його зміст? На сьогодні законодавчо немає визначення терміну «вихідні дані», а серед науковців та практиків не досягнуто одностайності, питання досить дискусійне.

Словник української мови наводить наступне: дані – відомості, показники, необхідні для ознайомлення з ким-, чим-небудь, для характеристики когось, чогось або для певних висновків, рішень [230, с. 210]. Під вихідними даними розуміють початкові показники чого-небудь (від яких звичайно ведеться певне дослідження) [231, с. 527].

Через відсутність загальноприйнятого в судовій експертології визначення поняття «вихідні дані» на практиці в залежності від виду експертизи воно набуває різного змісту. Приміром, в трасологічній експертизі під вихідними даними розуміються матеріали провадження, що надаються слідчим (судом) і необхідні для вирішення експертного завдання: сліди, зразки, об'єкти, що перевіряються, частини цілого, що ідентифікуються, постанова (визначення) про призначення експертизи, протоколи оглядів місць подій, висновки експерта, проведені раніше та інші документи, що містять відомості про обставини і час виявлення слідів, способи їх фіксації і вилучення, умови

зберігання, слідоутворення, зміни об’єктів, що перевіряються тощо [227, с. 17–18].

В автотехнічній експертизі вихідними даними є відомості про обставини дорожньо-транспортної пригоди й об’єкти експертного дослідження, які необхідні для визначення механізму ДТП і вирішення поставлених питань. Вихідні дані мають наводитися в постанові (ухвалі) про призначення експертизи в обсязі, необхідному для вирішення поставлених питань [78].

Під час аналізу цих визначень слід вказати на дещо різні за змістом поняття «вихідних даних» – в одному випадку вони ототожнюються з об’єктами експертизи, а в іншому – це лише відомості. Можна припустити, що така змістовність «вихідних даних» обумовлюється предметом конкретного виду експертизи та вирішуваними завданнями (ідентифікаційні та діагностичні завдання, або ж ситуативні).

В монографії «Теоретичні основи судової інженерно-технічної експертизи безпеки життєдіяльності» автори наводять наступне визначення поняття «вихідні дані – 1) сукупність відомостей щодо обставин надзвичайної ситуації та (або) властивостей об’єктів експертного дослідження, які містяться в постанові (ухвалі) про призначення експертизи і (чи) в наданих експерту матеріалах справи – фактичні вихідні дані; 2) науково-технічні, довідникові дані, що необхідні експерту для надання висновку і які він вибирає самостійно» [96, с. 241–242].

Важко погодитися з таким тлумаченням поняття «вихідні дані». Друга частина даного визначення суперечить положенням п. 2.3. Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, яке прямо забороняє експертові вибирати вихідні дані, що відображені в матеріалах справи неоднозначно.

«Науково-технічні, довідкові дані, що необхідні експерту для надання висновку», не можуть бути вихідними даними в розумінні вищенаведених положень Інструкції, виходячи з такого.

По-перше, експерт їх обирає самостійно, вони не надаються ініціатором

(замовником) експертизи.

По-друге, для виокремлення довідкових та науково-технічних даних, які будуть використовується під час дослідження, необхідне застосування спеціальних знань (необхідно визначити джерело таких даних, потребу їх використання, належність та зв'язок із предметом експертизи). Звісно ж, замовник експертизи такими знаннями не володіє.

По-третє, це довідкові, науково-технічні дані, які теоретично обґрунтовані, досліджені та перевірені практикою, є так би мовити аксіомою, «константою» і не потребують підтвердження (доведення), а тому й не можуть бути викладені неоднозначно.

Також, зауважується, що аналізуючи норми Інструкції про призначення та проведення експертиз та експертних досліджень, можна дійти висновку, що вихідні дані мають відображаються в наданих матеріалах, які за визначенням є об'єктом дослідження.

Ототожнення вихідних даних з об'єктами дослідження (зразками, слідами, матеріалами) в трасологічній експертизі, як це зазначають Ю. О. Мазниченко, О. О. Садченко, В. В. Юсупов [227, с. 17–18], звужує зміст поняття «вихідні дані», не зовсім точно передає його внутрішній зміст.

Наведемо приклад з експертної практики. Для проведення судової експертизи з безпеки життєдіяльності слідчим надано матеріали кримінального провадження, вивчаючи які експерт встановив, що в одних документах зазначено, що постраждалий був працівником підприємства і виконував виробниче завдання, а в інших, що він виконував цю ж роботу за договором підряду. Експерт звернувся з клопотанням до слідчого з проханням уточнити, в яких відносинах з підприємством перебував постраждалий – у трудових чи підрядних. В даному випадку об'єктами експертизи є матеріали справи – протоколи допитів, огляду місця події, документи тощо, які експерт досліджує з метою вирішення експертного завдання. А вихідними даними буде факт перебування постраждалого у трудових відносинах з підприємством, або ж факт виконання певної роботи на умовах договору підряду.

Як бачимо на даному прикладі «вихідні дані» – це певна інформація (відомості, обставина), яка надається слідчим (замовником експертизи) і яка має юридичне значення для вирішення справи по суті.

У підсумку можна дійти висновку, що за своєю природою «вихідні дані» є сутністю, внутрішнім проявом об'єкта дослідження, так би мовити його якісною властивістю, інформаційною складовою, яка має сприйматися як незаперечний факт.

Відмінною особливість вихідних даних від інших обставин та фактів досліджуваної події, є те, що вони надаються слідчим (ініціатором призначення експертизи) без застосування спеціальних знань, експерт їх не встановлює і вони не потребують доведення. Вихідні дані, можуть надаватися для проведення експертизи окремо, наприклад в процесуальному документі про призначення експертизи, або ж можуть міститися в матеріалах справи, на матеріальних або матеріалізованих носіях інформації. Неодмінною умовою для належного та допустимого використання у подальших дослідженнях вихідних даних є певний спосіб їх долучення (отримані або встановлені у визначений процесуальним законодавством спосіб). Вихідні дані мають буди допустимими та достовірними (тобто такими, що не суперечать певним науковим знанням).

Під час проведення дослідження нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням, експерту слід здійснити з технічної точки зору критичний аналіз представлених вихідних даних для з'ясування їх допустимості та несуперечності науковим знанням, законам електротехніки, логічності, коректності та можливості існування (перебігу) [112, с.472–473]. Цей аналіз є дійсно важливим, оскільки вихідні дані можуть міститися в протоколах огляду, поясненнях та протоколах допиту очевидців, посадових осіб або інших учасників події, документах, наказах тощо. Як правило, показання свідків та інших осіб, носять суб'єктивний характер, можуть не зовсім точно передавати реальні дані. В окремих випадках можуть навмисно спотворюватися та змінюватися.

Об'єкти експертизи виступають у якості джерела фактичних даних та

носіїв криміналістичної інформації, тобто такої інформації про факти, що складають предмет судової експертизи [112]. Зазначена думка лише доводить наявний логічний зв'язок між об'єктом та предметом експертизи, оскільки за визначенням вченого Е. Б. Сімакової-Єфремян предмет комплексних досліджень у судовій експертизі (в тому числі і випадків електротравмування) – це фактичні дані (факти) та обставини справи щодо встановлення природи, властивостей, станів об'єктів, родової (групової) належності, джерела походження або конкретних об'єктів за їх відображеннями, а також, відповідними засобами (методами) в результаті дослідження матеріальних і матеріалізованих носіїв інформації з метою вирішення діагностичних, ідентифікаційних та ситуаційних завдань судової експертизи [223, с.175]. І саме засобом такого логічного зв'язку виступають вихідні дані експертизи.

Експертна практика свідчить, що від повноти та якості (інформативності) відображених та певних чином зафіксованих відомостей про саму подію, тобто саме вихідних даних, напряму залежатиме і категоричність результатів проведеної експертизи – надання відповідей на поставлені питання.

Наявність у матеріалах наданих експертові повних, точних та реально існуючих відомостей під час дослідження нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням, відіграють ключову роль у відтворенні механізму настання події і, як наслідок, встановлення дійсної причини нещасного випадку. Встановлення з технічної точки зору причини випадку надає можливість визначення причинно-наслідкових зв'язків дій/бездіяльності конкретних осіб з негативними наслідками, що настали в результаті впливу на людину небезпечного фактора електричної природи. Цим досягається головна мета проведеної комплексної експертизи випадків електротравмування – вирішення експертного завдання та надання вичерпних відповідей на поставлені слідчим (ініціатором проведення експертизи) питання [112].

Ми пропонуємо наступне визначення поняття «вихідних даних експертизи нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням» – це сукупність відомостей про факти, обставини, сліди випадку

електротравмування, властивостей і ознак процесів, явищ та об’єктів, які зафіксовані чи певним чином відображені в наданих експерту матеріалах та (або) об’єктах експертного дослідження, і які сприймаються експертом як встановлені незаперечні факти.

Перейдемо до розгляду такого складного й дійсно важливого поняття «суб’єкт судової експертизи» й на підставі аналізу критеріїв та закономірностей цього узагальненого поняття окреслимо суб’єкта судової експертизи нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням.

Великий тлумачний словник української мови серед інших тлумачень визначає, що суб’єкт – 1) істота, здатна до пізнання навколишнього світу, об'єктивної дійсності й до цілеспрямованої діяльності; 2) особа, група осіб, організація і т. ін., яким належить активна роль у певному процесі, акті; 3) особа чи організація як носій певних прав та обов'язків [16, с.1408].

Зважаючи на те, що судова експертиза (експертне дослідження) є пізнавальним процесом, то й судовий експерт, що здійснює таке пізнання, також буде суб’єктом судової експертизи. Зважаючи на те, що лише експерт наділений виключним правом проводити експертизу та надати висновок за результатами досліджень саме від свого імені, то й єдиним суб’єктом судової експертизи є саме експерт. Проте, слід зауважити, що комісія експертів також є суб’єктом судової експертизи.

Закон України «Про судову експертизу» не надає визначення суб’єкта судової експертизи, однак, у відповідності до статті 10 цього Закону:

«Судовими експертами можуть бути особи, які мають необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань. Судовими експертами державних спеціалізованих установ можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності.

До проведення судових експертиз (обстежень і досліджень), крім тих, що проводяться виключно державними спеціалізованими установами, можуть

залучатися також судові експерти, які не є працівниками цих установ, за умови, що вони мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку в державних спеціалізованих установах Міністерства юстиції України, атестовані та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності у порядку, передбаченому цим Законом» [185].

Виходячи з аналізу змісту цієї статті суб'єктом судової експертизи є особи:

– що мають необхідні знання (розуміється спеціальні знання);

– що мають відповідну (у розрізі спеціальних знань) вищу освіту освітньо-кваліфікаційного рівня не нижче спеціаліста;

– пройшли відповідну підготовку (в державних спеціалізованих установах Міністерства юстиції України) та отримали кваліфікацію судового експерта за певною спеціальністю.

Кримінальне процесуальне законодавство України надає більш деталізоване визначення експерта (стаття 69 КПК): «Експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань» [99]. Тобто, окрім умов, які висуваються до судового експерта згідно з Законом «Про судову експертизу», додатковою умовою для суб'єкта судової експертизи у кримінальному провадження є доручення саме цій особі провести експертизу.

Дещо спрощено підходить законодавець до визначень «експерта» у цивільному, адміністративному та господарському судочинстві: «експертом може бути особа, яка володіє спеціальними знаннями, необхідними для з'ясування відповідних обставин справи» [27, 253, 85].

З розвитком науки й техніки все частіше виникають ситуації, коли

необхідне застосування нових галузей спеціальних знань для з'ясування певних специфічних обставин, встановлення можливості/неможливості перебігу певного процесу, пояснення та розуміння явищ та подій тощо. Звісно, що не завжди є атестовані судові експерти (як державних установ так і «приватних» судових експертів). У такому випадку законодавець дозволяє проведення експертизи фахівцю у відповідній галузі знань – науки, техніки, мистецтва, ремесла. При цьому наявність вищої освіти не є визначальною та необхідною умовою. Фахівець у галузі певного ремесла (наприклад, ковальство, чи різьблення по каменю тощо) має необхідні знання, навички та вміння, здобуті ним в процесі виробничого заняття та професійного досвіду. Проте, з окремих спеціальностей (ремесел) вищі навчальні заклади підготовки фахівців не здійснюють.

Експерта це особа, яка володіє спеціальними знаннями для надання висновку з досліджуваних питань.

Чинними нормативно-правовими актами України поняття «спеціальних знань» не визначається, а в науковій та практичній літературі існують різні погляди на цей термін, іноді й дискусійні.

Як зазначалось попереду, спеціальні знання це такі знаннях, які не є загальнодоступними, загальновідомими та не мають масового поширення, ними володіють обмежене коло фахівців, які мають відповідну професійну підготовку.

Вчені до спеціальних знань відносять знання, що властиві різним видам професійної діяльності, за винятком тих, що є професійними для слідчого й судді та використовуються в ході розслідування й розгляду кримінальних справ у суді з метою сприяння встановленню істини в справі у випадках і порядку, визначених чинним кримінальним процесуальним законодавством. В. Г. Гончаренко вважає, що у кримінальному процесі спеціальні знання характеризуються як знання й навички, отримані в результаті фахової освіти та/або практичної діяльності в будь-якій галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, використовувані визначеними законом учасниками процесу в межах

наданих кожному з них повноважень для розв'язання за певною процедурою процесуальних завдань [24, с. 24].

В. Ю. Шепітько під «спеціальними знаннями» визначає систему наукових даних (відомостей) або навичок об'єктивного характеру, отриманих у результаті вищої професійної підготовки, наукової діяльності, досвіду практичної роботи, що відповідають сучасному рівню [261, с. 11]. Спеціальні знання має обмежене коло осіб та вони повинні виходити за межі професійних знань, навичок і вмінь слідчого, прокурора, захисника, судді, спеціаліста.

Під спеціальними знаннями М. В. Салтевський розумів постійно удосконалюванні набуті знання, вміння й навички, які застосовуються в будь-якій галузі людської діяльності, отримані в процесі спеціальної освіти, досвіду і практичної діяльності (за винятком професійних знань осіб, що здійснюють розслідування), необхідні для швидкого і повного розкриття і розслідування кримінального правопорушення, а також розгляду справи в суді [207, с. 184]. Також він зазначав, що знання, якими володіє спеціаліст, були отриманні ним в процесі професійного навчання і являють собою певну сукупність, що характеризує його як спеціаліста, зокрема, юриста, лікаря, інженера тощо. Тобто, вони не будуть спеціальними для особи, яка ними володіє, оскільки їх використання входить в його професійні обов'язки, вони є спеціальними тільки для того, у кого інша професія. Отже, знання виступають спеціальними тільки щодо інших знань, відмінних за змістом [207, с. 397].

Підсумовуючи вищевикладене, ми вважаємо найповнішим визначення «спеціальних знань», яке наводять автори посібника «Основи судової експертизи»: «спеціальні знання – професійні знання та вміння особи у відповідній галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла, з оцінювання майна (майнових прав) та іншому, набуті ним у процесі навчання та практичної діяльності за тією чи іншою спеціальністю, крім знань у галузі права» [150, с. 37].

Однак, виходячи з визначення терміну «спеціальні знання» постає цілком логічне питання – який об'єм спеціальних знань є достатнім, чи мінімально

необхідним, для надання відповідей на поставлені на вирішення експертизи питань. На сьогоднішній день за ініціативи Міністерства юстиції України тривають в судово-експертних установах тривають науково-дослідні роботи щодо визначення необхідного об'єму спеціальних знань, володіння якими надає певному фахівцю (спеціалісту) можливість чи право залучатися до вирішення питань експертизи у якості судового експерта. На часі розроблюється конкретний механізм реалізації завдання визначення рівня знань у претендента на судового експерта – проводиться розроблення відповідних тестів та їх апробація. Нормативне визначення цілком об'єктивного способу перевірки обсягу знань з відповідної експертної спеціальності як найкраще сприятиме залученню дійсно висококваліфікованих професіоналів до експертної діяльності.

На наш погляд, задля підвищення ефективності та якості судово-експертного забезпечення правосуддя, судові експерти окрім спеціальних знань мають ще й володіти певним об'ємом знань з теорії судової експертизи криміналістики, оскільки з базовими положеннями та поняттями цих наук вони постійно стикаються в процесі своєї повсякденної професійної діяльності. Результати анкетування судових експертів державних установ лише підтверджують на погляд. Так, переважна більшість (77 %) респондентів вважають за необхідне для судового експерта володіння базовими знаннями з теорії судової експертизи та криміналістики, і лише 23 % притримуються позиції, що достатньо знань за конкретною експертною спеціальністю.

Як суб'єкта судової експертизи судового експерта характеризують його права й обов'язки, гарантії та відповідальність. При цьому слід розмежувати права й обов'язки на службові (які притаманні експертам державних установ) та процесуальні (які мають усі судові експерти).

Службові права й обов'язки у загальному розумінні визначаються Довідником кваліфікаційних характеристик посад працівників науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України [175].

У відповідності до зазначеного Довідника узагальнений перелік прав та

обов’язків судового експерта наступний: «Здійснює проведення незалежної, кваліфікованої й об'єктивної судової експертизи та експертних досліджень, орієнтованих на максимальне використання досягнень науки і техніки, забезпечує їх повноту та наукову обґрунтованість. Відповідно до чинного законодавства забезпечує правильність оформлення документів під час проведення судових експертиз та складання висновків. Дотримується вимог щодо забезпечення конфіденційності інформації, використаної в процесі дослідження, та вживає заходів щодо збереження об'єктів дослідження. Надає консультативно-методичну допомогу правоохоронним органам та судам з питань призначення судових експертиз. З метою забезпечення потреб слідчої та судової практики у проведенні судових експертиз та експертних досліджень на сучасному рівні постійно удосконалює свій професійний рівень шляхом опанування нових методик проведення судових експертиз та новітніх досягнень науки і техніки в галузі судової експертизи. Постійно ознайомлюється та вивчає нові методики і спеціальну літературу з проведення судових експертиз та вносить пропозиції щодо їх впровадження в експертну практику. Відповідно до законодавства проходить атестацію з метою підтвердження кваліфікації судового експерта. Впроваджує в експертну практику результати наукових досліджень. Відповідно до технічних завдань проводить наукові роботи із створення методик (методичних рекомендацій) проведення судових експертиз. Дбайливо ставиться до використання матеріально-технічної бази НДУСЕ та підтримує її в належному стані. Має інші повноваження, що визначаються посадовою інструкцією, наказами і дорученнями директора НДУСЕ та Мін'юсту. Зобов'язаний дотримуватись техніки безпеки та правил внутрішнього трудового розпорядку» [175].

Також, як зазначено в п. 1.4 Довідника «конкретний перелік посадових обов'язків визначається посадовими інструкціями працівників НДУСЕ, які розробляються на основі Довідника та затверджуються директорами НДУСЕ (крім посадових інструкцій для директорів), виходячи із завдань, функцій і повноважень, встановлених відповідними нормативно-правовими актами, та

штатного розпису, затвердженого в установленому порядку» [175].

Судовий експерт, як виключний суб'єкт судової експертизи, наділений низкою процесуальних прав, обов'язків, гарантій та відповідальністю.

Законом України «Про судову експертизу» надаються наступні гарантії незалежності судового експерта:

– визначений порядок призначення судового експерта;

– встановленням відповідальності за втручання будь-кого в проведення експертизи;

– незалежність установи судової експертизи від органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування та суду;

– створення необхідних умов для діяльності судового експерта, матеріальне та соціальне забезпечення судового експерта [185].

Щодо матеріального та соціального забезпечення судового експерта, слід окремо зауважити, що ст. 18 Закону України «Про судову експертизу» судовим експертам встановлено посадові оклади не менше 10 розмірів прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб на 1 січня календарного року. Однак, зазначена норма починаючи з 2017 року Законами України «Про державний бюджет» тимчасово призупиняється. Звісно, це ні в якій мірі не сприяє гарантуванню незалежності діяльності судового експерта щодо забезпечення правосуддя в державі.

Також, зазначеним Законом встановлені й обов'язки та права судового експерта:

«Стаття 12. Обов'язки судового експерта

Незалежно від виду судочинства та підстави проведення експертизи судовий експерт зобов'язаний:

1) провести повне дослідження і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок;

2) на вимогу особи або органу, які залучили експерта, судді, суду дати роз'яснення щодо даного ним висновку;

3) заявляти самовідвід за наявності передбачених законодавством підстав,

які виключають його участь у справі.

Інші обов'язки судового експерта передбачаються процесуальним законодавством.

Стаття 13. Права судового експерта

Незалежно від виду судочинства судовий експерт має право:

1) подавати клопотання про надання додаткових матеріалів, якщо експертиза призначена судом або органом досудового розслідування або ознайомлюватися з матеріалами справи, що стосуються предмета судової експертизи;

2) вказувати у висновку експерта на виявлені в ході проведення судової експертизи факти, які мають значення для справи і з приводу яких йому не були поставлені питання;

3) з дозволу особи або органу, які призначили судову експертизу, бути присутнім під час проведення слідчих чи судових дій і заявляти клопотання, що стосуються предмета судової експертизи;

4) подавати скарги на дії особи, у провадженні якої перебуває справа, якщо ці дії порушують права судового експерта;

5) одержувати винагороду за проведення судової експертизи, якщо її виконання не є службовим завданням;

6) проводити на договірних засадах експертні дослідження з питань, що становлять інтерес для юридичних і фізичних осіб, з урахуванням обмежень, передбачених законом.

Інші права судового експерта передбачаються процесуальним законодавством» [185].

Окрім прав та обов'язків на законодавчому рівні встановлена й відповідальність судового експерта (пов'язана з виконанням його обов'язків) – дисциплінарна, адміністративна, цивільно-правова та кримінальна відповідальності. Слід також зауважити, що визначені законом гарантії, права, обов'язки та відповідальність судового експерта розповсюджуються й на фахівців з певної галузі знань, який проводить судову експертизу, звісно з

окремими застереженнями.

У відповідності до Кримінального процесуального, Господарського процесуального, Цивільного процесуального кодексів, Кодексу адміністративного судочинства України та «Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень» також визначені права та обов'язки судового експерта та те, що заборонено вчинювати.

Ст. 69 КПК України визначається:

«…3. Експерт має право:

1) знайомитися з матеріалами кримінального провадження, що стосуються предмета дослідження;

2) заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків та вчинення інших дій, пов'язаних із проведенням експертизи;

3) бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предметів та об'єктів дослідження;

4) викладати у висновку експертизи виявлені в ході її проведення відомості, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких йому не були поставлені запитання;

5) ставити запитання, що стосуються предмета та об'єктів дослідження, особам, які беруть участь у кримінальному провадженні;

6) одержати винагороду за виконану роботу та відшкодування витрат, пов'язаних із проведенням експертизи і викликом для надання пояснень чи показань, у разі, якщо проведення експертизи не є службовим обов'язком особи, яка залучена як експерт;

7) заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом;

8) користуватися іншими правами, передбаченими Законом України «Про судову експертизу».

4. Експерт не має права за власною ініціативою збирати матеріали для проведення експертизи. Експерт може відмовитися від давання висновку, якщо поданих йому матеріалів недостатньо для виконання покладених на нього

обов’язків. Заява про відмову має бути вмотивованою.

5. Експерт зобов’язаний:

1) особисто провести повне дослідження і дати обґрунтований та об’єктивний письмовий висновок на поставлені йому запитання, а в разі необхідності - роз’яснити його;

2) прибути до суду і дати відповіді на запитання під час допиту;

3) забезпечити збереження об’єкта експертизи. Якщо дослідження пов’язане з повним або частковим знищенням об’єкта експертизи або зміною його властивостей, експерт повинен одержати на це дозвіл від особи, яка залучила експерта;

4) не розголошувати без дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду відомості, що стали йому відомі у зв’язку з виконанням обов’язків, або не повідомляти будь-кому, крім особи, яка його залучила, чи суду про хід проведення експертизи та її результати;

5) заявити самовідвід за наявності обставин, передбачених цим Кодексом.

6. Експерт невідкладно повинен повідомити особу, яка його залучила, чи суд, що доручив проведення експертизи, про неможливість проведення експертизи через відсутність у нього необхідних знань або без залучення інших експертів.

7. У разі виникнення сумніву щодо змісту та обсягу доручення експерт невідкладно заявляє клопотання особі, яка призначила експертизу, чи суду, що доручив її проведення, щодо його уточнення або повідомляє про неможливість проведення експертизи за поставленим запитанням або без залучення інших осіб» [99].

Аналогічні за змістом права експерта визначаються й у інших процесуальних кодифікованих законодавчих актах. Проте, його обов’язки викладені стисло та лаконічно, наприклад:

«…3. Експерт зобов’язаний дати обґрунтований та об’єктивний письмовий висновок на поставлені йому питання.

4. Експерт зобов’язаний з’явитися до суду за викликом суду та роз’яснити

свій висновок і відповісти на питання суду та учасників справи» [85].

В процесуальних законодавчих актах спостерігається певна завуальованість визначення окремих прав та обов’язків експерта. Так, у відповідності до ст. 80 КПК України за наявності законодавчо визначених підстав експерт зобов’язаний заявити самовідвід. Або ж, у відповідності до ст. 98 ГПК України : «Якщо експерт під час підготовки висновку встановить обставини, що мають значення для справи, з приводу яких йому не були поставлені питання, він має право включити до висновку свої міркування про ці обставини» [27].

На наш погляд найбільш деталізовано та ґрунтовно виписані права й обов’язки експерта в Інструкції. Наприклад, положеннями Інструкції передбачено, що «…у разі незгоди з іншими членами експертної комісії складати окремий висновок; викладати письмово відповіді на питання, які ставляться йому під час надання роз'яснень чи показань» [74]. Такі права а ні Законом України «Про судову експертизу», а ні процесуальним законодавством не передбачені. Окремим позитивним моментом є викладення в Інструкції переліку (пункт 2.3) вчинення дій, які заборонені експерту.

На наш погляд, значна розпорошеність, не систематизованість та не структуризованість викладення в законодавчих та підзаконних нормативних актах переліку прав, обов’язків, гарантій та заборон судовому експерту створюють лише труднощі правозастосовного використання, неоднозначного тлумачення та практичного застосування даних норм та положень.

Ми вважаємо за необхідне детально зупинитися на окремих аспектах щодо конкретизації визначення окремих прав та обов’язків експерта.

У відповідності до Постанови Пленуму Верховного суду України № 8 від 30.05.1997 «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» встановлено, що «… Повторна експертиза призначається, коли є сумніви правильності висновку експерта, пов'язані з його недостатньою обґрунтованістю чи з тим, що він суперечить іншим матеріалам справи, а також за наявності істотного порушення процесуальних норм, які регламентують

порядок призначення і проведення експертизи. Істотними можуть визнаватися, зокрема, порушення, які призвели до обмеження прав обвинуваченого чи інших осіб. В ухвалі (постанові) про призначення повторної експертизи зазначаються обставини, які викликають сумніви у правильності попереднього висновку експерта. Проведення повторної експертизи може бути доручено тільки іншому експертові» [185]. Аналогічні положення зазначені також в Постанові Пленуму Вищого Господарського суду України № 4 від 23.03.2012 [172].

По суті це є пряма заборона експертові проводити повторну експертизу, у разі якщо він проводив первинну. Однак, такої норми законодавчо ніде не закріплено.

Також слід розглянути заборону експертові проводити експертизу у відповідності з положеннями ст. 79 КПК України: «Спеціаліст, експерт, крім того, не має права брати участі в кримінальному провадженні, якщо він проводив ревізію, перевірку тощо, матеріали яких використовуються у цьому провадженні» [99]. Дана норма викладена не зовсім досконало, при цьому допускається неоднозначність трактування. Науково-практичний коментар КПК також не вносить певного тлумачення правозастосування цього положення [137, с. 188].

До прикладу, у відповідності зі зверненням фізичної особи-власника експертами проводилось дослідження за фактом виникнення пожежні у приватній крамниці. Висновок експертів, у якому встановлено причину пожежі – підпал, за клопотанням постраждалої особи – власника крамниці було долучено до матеріалів кримінального провадження та слідчим було винесено постанову про призначення судової пожежно-технічної експертизи за фактом пожежі. Так от, постає слушне питання, а чи може експерт, який проводив дослідження за зверненням особи, проводити судову пожежно-технічну експертизу. Думки правників та експертів-практиків у даному випадку не мають одностайності, інколи носять протилежний характер. На наш погляд досить складно прирівнювати проведення дослідження, що базується на спеціальному знанні та з використанням наукового обґрунтованих методик

задля встановлення фактичних обставин, що мають значення для вирішення справи по суті, з процедурою проведення перевірки, інспектування, ревізії тощо. Методи та способи дослідження певного явища, факту, обставин з технічної точки зору ні як не залежать від правового статусу дослідження та/або підстави його призначення.

Ми вважаємо, що необхідно законодавчо закріпити вичерпний перелік випадків та умов, які виключають участь експерта у проведені судової експертизи.

Проект Закону України «Про судово-експертну діяльність», зареєстрований за № 6284 від 05.11.2021 та включений до порядку денного 3369-IX від 05.09.2023 [187], внесений на розгляд Верховної Ради України Кабінетом міністрів України, у певні мірі усуває наявні прогалини в чинному законодавстві, що регулює експертну діяльність.

Так, на сьогоднішній день на законодавчому рівні простежується певне розбалансування в діяльності судових експертів різних відомств та приватних судових експертів. Чинними нормативно-правовими актами не забезпечуються єдиного порядку проведення судових експертизи, не уніфіковані вимоги до методів та способів проведення експертиз, не стандартизовані кваліфікаційні вимоги до судових експертів, порядок отримання та позбавлення кваліфікації, не структуровані система видів судових експертиз та переліки експертних спеціальностей. Окремо, слід наголосити на недостатній обґрунтованості підстав притягнення експерта до дисциплінарної відповідальності. «Ми аналізували, зокрема, практику розгляду дисциплінарних проваджень Дисциплінарною палатою Центральної експертно-кваліфікаційної комісії при Міністерстві юстиції. Узагальнення зібраної інформації показало, що орган, який здійснює дисциплінарне провадження, не повинен підміняти функції суду і надавати оцінку повноті, обґрунтованості та об’єктивності підготовленому судовим експертом висновку. Не слід також змішувати дисциплінарну відповідальність, яку може застосовувати керівник судово-експертної установи за порушення працівником установи законодавства про працю, з

відповідальністю, яку може понести судовий експерт за порушення своїх професійних обов'язків відповідно до спеціального закону (альтернативний проєкт № 6284-1 має таку ваду)», – зазначають в Директораті правосуддя та кримінальної юстиції Міністерства юстиції України [56].

За таких умов фактично нівелюється сама можливість об'єктивної та належної оцінки висновку експерта як джерела доказів. Це суперечить принципу змагальності сторін у будь-якому судочинстві.

Як зазначають в Міністерстві юстиції України, новим законопроектом передбачаються окремі новели та пропонується:

– визначити поняття, які застосовуються в судово-експертній діяльності. При цьому позбавляємося невизначених спірних термінів («криміналістичні» судові експертизи);

– закріпити (вперше) статус приватного судового експерта, судово-експертної установи та її керівника;

– запровадити єдиний підхід доступу до професії судового експерта, визначивши порядок проходження професійної підготовки, присвоєння та підвищення кваліфікації судового експерта;

– визначити на законодавчому рівні підстави притягнення судових експертів до дисциплінарної відповідальності та види дисциплінарних стягнень, як того вимагає Конституція України;

– систематизувати та уніфікувати норми, що регулюють порядок організації та проведення судових експертиз;

– визначити на законодавчому рівні строки проведення судової експертизи;

– врегулювати питання створення та діяльності органу самоврядування судових експертів;

– визначити єдині професійні права та обов'язки, обмеження для приватних судових експертів та судових експертів, які працюють в державних судово-експертних установах.

Прийняття законопроєкту дозволить, зокрема:

– забезпечити системні, єдині підходи до організації діяльності судових експертів незалежно від їх підпорядкування;

– знизити корупційні ризики в управлінні судово-експертною діяльністю;

– забезпечити гарантії та більшу об’єктивність при розгляді питань присвоєння кваліфікації експерта та дисциплінарної відповідальності;

– знизити навантаження на судових експертів державних спеціалізованих установ судових експертиз;

– надати можливість експертам брати участь в організації їхньої діяльності [55].

Виходячи з нашого розуміння положень запропонованого законопроекту, що оснований на багаторічній практичній експертній діяльності, все ж можна бачити, що центральною постаттю у судово-експертній діяльності в нашій державі є та лишається судовий експерт.

Уперше сприйнято спробу систематизувати, структуризувати, чітко та однозначно прописати права, обов’язки та заборони для судового експерта. Їх детально зазначено в єдиному законодавчому документі.

На наш погляд норми та положення законопроекту «Про судово-експертну діяльність» як найкраще відповідають вимогам сьогодення, сприятимуть адаптованості національного законодавства до законодавства зарубіжжя, зокрема й Європейського Союзу, підвищать вагомість судової експертизи у забезпеченні правосуддя у державі.

«Зважаючи на цей чималий перелік, можна стверджувати, що судовий експерт повинен не лише використовувати передові технології та досягнення науки, а й сам має здійснювати дослідження й бути на вістрі наукового прогресу в тій галузі, за якою він проводить експертизи та експертні дослідження. Практичні напрацювання судових експертів найбільш докладно відображають потреби слідчих і судових органів (основних замовників експертиз) та можуть стати необхідною базою для наукових досліджень і подальшого доктринального закріплення досліджень. Наука та практика мають доповнювати один одного, і саме судовий експерт поєднує у своїй професійній

діяльності ці два аспекти» [190].

Істотною вадою чинного Закону України «Про судову експертизу» є відсутність визначення суб'єкта судової експертизи. Однак, статтею 7 «Суб'єкти судово-експертної діяльності» цього закону визначається:

«Судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи, їх територіальні філії, експертні установи комунальної форми власності, а також судові експерти, які не є працівниками зазначених установ, та інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань у порядку та на умовах, визначених цим Законом. До державних спеціалізованих установ належать:

науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства юстиції України;

науково-дослідні установи судових експертиз, судово-медичні та судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України;

експертні служби Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України» [185].

Як ми бачимо визначеність суб'єктів судово-експертної діяльності є дещо розмитою та не конкретною (не зовсім зрозуміло: судовий експерт державної установи є суб'єктом чи ні?), та й самого визначення судово-експертної діяльності не має.

Наприклад, в Законі Республіки Казахстан «О судебно-экспертной деятельности» наведено визначення самого поняття судово-експертної діяльності – «деятельность органов судебной экспертизы и судебных экспертов по организации и производству судебной экспертизы» [145]. Також розкриті зміст, завдання, принципи та суб'єкти судово-експертної діяльності. До судово-експертної діяльності належать: 1) проведення судової експертизи; 2) наукові дослідження у галузі судової експертизи; 3) науково-методичне та інформаційне забезпечення судової експертизи; 4) підбір, професійна підготовка та підвищення кваліфікації судових експертів.

Аналіз всіх положень нормативно-правових актів, що регламентують

сферу судово-експертної діяльності в Україні, приводить до висновку, що єдиним суб'єктом судової експертизи є судовий експерт. Він має відповідати як мінімум двом критеріям: по-перше, мати необхідні спеціальні знання у відповідній галузі, а по-друге, мати правову підставу для проведення конкретної експертизи.

Як вже зазначалось судова інженерно-технічна експертиза нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням, за своєю суттю є комплексною експертизою. Як правило, такі дослідження проводяться в рамках розслідування кримінальної справи або кримінального судочинства. Однак, чинним КПК України не наводиться поняття «комплексної експертизи». В той же час п. 12 Постанови Пленуму Верховного суду «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» зазначено: «Комплексна експертиза призначається у випадках, коли необхідно провести дослідження за участю декількох експертів, які є фахівцями у різних галузях знань» [186]. Така ж норма закріплена в процесуальному законодавстві [27, 253, 85].

Дана правова норма зовсім не враховує реалії сьогодення: значна кількість судових експертів державних установ судової експертизи мають декілька експертних спеціальностей, й зовсім не рідкість проведення комплексної експертизи одноособово (вище ми вже зазначали окремі переваги такого дослідження).

Однак, як єдиного суб'єкта експертизи судового експерта ще недостатньо характеризувати як носія спеціальних знань в певній галузі. Як справжній фахівець та професійний експерт він має володіти ще й необхідним обсягом знань з теорії судової експертизи та криміналістики. конкретною експертною спеціальністю.

Висновки до розділу 1

Таким чином, загальний процес експертного дослідження нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням, які є подіями минулого,

ґрунтується на пізнанні слідів та ознак явищ, процесів, предметів, дій людини, які залишаються та відображаються на матеріальних або матеріалізованих носіях. Теоретико-наукові засади судової інженерно-технічної експертизи випадків електротравмування спираються на базис методології експертного пізнання минулих подій за матеріальним їх відображенням. Експертне дослідження в цій сфері, з точки зору пізнавальної діяльності, має багато загального та спільного з дослідженнями причин та наслідків порушень у галузі охорони праці та безпеки життєдіяльності, проте має і свою специфіку, яка перш за все обумовлюється комплексністю спеціальних знань. Діяльність судового експерта при дослідженні випадків електротравмування повинна базуватися не лише на його спеціальних знаннях, а й мати у своєму розпорядженні чітку систему, алгоритм дослідження, тобто мати ефективне методологічне забезпечення. Чітке та повне визначення теоретико-наукових засад експертизи нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням, має кінцеву мету, яка полягає у створені такої загально-універсальної методики, яка дала б змогу експертам під час проведення комплексних досліджень електротравмування мати у своєму розпорядженні та застосовувати науково обґрунтоване потужне знаряддя встановлення об'єктивної дійсності задля ефективного, повного та всебічного визначення причини нещасного випадку та встановлення повного кола причинно-наслідкових зв'язків дій/бездіяльності конкретних осіб з негативними наслідками випадку. Це сприятиме об'єктивному доведенню органами слідства та судом винності або невинуватості особи у вчинені правопорушення.

Існуючі певні вади у визначенні основоположних термінів та понять загальної теорії судової експертизи спонукають необхідність ініціювання проведення деякого реформування побудови та змісту окремих законодавчих актів щодо регламентування судово-експертної діяльності.

Встановлено, що предмет комплексної судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням – це фактичні дані (факти) та обставини справи щодо умов виникнення

небезпечного фактору, будови, стану, виникнення та розвитку нештатних або аварійних режимів в електроустаткуванні, причин, механізму та умов, за яких відбувалося електротравмування, шляхом інтеграційного використання комплексу спеціальних знань із галузі охорони праці, безпеки життєдіяльності та електротехніки.

Доведено, що характерною відмінною рисою судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням, є одночасна поєднаність та нерозривність завдань, зокрема, в обов'язковому порядку це діагностичне та ситуаційне завдання. Для відповіді на поставлені питання експерт(и) повинен(ні) встановити джерело небезпеки (у разі його неочевидності), встановити його фактичний стан та визначити механізм та умови настання електротравми. Ці завдання необхідно вирішувати лише у комплексі із застосування знань у галузі охорони праці та безпеки життєдіяльності, електротехніки. Інтеграційна функція полягає у використанні даних, одержаних при проведенні судових експертиз різних видів, родів і класів та систематизації накопичених знань, використанні нових методів природничих і технічних наук, які можуть застосовуватися в експертному дослідженні, пристосуванні їх до виконання завдань судової експертизи, оцінюванні її результатів згідно з принципами судово-експертного пізнання. Специфічною ознакою є наявність прогностичного типу завдання експертизи.

Запропоновано:

– внести вказані зміни до законодавства та викласти в наступній редакції:

– ч. 1, ч. 2 ст. 112 Цивільного процесуального кодексу України, ч. 1, ч. 2 ст. 106 Господарського процесуального кодексу України, ч. 1, ч. 2 ст. 110 Кодексу адміністративного судочинства України:

«1. Комплексна експертиза проводиться із застосуванням спеціальних знань різних галузей науки, техніки або інших спеціальних знань (різних напрямів у межах однієї галузі знань) для вирішення одного спільного (інтеграційного) завдання (питання).

2. У разі виконання комплексної експертизи двома та більше експертами,

у висновку зазначається, які дослідження і в якому обсязі провів кожний експерт, які факти він встановив і яких висновків дійшов. Кожен експерт підписує ту частину висновку, яка містить опис здійснених ним досліджень, і несе за неї відповідальність»;

– авторське визначення судової інженерно-технічної експертиз нещасних випадків пов'язаних з електротравмуванням – це дослідження, що здійснюється судовим(и) експертом(ами) на основі різних галузей (з охорони праці, безпеки життєдіяльності і електротехніки) спеціальних знань з метою надання висновку, який є доказом, у кримінальній справі, пов'язаній з недотриманням правил і норм, що стосуються електробезпеки;

– авторське визначення «вихідних даних експертизи нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням» – це сукупність відомостей про факти, обставини, сліди випадку електротравмування, властивостей і ознак процесів, явищ та об'єктів, які зафіксовані чи певним чином відображені в наданих експерту матеріалах та (або) об'єктах експертного дослідження, і які сприймаються експертом як встановлені незаперечні факти;

– закріпити загальне визначення терміну «об'єкти судової експертизи» – матеріальні (матеріалізовані) джерела інформації (предмети, утворення тощо), що досліджуються (пізнаються) експертом на основі застосування спеціальних знань, у межах предмета експертного дослідження певними методами та засобами з метою вирішення завдань (питань), поставлених уповноваженою особою (органом);

– визначення суб'єкта судової-інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням – це фахівець(ці), який(і) має(ють) необхідні спеціальні знання в галузях безпеки життєдіяльності та електротехніки, та якому(им) призначено проведення судової експертизи у відповідності до чинного законодавства.

Розглядаючи експертне дослідження випадків електротравмуванням, як пізнавальний процес у контексті теорії судової експертизи визначена класифікація за конкретними ознаками:

1) за суспільним чинником: на виробництві, у побуті, в громадському місці;

2) за балансовою характеристикою електроустановки: електроустановки споживачів, електроустановки енергогенеруючих чи енергопередаючих організаціям;

3) категорія електроустановки за напругою: до 1000 В, більше 1000 В;

4) за персоніфікацією постраждалої особи: електротехнічний, оперативний, ремонтний, персонал оперативно-виїзних бригад, інший персонал, побутовий споживач тощо;

5) за ступенем електробезпеки робіт: роботи, що виконуються за нарядом-допуском, роботи, що виконуються за розпорядженням, роботи, що виконуються в порядку поточної експлуатації;

6) за характеристикою робіт по відношенню до електроустаткування: роботи пов’язані з обслуговуванням електроустаткування, роботи пов’язані з використання електроустаткування, роботи не пов’язані з наближенням до струмовідних частин, тощо;

7) характер електротравмування: прямий контакт, непрямий контакт (згідно до визначення Правил улаштування електроустановок).

Розглядаючи юридичну значущість судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням, визначення її роль у процесі розслідування таких правопорушень, яка полягає у дослідженні фактичних обставин, визначення умов та чинників, що обумовили шкідливий вплив небезпечного фактору електричної природи на людину, з метою встановлення причини нещасного випадку та повного кола причинно-наслідкових зв’язків дій (бездіяльності) конкретних осіб з наслідками події.

Судова інженерно-технічна експертиза нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням, стає надійним джерелом доказів у кримінальних провадженнях по фактам електротравмуванням, яка встановлює причини нещасного випадку та фактичні обставини, що їх обумовили та сприяли з високим ступенем вірогідності настанню суспільно-шкідливих негативних

наслідків, визначає повне коло причино-наслідкових зв’язків дій/бездіяльності конкретних осіб з подією нещасного випадку.

Основні положення цього розділу висвітлювались у публікаціях [111, 115, 110, 121, 122, 113, 112].

РОЗДІЛ 2
ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВОЇ ІНЖЕНЕРНО-ТЕХНІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ НЕЩАСНИХ ВИПАДКІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ЕЛЕКТРОТРАВМУВАННЯМ

2.1 Правові підстави та принципи призначення судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням

Судова експертиза як кримінально-процесуальна інституція давно та ґрунтовно увійшла у практику кримінального судочинства.

Судова інженерно-технічна експертиза – це одна з най кваліфікованих юридичних форм використання наукових досягнень інженерно-технічної галузі спеціальних знань у кримінальному, цивільному, господарському і адміністративному процесі.

Сутність судової експертизи, перш за все полягає в особливій процесуальній дії, яка реалізується суб'єктом експертизи шляхом проведення дослідження матеріалів справи та інших об'єктів (матеріальних та матеріалізованих), які потребують наукового дослідження, обґрунтування та встановлення раніше невідомих слідчим органам (суду) фактичних даних й обставин справи, які мають юридичне значення для вирішення справи.

Експертизу як самостійну форму застосування спеціальних знань у кримінальному процесі характеризує сукупність наступних ознак:

– особлива процесуальна форма дослідження (призначення, проведення, отримання результатів);

– юридична значимість встановлюваних обставин для розгляду провадження;

– проведення дослідження компетентними фахівцями;

– отримання нових фактичних даних, формулювання фахівцями висновку експерта(ів) та надання заключного процесуального документа, який є

джерелом доказів.

На сучасному етапі на фоні постійного розвитку науки й техніки, запровадження у повсякденне життя інноваційних технологій, судові експертизи й зокрема інженерно-технічні її види, стають ще більш затребувані у судочинстві. Необхідність у їхньому призначенні та проведені постає кожного разу, коли під час провадження для вирішення чи роз'яснення певних питань, з'ясування та встановлення обставин, що мають суттєве юридичне значення у справі, виникає потреба у застосуванні спеціальних знань. Сучасна система освіти, поширеність інформатизації суспільства призводить до побіжної обізнаності кожного з найрізноманітнішими галузями науки, техніки, мистецтва та ремесел.

Можливості судових експертиз постійно зростають. Це відбувається як через виникнення нових об'єктів досліджень (наприклад, комп'ютерні засоби та системи), так і через розроблення та впровадження новітніх методів експертного дослідження. Як наслідок, постійно розширюються сфери застосування вже існуючих судових експертиз та виникають їх нові види та підвиди досліджень (наприклад, комп'ютерно-технічні, геноскопічні, військові, дослідження безпілотних літальних апаратів тощо).

Статистичні дані щодо проведених судових експертиз в науково-дослідних установах судових експертиз Міністерства юстиції за період з 2012 року по 2021 рік включно свідчать про стійку тенденцію до зростання про постійне збільшення призначених експертиз та експертних досліджень. Так, у 2012 році було закінчено всього 74418 експертиз та експертних досліджень, в тому числі 2069 комплексних, 469 з безпеки життєдіяльності; у 2013 році відповідно – 68327 (–8,2% у порівнянні з попереднім роком), 1541 (–25,5%), 611 (+26,8%); у 2014 році відповідно – 58988 (+4,7%), 1996 (+39,2%), 258 (+14,3%); у 2015 році відповідно – 63766 (+8,1%), 1766 (-11,5%), 322 (+9,2%); у 2016 році відповідно – 66514 (+4,1%), 1894 (+7,2%), 318 (–1,2%); у 2017 році відповідно – 90936 (+36,7%), 3919 (+106,9%), 598 (+88,1%); у 2018 році відповідно – 106214 (+16,8%), 3418 (–12,8%), 744 (+24,4%); у 2019 році відповідно – 123096

(+15,9%), 4014 (+17,4%), 1236 (+66,1%); у 2020 році відповідно – 13099 (+5,7), 4148 (+3,3%), 1549 (+25,3%); у 2021 році відповідно – 136629 (+11,2%), 6502 (58,4%), 941 (3,0%) [58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67].

Для візуалізації сприйняття цих статичних даних та зручності користування ми звели їх у діаграми Рисунок 1 та Рисунок 2.

Тут слід зауважити, що певні спади в кількості виконаних експертиз та у відсотковому відношенні до попереднього року обумовлюються різною порівняльною базою статистичних даних, що пов’язане з початком масштабних дій на сході нашої держави, анексією АР Крим, реорганізацією системи державних установ судових експертиз Міністерства юстиції України.

У судочинстві, що коли йдеться про спеціальні знання, мають на увазі знання експерта, який повинен бути висококваліфікованим спеціалістом у відповідній галузі спеціальних знань. Такими знаннями не володіє особа, яка проводить слідство чи суд. Судова експертиза цілком обґрунтовано є основною формою використання науково-технічних досягнень в судочинстві, сприяє об’єктивності, повноті та всебічності пізнання фактичних даних та обставин злочину.

Ст. 92 Конституції України проголошує, що виключно законами України визначаються засади судової експертизи [91].

Сукупність законодавчих норм є необхідною передумовою виникнення правових відносин з приводу експертизи в судочинстві, отже й конкретних дій суб’єктів процесу, пов’язаних з призначенням, проведенням та використанням її результатів для доказової мети. Тому судова експертиза, як інститут процесуального права, спрямована на здійснення правосуддя, а саме на його експертне забезпечення. Недотримання процесуальних норм під час призначення, проведення експертизи та оцінки висновку експерта нівелює доказову силу останнього.

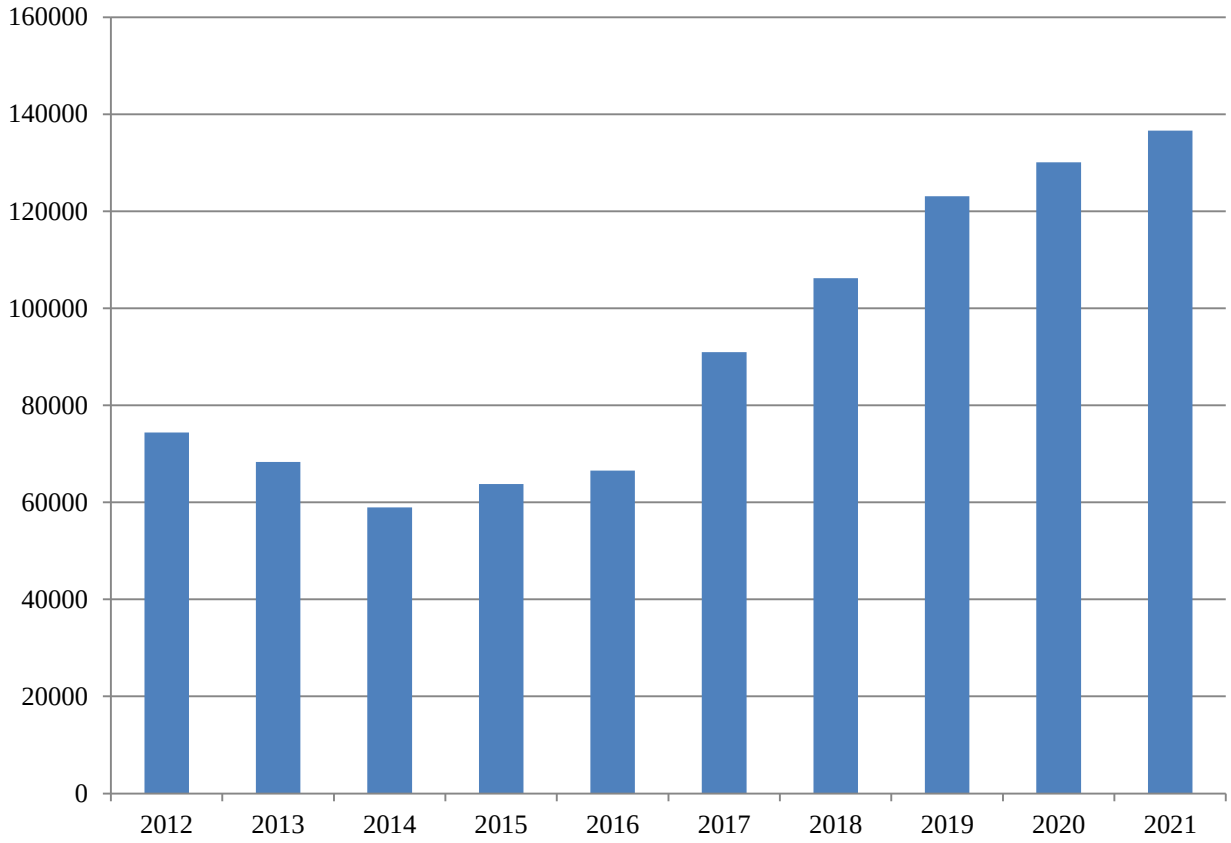

Рисунок 1 – Загальна кількість виконаних експертиз в НДУСЕ МЮ України за 2012-2021 роки

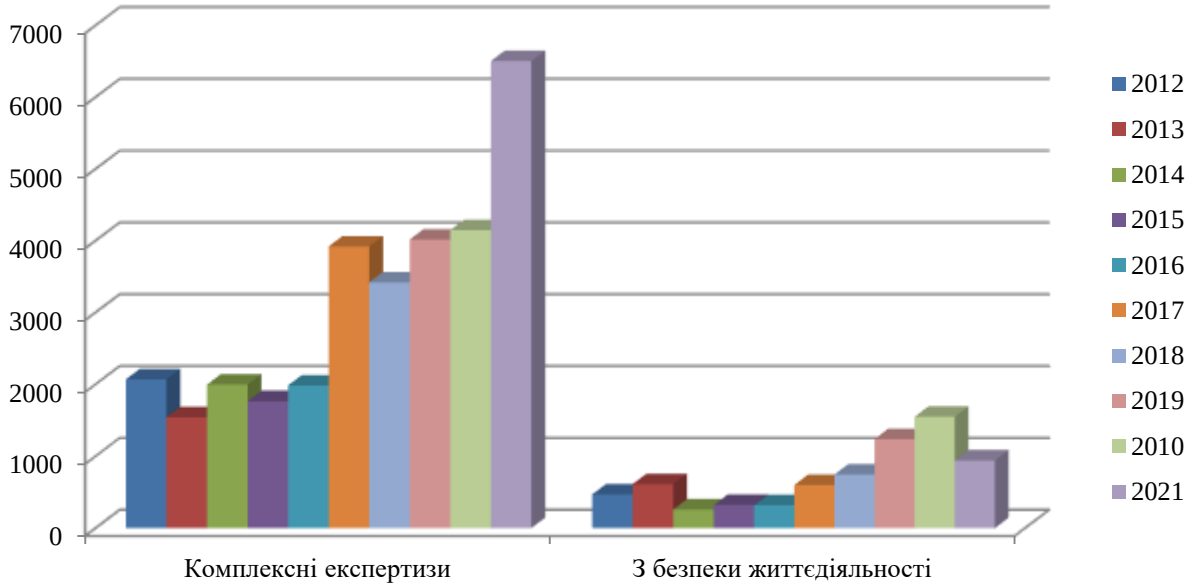

Рисунок 2 – Виконання комплексних експертиз та експертиз з безпеки життєдіяльності в НДУСЕ МЮ України за 2012–2021 роки

Процесуальні дії, що складають ядро правової сутності експертизи, неоднакові за своєю природою. Одні з них відіграють роль юридичного факту, інші є змістом конкретних правовідносин, оскільки під час отримання висновку експерта (як джерела доказів), складається система процесуальних правовідносин. Основним юридичним фактом є видання документа (постанова, ухвала тощо) про призначення судової експертизи.

На підставі документа про призначення експертизи між ініціатором (замовником) та експертом виникають правовідносини з приводу проведення експертизи. Їх зміст складають, з одного боку, дії замовника, з другого – дії експерта. До дій замовника експертизи можна віднести: залучення експерта, надання йому необхідних матеріалів та об'єктів, забезпечення проведення огляду, отримання висновку експерта, його оцінка та визначення доказовості тощо. До дій експерта належать: проведення дослідження, витребування за необхідності додаткових матеріалів чи вчинення інших процесуальних дій, надання письмового висновку з поставлених питань й таке інше.

Процедура проведення експертизи, залучення експерта у процесуальних діях у різних видах судочинства регулюються процесуальним законодавством положеннями Кримінального процесуального кодексу України [99], Цивільного процесуального кодексу України [253], Господарського процесуального кодексу України [27], Кодексу адміністративного судочинства України [85], Митним кодексом України [126], Законом України «Про виконавче провадження» [170], а організація судово-експертної діяльності відповідно Законом України від 25 лютого 1994 року № 4038-XII «Про судову експертизу» [185], відомчими правилами та інструкціями Міністерства юстиції України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України з питань проведення експертиз. Тлумачення та роз'яснення питань застосування законодавства про судову експертизу у кримінальному та цивільному судочинстві наведені постанові Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 1997 року № 8 «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» (зі змінами від 25 травня 1998

року) [186], в господарському судочинстві в постанові Пленуму Вищого господарського суду України від 23 березня 2012 року № 4 «Про деякі питання практики призначення судової експертизи» [172], а також у ряді інших, прийнятих з окремих питань постанов.

Згідно зі ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» [185] судово-експертну діяльність в Україні здійснюють державні спеціалізовані установи, а також у випадках і на умовах, визначених цим Законом, судові експерти, які не є працівниками зазначених установ.

До державних спеціалізованих установ належать:

– науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства юстиції України;

– науково-дослідні установи судових експертиз, судово-медичні та судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України (далі — МОЗ України);

– експертні служби Міністерства внутрішніх справ України (далі – МВС України), Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України.

Положеннями даного Закону також передбачається здійснення судово-експертної діяльності і судовими експертами, які не є працівниками зазначених вище державних установ. Вказані особи вправі проводити дослідження, не віднесені до виключної компетенції державних спеціалізованих установ, за умови наявності у них: відповідної вищої освіти; освітньо-кваліфікаційного рівня не нижче спеціаліста; належної підготовки в державних спеціалізованих установах Мін'юсту України; атестації та кваліфікації судового експерта з певної спеціальності; внесення до державного Реєстру, ведення якого покладено на вказане міністерство (ч. 1 ст. 7, статті 9, 10).

Законом України «Про судову експертизу» передбачено можливість залучати (крім судових експертів) й інших фахівців з відповідних галузей знань для проведення деяких видів експертиз, які не здійснюються виключно державними установами (ч. 4 ст. 7, ч. 2 ст. 9, ч. 1 ст. 20).

Аналіз замісту правових норм, що вказані у вище наведеному Законі, свідчить про те, що законодавчо пріоритетність у проведенні судових експертиз належить державним спеціалізованим установам і службам, яким переважно компетентні органи та суди й доручають виконання експертних досліджень.

Ми вважаємо, що така практика має сенс, у ній є певна раціональність. Саме державні установи мають більше можливостей у питаннях організації та забезпечення судово-експертної діяльності, проводять спеціальну підготовку судових експертів (навчання), їх перепідготовку (стажування) та підвищення кваліфікації. Вони мають у своєму штаті кваліфікованих співробітників із досвідом практичної та наукової роботи, створюють організаційні умови і запроваджують концептуальні інструменти для однакового та правильного застосування експертних методик, що безпосередньо впливає на якість дослідження. Не менш важливим аспектом діяльності державних установ судової експертизи є потужніша матеріально-технічна база для проведення досліджень (наприклад, використання мобільних генетико-молекулярних лабораторій), розвинута науково-дослідна та методична діяльність, міжнародне співробітництво, що ефективно впливає на процеси науково-технічного забезпечення правосуддя в Україні.

Призначення судової експертизи – складний процес, який є результатом реалізації як ініціативи осіб, які беруть участь у справі, так і повноважень суду.

Виходячи з положень Закону України «Про судову експертизу» [185] кваліфікуючою ознакою судової експертизи є необхідність проведення дослідження для з’ясування юридично значущих обставин справи, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду.

Судова експертиза проводиться на підставі відповідного судового рішення, рішення органу досудового розслідування або ж договору із замовником, якщо експертиза проводиться на замовлення інших осіб.

Експертизи у залежності від їх предмета і призначення проводяться в різних державних спеціалізованих установах (науково-дослідних установах судових експертиз Міністерства юстиції України, науково-дослідних установах

судових експертиз, судово-медичних та судово-психіатричних установах Міністерства охорони здоров'я України, експертних службах Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України і Служби безпеки України) і недержавних організаціях на підприємницьких засадах з дотриманням спеціальних процедур, а також громадянами за разовими договорами. При цьому, у всіх випадках, коли говорять про експертизу, мають на увазі дослідження, проведене особою, що володіє спеціальними знаннями. Експертиза призначається, коли для вирішення певних питань при провадженні зі справи необхідні наукові, технічні та інші спеціальні знання.

Саме на підставі визначення судової експертизи наведемо його основні характерні ознаки.

По-перше. Судова експертиза це процес дослідження, в гносеологічному сенсі – пізнання дійсності, реально існуючого факту чи обставин, що мають юридичне значення для вирішення справи.

По-друге. Потреба у проведені експертизи виникає лише у разі, коли для встановлення юридично значущих фактів (обставин) необхідне застосування спеціальних знань, відмінних від правових.

По-третє. Підставою для проведення судової експертизи слугує відповідний процесуальний документ, який складений уповноваженою на те особою. Поряд з підставами для проведення експертизи, що визначені в Законі України «Про судову експертизу» (ст. 7^1), у відомчому документі – п. 1.8. «Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень» [74] – визначено: «Підставою для проведення експертизи відповідно до чинного законодавства є процесуальний документ про призначення експертизи, складений уповноваженою на те особою (органом), договір з експертом чи експертною установою, укладений за письмовим зверненням особи, реєстраційна картка або інший документ у випадках, передбачених законом.

У письмовому зверненні (заяві) обов'язково зазначаються найменування або прізвище, власне ім'я, по батькові (за наявності) особи, що звертається,

номер справи або кримінального провадження або посилання на статтю закону, якою передбачено надання висновку експерта, перелік питань, що підлягають вирішенню, а також об’єкти, що підлягають дослідженню.

В інших випадках проводиться експертне дослідження, підставою для якого є договір з експертом чи експертною установою, укладений за письмовим зверненням (заявою) замовника (юридичної або фізичної особи), з обов’язковим зазначенням його реквізитів, з переліком питань, які підлягають розв’язанню, а також об’єктів, що надаються.

Результати проведення експертиз та експертних досліджень викладаються у письмовому документі - висновку експерта».

По-четверте. Суб’єктом, який має повноваження проводити судову експертизу є судовий експерт – особа, яка є носієм спеціальних знань та відповідає певним критеріям (визначені на законодавчому рівні).

По-п’яте. Діяльність судового експерта чітко регламентована, його статус, права, обов’язки та відповідальність визначені процесуальним законодавством України (КПК, ЦПК, ГПК, КАС), Законом України «Про судову експертизу», відомчими нормативними актами.

По-шосте. Метою проведення дослідження в рамках судової експертизи є встановлення юридично значущих фактів, які мають суттєве для подальшого провадження.

По-сьоме. Висновок експерта – це законодавчо встановлений процесуальний документ, який повинен відповідати певним вимогам. Висновок експерта має доказову силу.

Як експерт може бути задіяна будь-яка особа, що має необхідні знання для дачі висновку з досліджуваних питань. Завдання, які ставляться експертові, і його висновок по них не можуть виходити за межі спеціальних знань експерта.

Експерт дає письмовий висновок від свого імені і несе за нього особисту відповідальність.

Висновок експерта для особи, яка провадить дізнання, слідчого,

прокурора і суду не є обов'язковим, але незгода з ним повинна бути мотивована у відповідних постанові, ухвалі, вироку.

Не можуть бути експертами особи, які перебувають у службовій або іншій залежності від сторін кримінального провадження або потерпілого, якщо вони проводили ревізію, перевірку тощо, матеріали яких використовуються у цьому провадженні.

Судові експертизи проводяться фахівцями, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли необхідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності і внесені до Державного реєстру атестованих судових експертів. Проведення атестації з метою присвоєння та підтвердження кваліфікації судового експерта здійснюється у відповідності до Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів [165].

Реєстр атестованих судових експертів державних спеціалізованих установ та експертів, які не є працівниками цих установ веде Міністерство юстиції України.

Аналіз вище наведених ознак дає можливість стверджувати, що судова експертиза відрізняється від інших досліджень саме процесуальними ознаками – порядок її призначення і проведення, а також використання отриманих при цьому результатів передбачені процесуальним законодавством за чітко унормованою процедурою. Недотримання таких процедур або процесуальних норм має наслідком визнання висновок експерта неналежним доказом. Законом спеціально визначені підстави й умови призначення судової експертизи (залучення експерта), принципи оцінки і використання висновку експерта як джерела доказів в справі, права й обов'язки учасників кримінального, цивільного, адміністративного або господарського процесу під час проведення судових експертиз.

Органи дізнання, досудового розслідування і суди, як правило, мають доручати проведення судових експертиз переважно фахівцям, внесеним до

вищевказаного Реєстру. Хоча законодавчо вони не обмежені у виборі суб'єкта експертизи, при цьому основоположним критерієм вибору особи, яка проводитиме експертизу, є наявність у неї відповідних спеціальних знань.

Згідно з процесуальним законодавством України й іншими нормативними актами, експертами виконуються первинні, додаткові, повторні, комісійні та комплексні експертизи [27, 253, 85, 74].

У попередньому розділі нашого дослідження ми вже розглядали визначення критеріїв диференціації експертиз за процесуальними підставами, тож детальніше не зупинятимусь на їх аналізі.

Призначення судової експертизи та її оцінка є складними слідчими діями, адже підготовчий і заключний етапи якої здійснюють працівники правоохоронних органів, а етап дослідження – судовий експерт в рамках своїх спеціальних знань і компетенції. Її проведення можливе тільки в тих стадіях процесуальної дії, де відбувається досудове розслідування, судове слідство.

Судова інженерно-технічна експертиза випадків електротравмування призначається, як правило, у випадках, коли встановити причину надзвичайної події, пов'язаної з електротравмуванням, на промисловому, сільськогосподарському об'єкті, транспорті, будівництві тощо та в соціально-культурній сфері можливо тільки шляхом аналізу технічного стану виробничого процесу, електроустаткування устаткування та його окремих елементів, дій причетних осіб. Експертне провадження виконується, коли є установлена органом чи особою, що призначила експертизу, наявність у сформованій ситуації потреби розв'язати питання з використанням спеціальних знань і виконати досліди у формі експертизи.

Порядок призначення та надання матеріалів (вихідних даних) при проведенні судової інженерно-технічної експертизи під час досудового розслідування нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням, регламентується вимогами Кримінального процесуального кодексу України [99]. Він дещо різний у залежності від місця проведення експертизи, її виду, а також статусу, спеціальності залучених фахівців (експертів) тощо.

Невід'ємною умовою застосування спеціальних знань під час розслідування нещасних випадків є дотримання чинних процесуальних вимог при зборі та підготовці матеріалів для проведення експертизи, вибір моменту призначення експертизи, формування змісту експертного завдання (постановка питань), вибір експертної установи або експерта.

Питання, що ставляться на вирішення експертам, мають бути коректними з технічної точки зору та відповідати профілю експертизи. Вони також не можуть мати юридично-правової спрямованості, оскільки у відповідності до КПК України та «Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень» [74] експерт не вирішує питання права та ті, що виходять за межі кваліфікації судового експерта за відповідною експертною спеціальністю.

У чинних ГПК, ЦПК та КАС України введено інституцію експерта з питань права. Однак, його завдання та мета залучення виписані не конкретно та розмито. Кримінальний процесуальний кодекс України експерта з питань права не передбачає взагалі. Опитані нами 202 респонденти – працівники державних експертних установ – у переважній більшості (75 відсотків) взагалі вважають недоцільним призначення та проведення експертиз з правових питань.

Орієнтовний перелік питань, що вирішується судовою інженерно-технічною експертизою у галузі охорони праці та безпеки життєдіяльності та електротехнічною експертизою наведено в «Науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень» [136].

Підставою для проведення судової експертизи є передбачений законом процесуальний документ (постанова, ухвала) про призначення експертизи щодо, наприклад, кримінального провадження, складений уповноваженою на те особою (органом) – слідчим, керівником органу досудового розслідування, слідчим суддею чи судом. Така експертиза виконується експертом за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для

кримінального провадження, необхідні спеціальні знання (див. ст. 242 КПК України). При цьому, згідно зі ст. 243 КПК України, експерт залучається у разі наявності підстав для проведення експертизи за дорученням сторони кримінального провадження. Сторона захисту має право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової. Експерт може бути залучений слідчим суддею за клопотанням сторони захисту у випадках та порядку, передбачених ст. 244 КПК України. Нарешті, під час судового розгляду суд за клопотанням сторін кримінального провадження або потерпілого за наявності підстав, передбачених статтею 242 КПК України, має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам (див. ст. 332 КПК України).

Як регламентовано положеннями Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, під час проведення експертиз (експертних досліджень) з метою виконання певного експертного завдання експертами застосовуються відповідні методи дослідження, методики проведення судових експертиз, а також нормативно-правові акти та нормативні документи (міжнародні, національні та галузеві стандарти, технічні умови, правила, норми, положення, інструкції, рекомендації, переліки, настановні документи Держспоживстандарту України), а також чинні республіканські стандарти колишньої УРСР та державні класифікатори, галузеві стандарти та технічні умови колишнього СРСР, науково-технічна, довідкова література, програмні продукти тощо. Визначення способу проведення експертизи (вибір певних методик, методів дослідження) належить до компетенції експерта [74].

У постанові (ухвалі) про призначення судової інженерно-технічної експертизи випадків електротравмування, яка, як правило, складається з 3-х частин – вступної, описової (установчої) та резолютивної, вказуються:

– місце й дата винесення постанови чи ухвали;

– посада, звання та прізвище особи, що призначила експертизу (залучила експерта);

– назва суду;

– назва справи та її номер;

– обставини справи, які мають значення для проведення експертизи;

– підстави для призначення експертизи;

– прізвище експерта або назва експертної установи, експертам якої доручається проведення експертизи;

– питання, які виносяться на вирішення експертові;

– перелік об'єктів, що підлягають дослідженню (у тому числі порівняльних зразків та інших матеріалів, направлених експертові, або посилання на такі переліки, що містяться в матеріалах справи);

– інші дані, які мають значення для проведення експертизи [74].

Ініціатор призначення судової експертизи повинен насамперед вирішити ключові основоположні завдання:

1. Підстави призначення судової експертизи.

2. Формування предмета експертизи та визначення кола питань, що ставляться на вирішення експертизи.

3. Відбір та підготовка необхідних початкових об’єктів експертизи – матеріалів справи, матеріалізованих носіїв інформації, об’єктів дослідження, порівняльних зразків тощо.

4. Вибір експертної установи, або експерта.

5. Процесуальне оформлення документа про призначення експертизи.

Визначаючи об’єкти та завдання дослідження й формулюючи питання перед інженерно-технічною експертизою, в тому числі і дослідження нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням, необхідно керуватися:

– з’ясуванням сутності обставини, яка підлягає встановленню в справі;

– ознайомленням з науковими можливостями і методами дослідження обставин надзвичайної події, що підлягають встановленню;

– визначенням інших, додаткових до експертних методик, засобів одержання доказової інформації;

– чітким визначенням компетенції експертів і встановленням зв’язку їхніх висновків з іншими засобами з’ясування обставин справи;

– необхідністю правильного в спеціально-науковому, логічному і граматичному сенсі формулювання питань на вирішення експертизи [100].

Особа, яка призначає експертизу, в процесі складання постанови, зокрема при формулюванні завдань, може консультуватися зі спеціалістами, у тому числі з судовим експертом, якого передбачається залучити задля проведення відповідної експертизи.

Якщо під час її виконання виникає необхідність у додатковій інформації про обставини та умови виникнення надзвичайної ситуації, судовий експерт має право порушити клопотання щодо надання йому додаткових матеріалів. У разі неодержання останніх чи якщо проблеми, поставлені перед експертом, виходять за межі його компетенції, він вправі не складати експертного висновку, при цьому повинен в письмовій формі скласти відповідне повідомлення, у якому мотивовано зазначити про неможливість цього зробити.

Аналіз експертної практики проведення експертиз нещасних випадків електротравмування вказує на те, що у переважній більшості (майже 100 відсотків) такі експертизи призначаються у рамках кримінального провадження, оскільки наслідками електротравми є спричинення шкоди життю та здоров'ю людини, або в окремих випадках – створення реальної загрози настання таких наслідків.

Стаття 242 КПК України [99] встановлює такі підстави для призначення судової експертизи: «Експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, яких залучають сторони кримінального провадження або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту у випадках та порядку, передбачених статтею 244 цього Кодексу, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання…».

Насамперед, проаналізуємо окремі положення КПК України щодо процесуального статусу потерпілого. Статтею 3 дається визначення сторін та учасників кримінального провадження. З дефініції цих визначень можна зробити висновок, що потерпілий начебто належить до сторони обвинувачення:

«сторони кримінального провадження - з боку обвинувачення: слідчий, керівник органу досудового розслідування, прокурор, а також потерпілий, його представник та законний представник у випадках, установлених цим Кодексом». Проте визначення учасників кримінального провадження відносить потерпілого до учасників. У відповідності до п.4 ч.3 ст. 56 КПК України під час судового провадження потерпілий має право підтримувати обвинувачення в суді у випадку відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення. Як зазначено в ст. 340 КПК України у випадку відмови прокурора підтримувати обвинувачення, потерпілий користується всіма правами сторони обвинувачення (сторони кримінального провадження) під час судового розгляду.

Стаття 84 КПК України визначає, що висновки експертів є джерелом доказів. Обов'язок доказування обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному проваджені покладається на слідчого, прокурора та, в установлених випадках, – на потерпілого (ст. 92 КПК України).

Як бачимо доказувати певні обставини в процесі кримінального провадження зобов'язаний також і потерпілий, проте лише у випадку відмови прокурора від державного обвинувачення під час судового розгляду. До джерел доказів належать висновки експертів, у тому числі й за результатами проведення експертизи нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням. Вони мають важливе значення, оскільки базуються на комплексному застосуванні спеціальних знань та з технічної точки зору обґрунтовують юридично значущі обставини та факти, наявність та можливість перебігу окремих процесів, явищ, встановлюють повне коло причинно-наслідкових зв'язків по справі.

Аналіз положень статей 101, 243 та 244 Кримінального процесуального кодексу України свідчить про те, що потерпілий так би мовити позбавляється можливості на стадії досудового розслідування за власною ініціативою порушувати питання про проведення судової експертизи, а лише через звернення до слідчого або прокурора. Поряд з тим, сторона захисту має право самостійно залучати експертів для проведення експертизи або клопотати перед

слідчим суддею за наявності певних обставин. І лише на стадії судового розгляду суд може призначити судову експертизу за клопотанням потерпілого (ст. 332 КПК України).

Необхідно зупинитися ще на одному аспекті, який пов'язаний з процедурою призначення та проведення судової експертизи нещасного випадку, пов'язаного з електротравмуванням. Така судова експертиза є комплексною, метою якої є встановлення всіх фактичних обставин нещасного випадку, чинників та умов, що сприяли настанню події та в певній мірі її обумовили, встановлення з технічної точки зору причини події та причинно-наслідкових зв'язків. Для вирішення взаємопов'язаних діагностичного та ситуаційного завдань експертизи, експертам необхідні для дослідження матеріальні об'єкти (електроустаткування) та матеріали кримінального провадження. На практиці у ініціатора проведення експертизи виникають певні ускладнення щодо надання експертам всіх необхідних матеріалів та об'єктів, організації залучення експертів інших установ у разі такої потреби (наприклад, судово-медичного експерта), організації та забезпечення проведення натурних досліджень джерела небезпечного фактору електричної природи. Особливо такі складнощі виникають під час проведення експертизи на замовлення сторони захисту, оскільки матеріали кримінального провадження та об'єкти (електроустаткування, обладнання тощо) перебувають у віддані особи, яка здійснює досудове слідство. Окремою проблемою для експертів є отримання дозволу на часткове або повне пошкодження (знищення) об'єкту дослідження – чи в компетенції сторони захисту надавати такий дозвіл, якщо об'єкт дослідження визнано речовим доказом? Вирішення цих питань, зокрема стороною захисту, призводить до збільшення термінів проведення експертизи, і як наслідок, до затягування строків кримінального провадження.

Ми пропонуємо внести певні зміни в Кримінальний процесуальний кодекс України. По-перше: внести зміни в статті 242, 243, 244, 332 КПК України щодо надання потерпілому таких же прав та можливостей як і стороні захисту щодо певних процедур призначення судової експертизи на стадії

досудового розслідування. По-друге: передбачити законодавчо закріплену норму надання на вимогу експертові необхідних об’єктів, матеріалів справи кримінального провадження та дозволу на часткове (повне) пошкодження об’єкта дослідження – речового доказу, незалежно від наявності повноважень розпорядження такими матеріалами у ініціатора проведення судової експертизи.

Одним з принципових положень щодо висновку експерта є його доказова сила, тобто він виступає джерелом доказів, що визначено ч. 2 ст. 84 КПК.

На наш погляд С. С. Бичкова слушно визначає доказове значення висновку експерта, вважаючи при цьому, що висновок експерта має виступати як самостійний засіб доказування [252, с. 251].

Слід обережно використовувати поняття «засіб доказування» та «джерело доказів», не змішуючи зміст цих термінів, оскільки сутність їх різна. Засіб доказування – це певна процесуальна спеціальна дія, спрямована на встановлення певного факту, обставини, механізму, способу вчинення конкретного правопорушення, тощо. Ч. 2 ст. 110 ГПК України передбачено, що способом забезпечення доказу, серед іншого є й призначення експертизи. Як вважає І. І. Котюк, до системи процесуального доказування входять процесуальні дії, науково-технічні засоби, докази та їх процесуальні джерела, а також процесуальні форми оперування ними [93, с. 22].

У науковій літературі необхідність у використанні спеціальних знань для встановлення обставин, що мають значення для правильного вирішення матеріалів кримінального провадження, визначається фактичною підставою призначення судової експертизи, яка втілюється в дійсність постановою (ухвалою) слідчого, прокурора, судді що є правовою (юридичною) підставою її проведення [81, с. 63].

У юридичній літературі більш традиційне використання терміну «підстава проведення» експертизи. На наш погляд, можна казати про підстави призначення та проведення судової експертизи, однак вони не є повністю синонімами.

У лексичному сенсі поняття «підстава» значить серед іншого обставину, яка необхідна для того щоб спонукати на будь-яку дію. Тож, відповідно встановити підставу призначення та проведення експертизи – значить встановити такі обставини, що з одного боку свідчать про нагальну потребу у застосуванні спеціального дослідження, а з іншого – мають нормативне вираження. У певному розумінні сам факт призначення вже виступає однією з юридичних підстав для проведення експертизи. Також, законодавчі формули визначення підстав такі, що термінологічно більш правильно казати саме про підстави призначення експертизи.

Необхідно розрізняти загально правові підстави призначення (яке за своєю суттю співпадає із загальною підставою проведення) та спеціальну підставу призначення та процесуальну підставу проведення експертизи. До першої можна віднести нормативно закріплені підстави: визначені ст. 242 КПК випадки обов'язкового проведення експертизи; визначення потреби у проведені якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання; оформлення відповідного процесуального рішення для проведення експертизи – ухвала суду, постанова органу досудового розслідування. До спеціальної підстави слід відносити конкретний документ про призначення експертизи, виданий уповноваженою особою (органом) у конкретній справі, за конкретним фактом. Цим документом визначається установа або експерт, якому доручено проведення експертизи, зазначаються інші необхідні відомості та реквізити, ставляться питання на вирішення. Прийняття такого документу до виконання, призначення безпосереднього виконавця – експерта – й слугуватиме процесуальною підставою проведення експертизи.

Питання про призначення експертизи є одним з найважливіших, оскільки від його правильного вирішення залежатиме ефективність застосування спеціальних знань з метою юридичного доказування. При цьому важливо усвідомити співвідношення ролі суду (органу досудового розслідування або замовника експертизи) та учасників у справі, порядок призначення експерта

(експертів).

Аналіз положень Кримінального процесуального кодексу України дає підстави стверджувати, що допускається призначення експертизи на стадії досудового розслідування та на стадії судового розгляду.

Саме вибір моменту призначення експертизи, на наш погляд є важливим та відіграє відчутну роль в організації призначення та й безпосередньо проведення експертизи. Вибір оптимального моменту призначення експертизи дозволить підвищити ефективність проведення розслідування та проведення експертизи, підвищить доказову вагу висновку. Наприклад, призначення експертизи нещасного випадку, пов'язаного з електротравмуванням, на початковій стадії проведення розслідування при мінімально зібраних документах та отриманих відомостей, неминуче призведе до необґрунтованого затягування розслідування, потребуватиме додаткових зусиль для збору необхідних матеріалів. При недостатності матеріалів (вихідних даних) для проведення дослідження та формулювання висновку, неодмінно змусить експерта до подання клопотання. А це займає дорогоцінний час, адже слідчому (ініціатору експертизи) необхідно задіяти додаткові ресурси та час для збору затребуваних матеріалів та відомостей, отримання зразків, вилучення предметів та документів, тощо. У протилежному випадку, експерт за браком вихідних даних надасть повідомлення про неможливість надання висновку або ж надасть висновок у некатегоричній чи умовній формі за результатами дослідження в обсязі представлених матеріалів. Такий висновок втрачає свою юридичну значущість та доказову силу.

Навпаки, затягування з призначенням експертизи або ж призначення на завершальній стадії досудового розслідування також має певні негативні моменти. В такому разі значно збільшуються строки проведення розслідування, додатково зростає навантаження на слідчого, оскільки йому потрібен час та ресурси на опрацювання висновку експерта, проведення додаткових дій, корегувати або й кардинально змінювати тактику проведення слідств, тощо.

Для справедливості необхідно зауважити, що кожна справа суворо

індивідуальна та неповторна, має безліч різноманітних варіацій та нюансів. Тому й не існує універсального алгоритму щодо вибору моменту призначення експертизи, у кожному конкретному випадку слідчий повен комплексно врахувати та зважити на всі фактори та обставини справи, продумати та спрогнозувати послідовність своїх дій. Звісно ж, існують й стандартизовані ситуації: призначення експертизи після отримання зразка, або ж виявлення знаряддя злочину (наприклад вогнепальної зброї), призначення експертизи трупа тощо.

Експерта (експертів) або експертну установу по конкретній справі визначає ініціатор призначення експертизи. В рамках кримінального провадження на стадії досудового розслідування це право належить слідчому, слідчому судді або ж стороні захисту. В інших видах судочинства експерт або експертна установа обирається за взаємною згодою сторін, а у разі недосягнення такої згоди призначається судом (ст. 99 ГПК України).

Підстави для відводу або самовідводу експерта регламентовані та визначенні відповідними нормами процесуального законодавства. Однак, й вони мають певні вади та непорозуміння, про які ми вже зазначали під час проведення досліджень з питань першого розділу роботи. Необхідно також акцентувати увагу положеннях ч. 1 ст. 244 КПК України, якими визначено, що «…сторона захисту має право звернутися до слідчого судді з клопотанням про проведення експертизи у разі, якщо: 1) для вирішення питань, що мають істотне значення для кримінального провадження, необхідне залучення експерта, проте … існують достатні підстави вважати, що залучений стороною обвинувачення експерт внаслідок відсутності у нього необхідних знань, упередженості чи з інших причин надасть або надав неповний чи неправильний висновок» [99]. Аналіз цих положень свідчить, що вони за своєю суттю є формальною підставою для відводу експерта, хоча ці підставі неоднозначні, допускають двояке тлумачення й потребують уточнення чи роз’яснення – адже не ясно, що законодавець розуміє під розпливчастим формулюванням «інших причин», які у майбутньому призведуть до неповного чи неправильного висновку.

Ми вважаємо за необхідне в ч. 1 ст. 244 КПК України внести зміни щодо надання переліку конкретних факторів та причини, що унеможливлюють проведення експертизи залученим стороною обвинувачення експертом.

Проведення експертизи може бути призначене не лише конкретній особі, що призначена експертом, а й експертній установі. Зазвичай переважна більшість замовників експертизи не переймаються питаннями визначення судового експерта для проведення конкретної експертизи, а призначають експертній установі, залишаючи вирішення цього питання на розсуд керівника установи. Це прийнято судовою та слідчою практикою та доктриною, увійшло у спеціальну літературу. Природа такого вибору суб'єкта експертизи полягає у нормах ст.7 Закону України «Про судову експертизу», яка до суб'єктів судово-експертної діяльності відносить експертні установи, наділяє виключним правом проведення певних видів експертиз саме державні експертні установи, нормах ст. 7^1 цього ж Закону, яка визначає однією з підстав проведення експертизи договір з експертною установою, окремих нормах процесуального законодавства (ст. 103 ГПК, ст. 108 ЦПК, ст. 106 КАС), які надають право суду призначати експертизу експертній установі.

Така практика (призначення експертизи експертній установі) має й певні вади, що обумовлюються в першу чергу недостатньою регламентацією самої процедури визначення конкретного експерта керівником експертної установи, відсутності чіткого механізму призначення безпосереднього виконавця(ів) проведення експертного дослідження..

Формування предмета та об'єкта експертного дослідження. Формування предмета експертного дослідження передбачає чітке розуміння замовником експертизи змісту поняття «предмета» та «об'єкта» експертизи, про що ми вже детально розглядали у попередньому розділі.

Формування предмета експертизи також передбачає правильну та чітку постановку питання перед експертом, а формування об'єкта експертизи пов'язане з відбором, збором та наданням експерту об'єктів дослідження.

Перш ніж сформулювати конкретні питання експерту, слід чітко

з’ясувати, яка галузь спеціальних знань необхідна для розгляду даної справи, який вид експертизи необхідно використати та який її конкретний предмет. Саме конкретний предмет спеціального дослідження є основоположним критерієм, орієнтуючись на який можна грамотно поставити питання перед експертом.

Для визначення конкретного предмета експертизи слід врахувати два критерії: спеціальний та юридичний. Спеціальний обумовлений рівнем розвитку галузі знань та практичним розробленням методів та способів встановлення певних фактів. Зрозуміло ж, що не всякий факт, який може встановити сучасна наука, може бути предметом судової експертизи, а лише такий, який по-перше: апробований експертною практикою та для встановлення якого розроблені відповідні методики (способи та методи), а по-друге має (або може мати) значення для розгляду справи. Саме на врахування останньої обставини й зорієнтовано юридичний критерій.

Одночасне врахування спеціального та юридичного критеріїв дозволить замовнику експертизи точно визначити предмет конкретного дослідження та відповідно перелік питань експерту. Правильна поставка питань експертові(ам) є основною й найголовнішою частиною процесу призначення експертизи. Він цього залежить цінність та подальша значущість висновку експерта як джерела доказів.

Для успішного проведення експертизи досить важливу роль відіграє й правильне визначення об’єкта експертизи. Законодавчо експертові заборонено самостійно збирати об’єкти (матеріали) дослідження. Це прерогатива замовника експертизи. Звісно, на сучасному етапі розроблено масу наукових рекомендацій та практичних порад, які допомагають замовнику експертизи зорієнтуватись та зібрати необхідні матеріали. У цьому певну роль відіграє й судовий експерт, який у клопотанні зазначає про необхідність надання конкретних об’єктів. Також може надаватись експертом або спеціалістом консультація з питань збору матеріалів, встановлення необхідних вихідних даних.

Важлива роль у процесі призначення судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням, відводиться підготовці матеріалів, що повинні бути представлені для дослідження судовому експертові, та які будуть ним використовуватися у якості вихідних даних. Серед опитаних нами судових експертів науково-дослідних установ Міністерства юстиції України 44 відсотки зазначають, що у своїй практиці серед труднощів з якими стикались під час проведення комплексних експертиз, були недоліки під час призначення комплексних досліджень, а 45 % пов'язують ці недоліки із якістю наданих матеріалів для проведення експертиз.

Наукові дослідження показують, що на етапі підготовки матеріалів для проведення таких експертиз слідчому бажано залучити спеціалістів у галузі охорони праці, безпеки життєдіяльності та електротехніки. Це буде сприяти не лише правильному вилученню речових доказів та недопущено їх втрати, а й дозволить більш професійно зафіксувати всі фактичні обставини та умови, за при яких настала та розвивалась досліджувана подія.

Аналіз експертної практики свідчить, що особливе місце серед вихідних даних для експертного дослідження займають результати огляду місця події. Залучення спеціаліста для проведення огляду місця події не суперечить ст.71 КПК України. Експерт, не приймаючі участі в огляді обстановки на місці події, позбавляється можливості детально ознайомитися з умовами виникнення ознак конкретних об'єктів, що мають криміналістичне значення [116]. Переважна більшість опитаних судових експертів (71 %) вважають за доцільне законодавчо закріпити обов'язкове залучення експерта, як спеціаліста, під час вирішення питання про призначення експертизи (з метою надання консультацій щодо визначення конкретних питань, які будуть ставитися на вирішення експертизи, обсягу доказів, специфіки збору матеріалів та об'єктів дослідження тощо).

Практика свідчить, що основними проблемами, які постають під час експертного дослідження, є встановлення механізму виникнення таких обставин та факторів, за яких відбулося ураження електричним струмом

людини. Значну негативну роль у процесі подальшого дослідження відіграє неповнота та викривлення матеріалізації відомостей про фактичні обставини нещасного випадку саме на стадії початкового документування та фіксації події органами слідства. Це пояснюється необхідністю застосування спеціальних знань та навичок для встановлення причин електротравми, яких слідчий не має. Додатково це обумовлюється специфікою такого травмування, що полягає у великій небезпеці ураження, відсутністю можливості у людини розпізнати небезпеку органами чуттів. До того ж, перебування на місці події не виключає можливість повторного ураження електрострумом осіб, що проводять невідкладні слідчі дії, без вжиття відповідним електротехнічним персоналом технічних заходів для виключення небезпеки (наприклад, знеструмлення устаткування, усунення причин попадання небезпечного потенціалу на струмопровідні частини тощо). Всі ці чинники створюють значні перешкоди для об’єктивного аналізу події, відтворення динаміки негативного розвитку процесу, встановлення реального і категоричного механізму настання травмування.

Вивчення документів має першочергове значення для встановлення причинно-наслідкового зв’язку події нещасного випадку з діями/бездіяльністю конкретної особи. Загалом перелік документів, що мають значення під час розслідування нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням, збігається з переліком документів необхідних під час розслідування порушень у галузі охорони праці та безпеки життєдіяльності. Проте у випадках електротравмування слід також оглядати та вилучати документи, що регламентують забезпечення електробезпеки, зокрема:

– проєктно-технічну документацію на обладнання, схеми електропостачання об’єкту, акти вводу в експлуатацію устаткування;

– протоколи прийомо-здаточних та періодичних електротехнічних випробувань устаткування;

– плани періодичного, профілактичного, попереджувального оглядів та ремонту, інша експлуатаційна документація;

– протоколи вимірів опору ізоляції обладнання, вимірів опору заземлення, петлі «фаза-нуль»;

– оперативні журнали, паспорта на кабельні та повітряні лінії;

– інструкції з експлуатація, обслуговування, ремонту обладнання;

– списки осіб, які мають право доступу до електроустаткування, які мають право видавати наряди-допуска, бути керівниками, наглядачами, допускачами та виконавцями робіт;

– інші матеріалізовані носії інформації, що мають значення для експертного вирішення поставлених завдань.

На підставі аналізу вивчення кримінальних проваджень щодо випадків електротравмування та з урахуванням багаторічного власного експертного досвіду визначено авторський перелік матеріальних та матеріалізованих джерел інформації, що підлягають дослідженню в рамках судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням. Перелік наведено в додатку до нашого дослідження.

Під час проведення огляду та вилучення документів бажана присутність спеціаліста у галузі електротехніки, який у кожному конкретному випадку в залежності від фактичних обставин події та з урахуванням проведення у подальшому експертного дослідження може визначити перелік документів, необхідних для проведення судової інженерно-технічної експертизи.

Робота спеціалістів у наданні допомоги слідчому щодо збирання документів у справах про порушення вимог законодавства про охорону праці, у тому числі й з електробезпеки, полягає:

1) у визначенні кола документів, які можуть містити фактичні дані щодо події, що розслідується;

2) у аналізі якості робочих документів, встановленні правильності вирішення в них технологічних завдань з врахуванням безпечного ведення робіт;

3) у виявленні можливих змін в документах;

4) у визначенні повноти і якості підготовлених для проведення

експертних досліджень матеріалів.

Щоб визначити відношення документів до події, що розслідується, потрібно знати в яких документах відбиваються виробничі операції, що цікавлять слідчого. Необхідні дані можуть міститися в документах, що відображають виробничий технологічний процес і організацію безпеки праці. Їх належне процесуальне вилучення та використання дозволяє вирішити багато питань у справі. В більшості випадків у справі мають бути документи, що містять такі дані:

– про характер робіт, що виконувалися;

– про особистість потерпілого;

– про наявність та технічний стан електроустановки механізмів, пристосувань, засобів індивідуального захисту;

– про заходи щодо охорони праці і техніки безпеки на даному робочому місці, ділянці і в цілому на підприємстві;

– про наслідки нещасного випадку;

– про профілактичні заходи щодо усунення причин нещасних випадків.

Як показує експертна практика, для встановлення причин і умов нещасного випадку, що стався, експерту потрібна вичерпна інформація про нещасний випадок й фактичні дані про події і обставини, що передували йому.

Всі ці документи потрібні для вирішення питання про те, чи виконував постраждалий ту роботу, на яку був прийнятий, яка його кваліфікація з електробезпеки, який стаж роботи по даній спеціальності тощо. У цих документах містяться у своїй сукупності відомості про те, який вид робіт, кому і ким доручений, відомості про початок, закінчення, умови і методи проведення робіт, прізвище відповідального керівника робіт, реєструється технічна документація, зміни в характері виконуваних робіт, використовуваному матеріалі і інструментах та інше.

За ними можливо виявити свідків і перевірити, чи мали виконавці необхідну підготовку для виконання робіт, під час яких стався нещасний випадок, хто конкретно з посадових осіб доручив виконання робіт, і хто

зобов'язаний був забезпечити необхідні умови безпеки при виконанні робіт.

Аналіз приписів інспекторів Держпраці, записів в паспортах на електроустаткування та обладнання щодо виявлених несправностей та проведених ремонтів, записів у журналах та протоколах перевірки обладнання, надає слідчому змогу перевірити, чи виконувалися вказівки перевіряючого, чи не була причиною нещасного випадку виявлена раніше несправність, обставина.

Наведені переліки документів з окремих питань не є вичерпними. У кожному конкретному випадку слідчий встановлює коло документів, що містять фактичні дані, що відносяться до стану електробезпеки на об'єкті, де стався нещасний випадок. Оскільки виробнича документація є складною для з’ясування її змісту для вирішення питання про відношення її до справи, рекомендується використовувати допомогу фахівців при підготовці до огляду документів. Цими фахівцями можуть бути державні інспектори Держпраці, представники енергопередавальної організації, представники Держенергонагляду, ІТР підприємств, як тих, на яких стався нещасний випадок, так і інших підприємств, схожих по своєму виду діяльності.

Крім того, згідно з п. 2.2.3 «Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень» [74], судовий експерт має право з дозволу особи або органу, що призначив експертизу, бути присутнім під час проведення процесуальних дій, і ставити питання, що стосуються предмету або об’єкту експертизи, у тому числі на допитах свідків, що також може допомогти визначити неправдиві свідчення очевидців події. Тут слід врахувати, що це можливо лише за умов, коли судова експертиза вже призначена.

Підсумовуючи викладене, можна стверджувати, що питання стосовно необхідності проведення судової експертизи у кримінальному судочинстві повинно вирішуватися слідчим, прокурором, слідчим суддею та судом на власний розсуд у кожному конкретному випадку окремо в залежності від обставин кримінального провадження за винятком тих, що чітко регламентовані КПК України.

2.2 Особливості проведення судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням

Сучасне життєве середовище, навіть побутове, містить багато джерел небезпек, серед яких одне з найнебезпечніших є електроенергія. Слід також мати на увазі, що одне джерело небезпек може призводити до різного роду небезпечних ситуацій, які породжують різні уражальні фактори, які, у свою чергу, почасти спричиняють утворення нових джерел небезпек. Наприклад, удар струмом може спричинити падіння людини з висоти. «Пусковим механізмом» в умовах існування небезпечної ситуації є причина, за якої потенційна небезпека переходить у реальну. Процес розвитку небезпеки полягає у нерозривній тріаді: «джерело небезпеки – причина (умова) – небезпечна ситуація». Це є основоположним напрямком для методичного підходу до експертного дослідження причинно-наслідкового зв’язку складників небезпечної події електричного характеру. Небезпека, як правило, проявляється в певній зоні простору (приміщенні, на ділянці тощо), яка отримала назву «небезпечна зона».

Вплив несприятливих умов нерідко призводить до травми, тобто до порушення анатомічної цілісності організму людини або його функцій унаслідок дії чинників негативного характеру чи їх комплексу. Травми (у тому числі і електротравми) – поділяються на виробничі та побутові.

Нещасний випадок на виробництві – це раптовий вплив на працівника небезпечного виробничого чинника чи середовища, а також явища, унаслідок яких заподіяна шкода його здоров’ю або настала смерть. Щодо нещасних випадків за межами виробництва, то вони оцінюються залежно від обставин, за яких відбулася подія. Класифікація нещасних випадків наведена на Рисунку 3 [53]. Виробничий травматизм – це багатофакторне явище, обумовлені дією на людину в процесі її трудової діяльності небезпечних і шкідливих чинників. Вплив на працівника небезпечного виробничого чинника під час виконання трудових обов’язків або завдання керівника робіт оцінюється як нещасний

випадок.

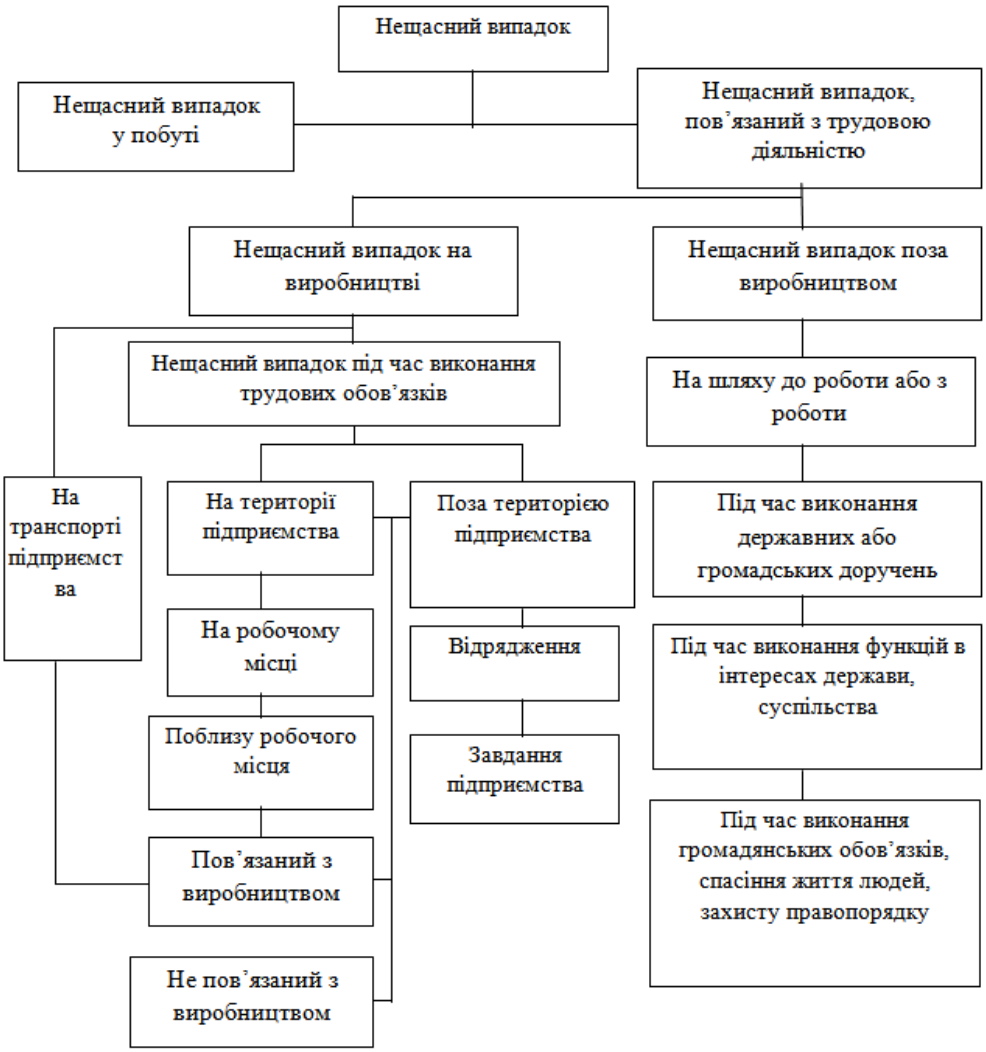

Рисунок 3 – Класифікація нещасних випадків

Під час проведення експертних досліджень небезпек у життєдіяльності, у тому числі, й пов'язаних з електротравмуванням, слід користуватися науково-теоретичними положеннями, котрі закладені в аксіому існування потенційної небезпеки якої завгодно діяльності, що формує основу наукової проблеми забезпечення безпеки людини. Ця аксіома має за меншою мірою два важливих висновки, які необхідно враховувати при формуванні системи безпеки - неможливість розробити (знайти) абсолютно безпечний вид діяльності людини; відсутність існування виду діяльності із забезпечення абсолютної безпеки для людини (нульових ризиків не буває). Цю закономірність треба враховувати як

основну умову для експертної діагностики обставин надзвичайної ситуації.

Надзвичайна ситуація є складною системою взаємодії її складових: робітник, інженерно-технічний робітник, засоби і умови виробництва, які утворюють механізм цієї події. Повне і всебічне його дослідження має вирішальне значення задля успішного розслідування випадків електротравмування. У відновленні цілісної картини надзвичайної події, виявленні її обставин та причин, які характеризують механізм події, істотну роль грає комплексна судова інженерно-технічна експертиза випадків електротравмування. Встановлення механізму події електротравмування, по суті, є рішенням питань: яким чином розгортався процес випадку – взаємодія робітників, засобів виробництва і навколишніх умов при виконанні контролюючих функцій посадовими особами, де, коли і ким допущені збої, помилки, злочинна халатність, недотримання вимог технічної або технологічної документації й чиї конкретно неадекватні дії знаходяться в безпосередньому причинному зв’язку з негативними наслідками, що настали.

Як вже зазначалось, під час проведення судових інженерно-технічних експертиз в справах, пов’язаних з електротравмуванням, з використанням ситуаційних досліджень їх методичну основу, як правило, складає ситуаційний аналіз механізму події. До опосередкованих об’єктів ситуаційних досліджень відносяться дії людей, пов’язані з використанням машин, знарядь праці та інструментів, які безпосередньо беруть участь у слідоутворенні, а тому разом зі слідами-відображеннями, що ними утворюються, ці дії можуть переходити в безпосередні об’єкти експертних дослідів. Судовими експертами вивчається процес функціонування, зокрема, виробничої системи, в тому числі хід виникнення, ускладнення і розвитку надзвичайної події, встановлюється взаємозв’язок різних обставин, досліджуються фактори їх появи і виявляються неадекватні дії осіб, у результаті яких виникли ці обставини. При цьому враховуються характер і місце події, природні або виробничі умови ділянки і об’єкта у цілому й т. ін. В процесі вказаного попереднього інженерно-логічного аналізу виявляються взаємозалежні показники і встановлюються домінуючі

причинно-наслідкові залежності. Ці дослідження ґрунтуються на порівняно простих інженерних розрахунках та наукових положеннях, вивченні якісних сторін і зовнішніх проявів одно- і багатомірних ознак, логічному дослідженні їхніх причинно-наслідкових зв'язків. Якщо після отриманих попередніх висновків все ж таки виникають сумніви в наявності каузальності між діями конкретного працівника (людини) і виникненням події, її розвитком або ускладненням, а також за умови заперечення підозрюваним цієї залежності, виконується ймовірносно-статистичний аналіз, при якому застосовуються більш точні, науково обґрунтовані методи математичної статистики виявлення причинно-наслідкових зв'язків і їхньої кількісної оцінки [42, 251].

Побудова експертами висновків – це складний розумовий процес, який здійснюється поступово, коли експерти можуть знову звертатися до аналітичного або порівняльного дослідження, вивченню матеріалів справи з метою додаткової перевірки робочої гіпотези (версії). На думку В. О. Коновалової експертну версію необхідно визначити як припущення про сутність і походження певних фактів і явищ, які мають значення для розслідування і судового розгляду [90, с. 80]. Зазначена версія висувається експертом, як правило, в ході експертного дослідження, що є практичною формою експертного забезпечення розслідування у кримінальному провадженні [257].

На сьогодні поза увагою вчених та експертів-практиків лишається детальний розгляд основного (на погляд автора) етапу дослідження щодо встановлення механізму настання події під час дослідження нещасних випадків взагалі, в тому числі і пов'язаних з електротравмуванням.

Все це зумовлює необхідність висвітлення на основі аналізу експертної практики змісту етапів комплексних судово-експертних досліджень, зокрема – нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням.

У спеціальній літературі детально висвітлені питання теорії та методології судової експертології, розроблені та визначені базові стадії процесу експертного дослідження, охарактеризовані вирішувані завдання (підзавдання)

на кожному етапі судової експертизи. Застосовувана структура проведення судової експертизи є ефективним інструментарієм у процесі наукового пізнання. Поряд з тим, при розгляді цих основоположних розробок слід їх співвідносити з конкретними галузями спеціальних знань (або комплексом спеціальних знань), які використовуються у різних класах, родах, видах експертиз. У такому контексті стадії експертного дослідження необхідно розглядати як множину закономірностей, застосовуваних способів та прийомів вирішення експертного завдання на певному етапі, яким притаманні свої специфічні риси.

Експертне дослідження процес спрямований на пізнання фактів об'єктивної дійсності, основою якого є загальна методологія досліджень, теоретичні та методичні положення, спеціальні методи досліджень. Дані факти встановлюються в ході вивчення властивостей і ознак об'єктів експертизи з використанням різних методів пізнання й технічних засобів. Для його здійснення експерт повинен застосовувати відповідні апробовані методики, інакше кажучи – алгоритм проведення дослідження. У разі відсутності таких методик експерт, застосовуючи спеціальні знання у певні галузі та спираючись на власний досвід, має продумати стратегію пошуку шляхів, способів та засобів та втілити їх під час вирішення поставленого завдання.

Процес експертного дослідження доцільно реалізовувати поетапно, де на кожній зі стадій вирішуються своєрідні конкретні задачі, що є частиною основного (загального) експертного завдання або завдань.

У загальному вигляді процес експертного дослідження має такі основні стадії: підготовча (ознайомлення з матеріалами справи, огляд речових доказів, зразків); аналітичне дослідження об'єктів, що надані на експертизу; порівняльне дослідження; узагальнення (синтез) результатів та формулювання висновків [109].

Підготовча стадія включає огляд об'єктів експертизи, висунення експертних версій, складання плану дослідження и здійснення організаційно-технічних заходів, що необхідні для наступних досліджень. Стадія

аналітичного (роздільного) дослідження полягає у вивченні об’єктів експертизи й зразків для порівняльного дослідження й подальшого проведення ідентифікації та діагностики. На стадії порівняльного дослідження встановлюються збіг або відмінності ознак, які відобразилися в слідах, аналізуються властивості об’єктів, відхилення від норм тощо, порівнюються перевіряємі об’єкти з експериментальними зразками, нормативно-технічними вимогами. Стадія узагальнення (синтезу) має на меті оцінку результатів та формулювання висновків, де визначається значущість ознак, виявлених в процесі порівняльного дослідження, їх збігу та відмінностей для формулювання висновків [109].

Окремі науковці виділяють ще одну стадію дослідження – експертний експеримент, як факультативну стадію для перевірки припущення про механізм слідоутворення, їх взаємодію, з’ясування можливості настання або перебігу будь-яких явищ або процесів тощо [11]. Проте вона застосовується за необхідності.

Проведення судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням, носить комплексний характер, оскільки для вирішення головного завдання – встановлення причини події електротравмування, кола осіб, які повинні були забезпечити безпечне функціонування електроустаткування, встановлення наслідково-причинних зв’язків – необхідне застосування спеціальних знань різних галузей науки (у сфері безпеки життєдіяльності, електротехніки, судової медицини). Виходячи з призначення такої експертизи, для з’ясування всіх фактичних обставин події, умовно можна виділити групи питань: який об’єкт став джерелом небезпеки електричної природи?; який функціональний стан досліджуваного об’єкта?; яким чином досліджуваний об’єкт взаємодіяв з людиною та які умови цієї взаємодії? дії яких осіб перебуватимуть у причинно-наслідковому зв’язку з подією електротравмування?

За своєю внутрішньою природою та змістом ці групи відповідають загально прийнятим завданням будь-якої експертизи: ідентифікаційним,

діагностичним та ситуативним. Характерною рисою, що притаманна саме експертизі випадків електротравмування, є одночасна поєднаність та нерозривність завдань, зокрема в обов'язковому порядку діагностичного та ситуативного. На практиці часто зустрічають випадки, коли під час проведення досліджень електротравмування не виникає потреби у ідентифікаційних завданнях, наприклад коли випадок стався в умовах очевидності, чи коли не виникає сумнівів, що саме це устаткування є джерелом небезпечного фактору електричної природи, так як іншого на місці пригоди або немає, або інше в принципі не пов'язане з електричним струмом тощо. Проте встановлення фактичного технічного стану електроустаткування (джерела небезпечного фактору електричної природи) – відповідає нормативно-технічним вимогам/не відповідає нормативно-технічним вимогам – відіграє істотно значущу роль під час вирішення ситуаційного завдання по визначенню причинно-наслідкових зв'язків наслідків події та діяння певної особи.

Аналіз експертної практики щодо дослідження нещасних випадків, пов'язаних з електротравматизмом, показав, що процес дослідження доцільно поділити на стадії, які необхідно послідовно здійснювати. На наш погляд найбільш раціональне розподілення процесу дослідження по стадіям запропонував М. Г. Щербаковський [273], оскільки така схема органічно інтегрується в процес проведення саме комплексних експертиз, до яких безумовно належить експертиза випадків електротравмування.

У загальному вигляді такими стадіями є:

– підготовча;

– аналітичного дослідження;

– порівняльного дослідження;

– синтезу результатів та формулювання висновку.

Кожна з цих стадій має певний зміст та навантаження у процесі дослідження, вирізняється специфічністю задач та має значимість для рішення завдання поставленого замовником експертизи. Звісно, у залежності від обставин конкретного випадку електротравмування та поставлених перед

експертом на вирішення завдань, зміст кожної стадії дослідження може змінюватись, проте всі вони будуть істотними для досягнення цілей експертизи. Коротко охарактеризуємо кожну стадію дослідження випадку електротравмування.

На підготовчій стадії експерти знайомляться з наданими матеріалами та об'єктами, з'ясовують експертне завдання, формують загальне представлення про подію, висувають експертні версії та планують хід подальшого дослідження. У разі необхідності заявляють клопотання про додаткові вихідні дані, проведення натурних оглядів та досліджень тощо. Слушною є позиція М. Г. Щербаковського, який вважає, що основним завдання експерта на підготовчій стадії є визначення схеми вирішення поставлених перед експертизою завдань [269, с. 146–148].

На стадії аналітичного дослідження випадків електротравмування кожен об'єкт експертизи ретельно досліджується. Встановлюється функціональний стан електроустаткування, що стало джерелом небезпечного фактору. Це здійснюється шляхом аналізу всієї необхідної документації, аналізу фактичних обставин події, за необхідності проводяться натурні дослідження електроустаткування із застосуванням інструментальних методів дослідження. Саме встановлення технічного стану об'єкту дослідження у подальшому відіграватиме істотну роль під час ситуативного аналізу події, встановлення причинно-наслідкових зв'язків між наслідками та дією/бездіяльністю певних осіб. У разі необхідності проводяться експертний експеримент, повторення та відтворення експертом технічних процесів задля виявлення неочевидних умов та обставин, що сприяли (обумовили) нещасний випадок електротравмування.

На другому етапі судової інженерно-технічної експертизи випадків електротравмування найчастіше використовується метод ситуаційного аналізу з застосуванням комплексного підходу та інформаційного моделювання.

Метод інформаційного моделювання під час дослідження випадку електротравмування полягає у створенні моделі безпечної ситуації, моделі фактичної ситуації та моделі невідповідностей нормативно-технічним

вимогам [117].

На підставі детального вивчення матеріалів справи, враховуючи технічний стан електроустаткування, розробляється модель фактичної ситуації, в якій експерти встановлюють та аналізують механізм події електротравмування та умови її настання.

Після цього експертами створюється ідеальна модель, в якій певні дії учасників події та робота електроустаткування відповідають нормативно-технічним вимогам, технологічним та експлуатаційним параметрам. Найчастіше на практиці ідеальна модель розробляється і фіксується у висновку експертів у вигляді переліку нормативно-правових актів з охорони праці та електробезпеки (безпеки життєдіяльності), які регламентують дії осіб, причетних до розглядаємої події.

На стадії порівняльного дослідження судової інженерно-технічної експертизи випадків електротравмування створені моделі фактичної ситуації та моделі безпечної ситуації порівнюються, так би мовити «накладаються», «проецируються» одна на одну. При цьому нормативно-визначені дії людини та стан електроустаткування порівнюються з даними обставинами фактичної поведінки людей та наявного функціонального стану об’єкта – джерела небезпечного фактору електричної природи. Виявляються розбіжності, встановлюються домінуючі у технічному відношенні причинні залежності цих дій з наслідками, що настали.

На синтезуючій стадії дослідження проводиться оцінка результатів, що були отримані на попередніх стадіях. На цій стадії переважне значення має застосування методів логічного узагальнення та абстрактного мислення. Ця стадія здійснюється поступово, додатково можуть вивчатися матеріали справи для перевірки експертної версії, аналізуються та узагальнюються проміжні висновки, які будуть основою для формулювання загального висновку дослідження.

Як зазначалося вище, під час проведення експертизи нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням, в основному використовуються ситуаційні

дослідження, метою яких є встановлення того, як відбулася подія, окремий її фрагмент, який її механізм. Методичну основу цих досліджень складає ситуаційний аналіз механізму події, сутність якого полягає в розгляді її як сукупності наступних одна за іншою слідових ситуацій [202].

Детальніше розглянемо процес встановлення механізму події електротравмування, оскільки аналіз експертної практики показує, що саме на цьому моменті дослідження у більшості експертів виникають певні труднощі, які насамперед пов'язані з різним трактуванням змісту часто застосовуваної фрази «механізм події електротравмування».

Насамперед необхідно розглянути поняття «механізм події». В теорії судової експертизи немає єдиного універсального визначення даного поняття, його сутність залежить від виду експертизи, де він застосовується, навіть від автора, який його визначає. Наприклад під механізмом дорожньо-транспортної пригоди (події) розуміють взаємозв'язок причин, умов виникнення дорожньо-транспортної пригоди та факторів, що визначають їх появу. Поряд з цим можна зустріти і таке визначення «механізму дорожньо-транспортної пригоди» – це процес розвитку у часі і просторі дорожньої ситуації на місці ДТП з моменту виникнення небезпеки для руху до моменту, коли настання шкідливих наслідків припиняється [109]. У судовій трасологічній експертизі під «механізмом зіткнення транспортних засобів» розуміють певну послідовність взаємодії, яка призводить до утворення слідів і пошкоджень на транспортних засобах при їх зіткненні, а також на об'єктах оточуючої обстановки [227].

Словник української мови серед інших наводить таке визначення терміну «механізм» – це є сукупність станів і процесів, з яких складається певне фізичне, хімічне, та інше явище [229].

Подія – те, що відбувалося або відбулося, сталося, явище, факт. Також, подія – це те, що порушує усталений, звичний хід життя, що-небудь важливе, видатне; непередбачене, несподіване, пригода. Або під цим поняттям розуміють справу, дію [228].

Підсумовуючи вищенаведене, пропонується наступне авторське

визначення «механізму події електротравмування» – це динамічна сукупність дій людини, станів, процесів, явищ та їх розвиток, взаємозв'язок та взаємодія у просторі й часі, які передували виникненню небезпечного фактору електричної природи, та у поєднанні з певними умовами призвели до негативного впливу його на людину.

У широкому сенсі встановлення механізму події електротравмування спочатку передбачає побудову в хронологічному порядку конкретних дій людини в певній ситуації, визначення їх послідовності, локації відносно струмовідних та струмопровідних частин устаткування. Інакше кажучи, експерт мислено відтворює кожну дію постраждалого та інших осіб – учасників події, відповідаючи на питання: яким чином діяв постраждалий та інші особи? якими були їх рухи, пози, застосування інструменту, електрозахисних засобів тощо? Наступним етапом встановлення механізму події є визначення експертом всіх чинників та обставин, які безпосередньо у технічному сенсі впливають на виникнення небезпечного електричного фактору, визначаються які умови є необхідними та достатніми, який процес їх взаємодії. Важливим моментом у встановленні фактичного механізму події електротравмування є неодмінний його аналіз на предмет суперечностей законам електротехніки, коректності, логічності та можливості перебігу з технічної точки зору.

Ці завдання необхідно вирішувати лише у комплексі із застосування знань у галузі охорони праці та безпеки життєдіяльності, електротехніки та судової медицини. Інтеграційна функція по встановленню механізму події електротравмування полягає у використанні даних, одержаних при проведенні експертних досліджень різних видів та систематизації накопичених знань, використанні нових методів природничих і технічних наук, які можуть застосовуватися, пристосуванні їх до виконання завдань судової експертизи, оцінюванні її результатів згідно з принципами судово-експертного пізнання. Так, часто експерт-електротехнік не може встановити механізм та умови травмування без відомостей щодо характеру та локалізації травм, розташування електроміток на тілі людини, що встановлюються під час судово-медичного

дослідження. В свою чергу експерт з охорони праці та безпеки життєдіяльності не зможе встановити причину нещасного випадку не використовуючи встановлений експертом-електротехніком механізм та умови настання травмування, не зможе правильно визначити причинно-наслідковий зв'язок дій (бездіяльності) конкретних осіб без встановленого фактичного стану об’єкта, що став джерелом небезпеки.

Встановлений механізм події електротравмування є стрижнем, фундаментальною основою для відтворення експертом ретроспективних події, що з проецирувалися на конкретній картині слідових ситуацій, відобразилися в документальних матеріалах. Детальне та ретельне вивчення всіх об’єктів експертизи, їх поглиблений критичний аналіз на основі спеціальних знань у різних галузях, інженерно-логічний аналіз фактичних обставин та умовностей настання конкретної події електротравмування надає змогу експерту(ам) побудувати об’єктивну, максимально точну і відповідну реальній модель фактичної ситуації.

Інакше кажучи, побудована модель фактичної ситуації це по суті є встановлений, критично проаналізований експертами на предмет інформаційної відповідності та наявності протиріч законам природничих наук механізм події електротравмування.

Експерти на відповідному етапі дослідження порівнюючи механізм події електротравмування (тобто модель фактичної ситуації) та модель безпечної ситуації отримують модель невідповідностей. Застосовуючи методи формальної логіки, встановлюється причина нещасного випадку та вибудовуються причинно-наслідкові зв’язки.

В цій тріаді моделей динамічною (змінюваною у часті та просторі) є модель фактичної ситуації, оскільки модель безпечної ситуації є статичною і в кожному конкретному випадку визначається лише відповідними регламентованими нормативно-технічними вимогами і не залежить від дій людини, а модель невідповідностей це результат синтезу двох попередніх моделей з подальшим уявним вичленуванням розбіжностей. В той же час,

модель фактичної ситуації має залежність від цілої множини обставин, фактів, станів, умов та дій певних осіб, вони мають взаємозв'язок та взаємний вплив. Як наслідок, встановлений експертом механізм події – базис встановлення причини нещасного випадку електротравмування. Без чіткого й категоричного встановленого механізму події неможливо встановити причину події. Встановлення ймовірного механізму події приводить до виникнення цілої множини причин випадку, що є не прийнятним у слідчій практиці, оскільки це призводить до множинності причино-наслідкових зв'язків з неможливістю конкретизувати категоричність зв'язків діяння конкретних осіб з негативними наслідками події. Такий висновок експертів не буде мати юридичної значущості для органів слідства або суду, втрачає свою доказову силу, оскільки «кожний сумнів трактується на користь звинуваченого» [109].

Однією з основних проблем під час проведення досліджень у сфері безпеки життєдіяльності (а експертиза нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням, беззаперечно відноситься до цієї сфери), з якою стикаються судові експерти, є недоліки та вади в нормативно-правовому забезпечені охорони праці.

Статистичні дані щодо виробничого травматизму в Україні за останні роки свідчать про певну тенденцію до зростання кількості потерпілих та нещасних випадків. Так, кількість потерпілих від нещасних випадків, які призвели до втрати непрацездатності, та від нещасних випадків зі смертельним наслідком склала у 2018 році 5424 особи, у 2019 році – 4394, у 2020 році – 6646, у 2021 році зросла до 12315 осіб, у 2022 році (із врахуванням дії воєнного стану та обмеженості наданих відомостей) склала 4877 (437 загинуло) [245].

Дослідженням економічних, соціальних, правових та технічних аспектів охорони праці в сучасній Україні приділяється певна увага.

Окремі питання нормативно-правового регулювання безпеки життєдіяльності, у тому числі і охорони праці, ґрунтовно висвітлюються та розглядаються у роботах таких науковців та дослідників, як В. О. Виноградов, М. П. Гандзюк, Є. О. Геврик, Г. Г. Гогіташвілі, В. Д. Губенко, М. О. Дей,

В. Ц. Жидецький, Д. В. Зеркалов, П. О. Ізуїта, Л. П. Керб, Т. А. Коляда, І. І. Корякіна, О. П. Рудницька, А. В. Русаловський, та інших [17, 19, 20, 21, 34 39, 51, 71, 72, 77, 89, 92, 204, 205, 218].

Вивчення світового досвіду визначення економічної та соціальної ефективності заходів щодо поліпшення умов та охорони праці є актуальним і має значення для вдосконалення чинних методик, оскільки, попри велику кількість робіт, присвячених цій темі, окремі її аспекти недостатньо розроблені й висвітлені [20]. Багатогранність та різноманітність нормативно-правових актів регулювання охорони праці потребує комплексного підходу до визначення проблемних питань, які існують у даній сфері правовідносин.

На сьогоднішній день в Україні діє система нормативного регулювання у сфері охорони праці, як система правових, соціально-економічних, організаційно-технічних та інших заходів, спрямованих на збереження життя та здоров'я людини під час її трудової діяльності. Основою такого регулювання виступають Конституція України [91] та закони України: «Про охорону праці» [182], Кодекс законів про працю України [86], «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [149], «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» [171], «Про забезпечення санітарного та епідеоміологічного благополуччя населення» [173], «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [174], «Про об'єкти підвищеної небезпеки» [181], «Про колективні договори і угоди» [180], Кодекс цивільного захисту України [88], Кримінальний кодекс України [97], Кодекс України про адміністративні правопорушення [87].

Однак, слід зауважити, що трудові відносини в Україні регулюються кодифікованим збірником законів – Кодексом законів про працю України (КЗпП України). У цьому Кодексі сфері охорони праці присвячено окрему главу XI «Охорона праці». До того ж, норми правового регулювання охорони праці регламентовані і в інших главах КЗпП України – «Трудовий договір», «Робочий час», «Час відпочинку», «Праця жінок», «Праця молоді», «Професійні спілки», «Нагляд і контроль за додержанням законодавства про

працю» [86].

Положення КЗпП України щодо охорони праці в значній мірі дублюють вимоги Закону України «Про охорону праці». Така побудова законодавства призводить до виникнення проблем подвійності та розпорошеності нормативно-правового регулювання, створює незручності при тлумаченні норм та труднощі практичного застосування. Також знижується пріоритетне значення КЗпП України як основного кодифікованого законодавчого акта у сфері трудового права. До того ж Кодекс законів про працю, який побудований за принципами радянського законодавства, вже дещо морально застарів, не відповідає вимогам сьогодення та недостатньо адаптований до норм міжнародного права.

Окремим проблемним питанням в Україні є відсутність таких важливих законодавчих актів у сфері охорони праці та безпеки життєдіяльності як Трудовий кодекс України, закону «Про промислову безпеку» та інших нормативно-правових актів, які мають за мету адаптацію законодавства та гармонізації її регулятивної функції до міжнародних норм.

Міжнародне правове регулювання праці – це встановлена міжнародними договорами система стандартів щодо регулювання праці, яку держави, що ратифікували відповідний міжнародний договір, використовують як складову національного трудового законодавства. З метою втілення та координації міжнародно-правового регулювання праці, підтримки міжнародного співробітництва у цій сфері створено спеціальний орган – Міжнародну Організацію Праці (МОП), яка є спеціалізованою установою ООН.

МОП покликана вирішувати такі завдання: розробка узгодженої політики та програм, спрямованих на вирішення соціально-трудових проблем; розробка та прийняття міжнародних трудових норм (конвенцій та рекомендацій) для проведення прийнятої політики у життя; допомога країнам – членам МОП у вирішенні проблем зайнятості та скороченні безробіття; розробка програм щодо поліпшення умов праці; розвиток соціального забезпечення; розробка заходів щодо захисту прав таких соціально вразливих груп трудящих, як жінки, молодь,

особи похилого віку, працівники-мігранти; сприяння організаціям найманих працівників і підприємців в їхній роботі спільно з урядами щодо врегулювання соціально-трудових відносин [138].

Заслуговує уваги й європейський досвід управління охороною праці. Так, законодавство у Великобританії вимагає, щоб роботодавці мали в розпорядженні відповідні заходи для управління і контролю безпеки та охорони праці на підприємстві. Для досягнення цих вимог роботодавці повинні мати ефективну систему управління охороною праці та безпеки, яка чітко визначена і точно задокументована. Базовою основою системи управління охорони праці є модель «план-дія-перевірка-акт» і принцип постійного поліпшення [256].

Законодавство з охорони праці в Швейцарії ґрунтується на двох основних законах. Закон про працю встановлює технічні вимоги до процесу трудової діяльності, як то робочі години, вимоги з охорони здоров'я, будівельні та гігієнічні норми на робочому місці тощо. Закон про страхування від нещасних випадків має за мету запобігання нещасних випадків та їх профілактику.

У Німеччині система управління охороною праці також має подвійну структуру. Вона складається з державної безпеки і забезпечення здоров'я та страхування від нещасних випадків незалежно від установи. Німецька система управління охороною праці модернізується та направлена на стимулювання роботодавців щодо посилення заходів з охорони праці та безпеки робочого місця.

В Австрії безпека та охорона праці розуміється як захист життів і здоров'я працівників на робочому місці. Основна ідея цієї концепції полягає в захисті фізичних осіб, які перебувають у фінансовій залежності від свого роботодавця. Тому зазвичай особи, які працюють не за наймом, не підпадають під дію правил з безпеки і охорони праці [256].

Європейська комісія прийняла нову стратегічну програму «Рамкова стратегія ЄС із безпеки та здоров'я на роботі на 2021-2027 роки. Безпека та здоров'я на роботі в мінливому світі праці», яка «… основана на тристоронньому підході, за якого працівники, роботодавці та уряди активно

залучені до розроблення та реалізації цих заходів із БЗР на рівні ЄС і національному рівні» [193].

Ця рамкова стратегія спрямована на те, щоб мобілізувати установи ЄС, держави-члени, соціальних партнерів та інші відповідні зацікавлені сторони навколо спільних пріоритетів щодо захисту здоров'я та безпеки працівників. Вона поширюється на всі відповідні сторони, які опікуються питаннями здоров'я та безпеки на роботі (національні адміністрації, зокрема органи інспекції праці, роботодавців, працівників та інших суб'єктів у сфері безпеки та здоров'я на роботі) й утворює основу для дій, співпраці й обміну [193].

У Рамковій стратегії ЄС зазначено, що «у глобалізованому світі загрози здоров'ю та безпеці не зникають на кордонах. Країни всього світу обмінюються найкращою практикою та навчаються на досвіді одна одної. Ключове значення має посилення взаємодії з країнами-партнерами ЄС, регіональними й міжнародними організаціями та іншими міжнародними форумами задля підвищення стандартів безпеки та здоров'я на роботі у світовому масштабі» [193]. Такий підхід Європейського Союзу до вирішення питань нормативно-правового регулювання у сфері охорони праці та безпеки життєдіяльності лише підкреслює актуальність адаптації законодавства України до європейського та гармонізації положень нормативних актів з міжнародними з питань охорони праці.

Постановою Кабінету Міністрів України від 10.09.2014 № 442 було створено Державну службу України з питань праці (Держпраці), яка є центральним органом виконавчої влади та реалізує державну політику у сфері охорони праці та безпеки життєдіяльності, здійснює комплексне управління охороною праці, державне регулювання та контроль щодо охорони праці та промислової безпеки [178].

Основними нормативними регулятивними актами у сфері охорони праці та безпеки життєдіяльності є державні нормативно-правові акти з охорони праці (НПАОП), які можуть бути галузевими та міжгалузевими. З 2004 року в Україні діє Державний реєстр нормативно-правових актів з охорони праці –

банк даних, який складається і ведеться з метою забезпечення єдиного обліку та формування відповідного інформаційного фонду цих актів. До реєстру НПАОП включаються акти, що затверджуються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони праці, та нормативно-правові акти колишнього СРСР з питань охорони праці, що діють на території України [163].

Нормативно-правові акти з охорони праці (далі — *НПАОП*) призначені для регламентації вимог щодо виробничого середовища, устаткування, технологічних процесів, будови та технічного стану машин та механізмів, знарядь праці, засобів індивідуального та колективного захисту, визначення безпечних методів та способів (порядку) ведення робіт. Вони уточнюють, поглиблюють та конкретизують положення законодавчих актів з охорони праці. Наразі в Державному реєстрі налічується більше 420 НПАОП [162]. Також, важливе місце серед регулятивних актів з охорони праці та безпеки життєдіяльності, окрім НПАОП, займають державні (національні) стандарти України (ДСТУ, Технічний регламент), державні будівельні норми (ДБН, ДСТУ Б), санітарні норми і правила (санітарний регламент, ДСанПіН, ДСН, ДСП) та інші нормативні документи, зокрема з пожежної безпеки (НАПБ). В Україні діють і нормативно-технічні документи колишнього СРСР, що регулюють питання безпеки певних виробничих процесів (наприклад галузевий стандарт ОСТ 36-100.3.13-85 «Система стандартов безопасности труда. Монтаж технологического оборудования. Общие требования безопасности» [151]).

Ефективність правового регулювання у такій соціально-важливій та економічно-значущій сфері суспільних відносин як безпека життєдіяльності та охорона праці в першу чергу залежить від чіткої, досконалої та зрозумілої системи законодавства та нормативно-технічних актів України. Як слушно зазначає О. П. Ізуїта, *«правове регулювання охорони праці базується на факті визнання державою обов'язку забезпечити захист працівника, як сторони фактично більш слабкої в трудовому правовідношенні, з метою збереження його життя, здоров'я й високого рівня працездатності протягом тривалого*

часу» [73, с. 17].

Діюча в Україні система нормативно-правового регулювання охорони праці та безпеки життєдіяльності ще далека від досконалості, їй притаманні певні вади та недоліки.

На сьогодні до основних проблемних аспектів нормативного регулювання безпеки життєдіяльності можна віднести, по-перше: застарілість значної кількості нормативно-правових актів з охорони праці, які не враховують вимог та реалій сьогодення, не впроваджують прогресивні технології та зарубіжний досвід, завчасно не переглядаються та не вдосконалюються.

Так, значна кількість актів, що включена до Державного реєстру НПАОП, розроблена та впроваджена ще за часів Радянського Союзу. Як приклад слід навести: НПАОП 0.00-1.06-77 «Правила будови і безпечної експлуатації ескалаторів» прийнятий 27.12.1977, НПАОП 0.00-1-51-88 «Правила будови і безпечної експлуатації фреонових холодильних установок» прийнятий 27.02.1988 (хоча весь світ уже відмовляється від застосування фреоновмісних речовин через їх згубний вплив на озоновий шар атмосфери), НПАОП 0.00-1.64-77 «Правила техніки безпеки і виробничої санітарії в промисловості будівельних матеріалів» прийнятий 21.12.1977, НПАОП 0.00-3.06-22 «Про видачу мила на підприємствах», прийнятий 06.08.1922 НКТ РРФСР [Підкреслено нами.— Автор.], якому вже більше 100 років та який втратив актуальність, НПАОП 41.0-1.01-79 «Правила техніки безпеки при експлуатації систем водопостачання та водовідведення населених місць», прийнятий 04.10.1977 [162]. Такі нормативно-правові акти містять певні вимоги, які вже застаріли, не враховують появи нових методів та способів виконання робіт, не відповідають сучасному технічному та технологічному оснащенню виробництва.

Загалом практично усі нормативні акти з охорони праці побудовані по принципам та по зразку часів Радянського Союзу. Вони, як правило, розроблювались ґрунтуючись на ідеологічній основі, в першу чергу направлені на задоволення потреб планової економіки та розраховані на великі та потужні

промислові підприємства, у яких досить розгалужене виробництво та потужна система охорони праці, вагома та чисельна профспілкова організація. Однак реалії сьогодення вимагають іншого. Виявилась слабка адаптованість нормативного регулювання до застосування в умовах ринкової економіки, появи значної кількості невеликих мобільних підприємств малого та середнього бізнесу, де роль профспілок зведена майже нанівець, а служби з охорони праці практично не існує – статтею 15 Закону України «Про охорону праці» визначено, що на підприємстві з кількістю працюючих менше 50, функції служби охорони праці можуть виконуватись у порядку сумісництва, або залучатися сторонні спеціалісти на договірних засадах [182].

По-друге: слабка координація щодо розробки та введення в дію нових або переглянутих нормативних актів, організаційні недоліки систематизації та впорядкування нормативного регулювання.

Перелік нормативно-правових актів у сфері охорони праці та безпеки життєдіяльності переглядається практично щорічно, певні акти скасовуються, коригуються, вводяться нові. Проте часто нормативний акт скасовується, а на його заміну лише через певний час вводиться новий. Так, наприклад НПАОП 0.00-1.01-07 «Правила будови і безпечної експлуатації вантажопідіймальних кранів» був скасований 21.05.2017 згідно з розпорядженням Кабінету Міністрів України (далі — *КМ України*) від 10.03.2017 № 166-р [183], а також ще раніше 13.12.2016 у відповідності до наказу Мінсоцполітики України від 27.10.2016 № 1231 [169] були скасовані НПАОП 0.00-5.18-96 «Типова інструкція з безпечного ведення робіт для кранівників (машиністів) кранів мостового типу (мостових, козлових, напівкозлових)», НПАОП 0.00-5.05-95 «Типова інструкція для осіб, відповідальних за безпечне проведення робіт з переміщенням вантажів кранами», НПАОП 0.00-5.07-94 «Типова інструкція для осіб, відповідальних за утримання вантажопідіймальних кранів у справному стані», НПАОП 0.00-5.20-94 «Типова інструкція для інженерно-технічних працівників, які здійснюють нагляд за утриманням та безпечною експлуатацією вантажопідіймальних кранів», НПАОП 0.00-5.03-95 «Типова інструкція з

безпечного ведення робіт для кранівників (машиністів) стрілових самохідних (автомобільних, гусеничних, залізничних, пневмоколісних) кранів», НПАОП 0.00-5.04-95 «Типова інструкція з безпечного ведення робіт для стропальників (зачіплювачів), які обслуговують вантажопідіймальні крани». Вказані документи регулювали надзвичайно важливу виробничу діяльність, пов'язану з експлуатацією вантажопідіймальних кранів, встановлювали технічні вимоги до конструкції та стану машин і механізмів, чітко регламентували порядок безпечного ведення робіт, організацію нагляду та контролю за кранами, встановлювали типові обов'язки окремої категорії посадових осіб з метою убезпечення та недопущення інцидентів та аварій. З моменту скасування даних НПАОП ціла сфера господарсько-виробничої діяльності лишилася без нормативного регулювання, що негативно відобразилося на стані охорони праці під час виконання вантажно-розвантажувальних робіт за допомогою кранів. Така ситуація продовжувалась майже рік – з 10 квітня 2018 року став чинним НПАОП 0.00-1.80-18 «Правила охорони праці під час експлуатації вантажопідіймальних кранів, пристроїв і відповідного обладнання» [139], який певною мірою врегульовував питання безпечної експлуатації такого обладнання. Такі випадки є непоодинокими

На наш погляд, доцільним було б повернути практику, коли нормативно-правовий акт втрачає чинність лише з моменту прийняття нового.

Наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 26.12.2008 № 506 «Про затвердження національних стандартів України» передбачено надання чинності в Україні «міжнародним стандартам як національним методом «підтвердження» мовою оригіналу з наданням їм відповідного національного позначення з 1 квітня 2009 р.» [176]. Серед перелічених у даному наказі стандартів містяться, зокрема, ДСТУ EN 749:2008 «Устаткування для спортивних ігор. Ворота гандбольні. Експлуатаційні вимоги та вимоги безпеки, методи випробування» (міжнародний стандарт EN 749:2008 Playing field equipment – Handball goals - Functional and safety requirements, test methods) та ДСТУ EN 748:2008

«Устаткування для спортивних ігор. Ворота футбольні. Експлуатаційні вимоги та вимоги безпеки, методи випробування» (міжнародний стандарт EN 748:2004 Playing field equipment - Football goals - Functional and safety requirements, test methods). Проте, аутентичного сертифікованого перекладу цих нормативних документів на українську мову не має. А в чинному нормативному акті ДБН В.2.2-13-2003 «Будинки і споруди. Спортивні та фізкультурно-оздоровчі споруди» [38] будь-які вимоги, що стосуються конструкції або порядку встановлення футбольних або гандбольних воріт не передбачені. Зазначене унеможливлює застосування даних стандартів, встановлює певні труднощі для дотримання технічних вимог при встановлені воріт. Організації вимушені самостійно здійснювати переклад документу, який, звісно ж, не буде офіційним, що не виключає неправильного трактування положень стандарту.

Такий, так би мовити половинчастий підхід до прийняття міжнародних нормативних документів негативно впливає на ефективність системи нормативного регулювання у цій важливій сфері правовідносин.

Необхідно також зауважити, що й нові нормативні акти, які приймають на заміну скасованим та врегульовують питання безпеки життєдіяльності та охорони праці, мають окремі недоліки, що значно ускладнюють практичне застосування: інколи втрачаються цілі розділи (щодо регламентування окремих технологічних процесів), окремі документи по суті перетворюються на збірник посилань до інших актів. Не виключаються випадки не чітко виписаних норм та вимог, що допускає їх неоднозначне або подвійне трактування. Нормативно-правовий акт з охорони праці має бути змістовним, логічним, регламентувати дійсно важливі норми, зручним у користуванні.

По-третє: відсутність нормативного регулювання окремих сфер виробничої діяльності, категорій виконавців робіт.

Наказом Державного підприємства «Український науково-дослідний центр стандартизації, сертифікації та якості» від 14.12.2015 № 188 «Про скасування міждержавних стандартів України, що розроблені до 1992 року» [184] визначено перелік нормативно-правових актів, зокрема й у сфері охорони

праці, які були впроваджені ще за часів СРСР та втрачають чинність на протязі декількох років. До таких актів у першу чергу відносяться міждержавні ГОСТ системи стандартів безпеки праці, наприклад: ГОСТ 12.1.010-76 «ССБП. Вибухобезпечність. Загальні вимоги», ГОСТ 12.1.004-91 «ССБП. Пожежна безпека. Загальні вимоги», ГОСТ 12.2.003-91 «ССБП. Обладнання виробниче. Загальні вимоги безпеки», ГОСТ 12.2.124-90 «ССБП. Обладнання продовольче. Загальні вимоги безпеки», ГОСТ 12.3.002-75 «ССБП. Процеси виробничі. Загальні вимоги безпеки» та інші.

Проте, хоча про відміну даних актів було відомо заздалегідь, зацікавлені відомства не розробили українські стандарти на заміну скасованих. Частково технічні вимоги, які регламентувались конкретними документами системи стандартів безпеки праці, зазначені в інших нормативних актах. Про те, вони не систематизовані, прописані фрагментарно. В такому випадку для належної організації охорони праці на підприємстві вимушені опрацьовувати значну кількість нормативно-правових актів, вишукуючи буквально по крупинках потрібні положення.

Окремою проблемою нормативного регулювання є прогалини в охоплені максимально можливого кола правовідносин в сфері охорони праці та безпеки життєдіяльності. З появою нових видів діяльності компетентні відомства (інституції) не встигають (або ж просто «забувають») розробити нормативний акт. У результаті на державному рівні певна господарчо-виробнича діяльність суб'єктів підприємництва ніяк не врегульована – кожен встановлює правила поводження, вимоги до улаштування та конструкції обладнання, порядок виконання (безпечні способи та методи) певних робіт на свій розсуд, виходячи з власного уявлення безпечності. Проте дуже часто суб'єкти просто нічого не роблять – немає правил, то й немає що дотримувати. Для прикладу слід навести НПАОП 92.7-1.01-06 «Правила будови і безпечної експлуатації атракціонної техніки» [144], який не розповсюджується на поширені останнім часом надувні атракціони, у якому відсутні технічні вимоги до конструкції та улаштування мотузкових містечок, атракціонів типу «тарзанка». Таким чином, залишаються

без нормативного регулювання цілі пласти господарсько-виробничої діяльності.

Загалом нормативно-правові акти з охорони праці регулюють правовідносини у сфері безпеки праці в першу чергу між роботодавцями та працівниками, визначають їх узагальнені обов'язки та права, встановлюють певні вимоги. Як визначено статтею 1 Закону України «Про охорону праці» «працівник – особа, яка працює на підприємстві, в організації, установі та виконує обов'язки або функції згідно з трудовим договором (контрактом)» [182], у такому ж визначені працівник розуміється в усіх НПАОП. Проте, останнім часом надзвичайної поширеності набуло виконання робіт конкретною особою (яка не є працівником іншого підприємства) на об'єкті замовника за договором підряду або ж у порядку цивільно-правової угоди. Така особа, яка виконує певні роботи для замовника (на його об'єкті, його інструментами, на його обладнанні) не є працівником у розумінні вище приведеного визначення та на неї не поширюються вимоги нормативного-правових актів з охорони праці. Це стосується й такої категорії осіб, як самозайнята особа. Для прикладу слід навести НПАОП 0.00-7.14-17 «Вимоги безпеки та захисту здоров'я під час використання виробничого обладнання працівниками» [141], НПАОП 0.00-4.12-05 «Типове положення про порядок проведення навчання і перевірки знань з питань охорони праці» [140], які оперують категоріями роботодавець та працівник. Такі прогалини в нормативному регулюванні окремих категорій громадян призводить до того, що часто недобросовісні роботодавці маскують проведення робіт працівниками під договори підряду та цивільно-правові угоди, це знімає обов'язок по створенню безпечних умов праці (ризик настання нещасного випадку покладається на виконавця), що зрештою дає змогу уникнути роботодавцю відповідальності, встановленої законом.

По-четверте. На відміну від зарубіжних систем управління охороною праці, зокрема країн Європейського Союзу, нормативне регулювання охорони праці в Україні здебільшого є спадком системи СРСР, і побудоване на

принципах «коригувальних дій» – реагування на випадки, що вже трапились. Застосування ж принципу «запобіжних дій» – профілактики випадків – дозволяє сконцентрувати зусилля на визначені небезпечних та шкідливих чинників, що присутні на кожному робочому місці. Це дозволить визначити дійсно важливі першочергові заходи з поліпшення системи управління охороною праці, раціонально розподілити фінансові та матеріальні ресурси підприємства.

З метою удосконалення нормативного регулювання безпеки життєдіяльності та охорони праці в України необхідно:

– під час розробки Трудового кодексу України, який покликаний замінити Кодекс законів про працю України, якісно опрацювати та переробити норми Закону України «Про охорону праці» та інших законодавчих актів у цій сфері і включити їх до нього окремим розділом. Закон України «Про охорону праці» та положення щодо охорони праці в інших законодавчих актах скасувати;

– посилити координаційну роль Держпраці, як центрального органу виконавчої влади з реалізації державної політики у сфері управління охороною праці;

– втілювати практику скасування нормативно-правових актів з питань охорони праці лише після прийняття нового акту;

– забезпечити перегляд нормативно-правових актів з охорони праці з метою виключення застарілих та таких, що втратили актуальність, норм та положень;

– визначити галузі господарсько-виробничої діяльності, окремі її види, що на сьогоднішній день не охоплені нормативно-технічним регулюванням;

– невідкладно приступити до розробки нормативно-правових основ регулювання виконання робіт за договором підряду, за цивільно-правовими угодами;

– під час розробки нових нормативно-правових актів ширше застосовувати принцип «запобіжних дій» та модель «план-дія-перевірка-акт»;

– забезпечити аутентичний переклад українською мовою міжнародних актів та стандартів у галузі охорони праці;

– створити єдиний державний електронний ресурс нормативно-правових актів з охорони праці, забезпечити вільний доступ до нього на безоплатній основі.

Характерною відмінною ознакою експертного дослідження в рамках проведення судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням, є завдання щодо визначення причини настання нещасного випадку та встановлення повного кола причинно-наслідкових зв’язків дій/бездіяльності конкретних осіб із самою подією.

На сьогоднішній день вітчизняними та зарубіжними науковцями проведено значні дослідницькі роботи щодо вивчення проблематики нещасних випадків та встановлення по ним причинно-наслідкових зв’язків. Проблеми причинності у кримінальному праві досліджувались у роботах С. Р. Багірова, П. Т. Васькова, М. С. Грінберга, П. С. Дагеля, В. Б. Малініна, А. А. Музики, А. А. Тер-Акопова, М. Г. Угрехелідзе, Т. В. Церетелі та ін. Суміжні із кримінально-правовими проблемами причинності вирішувались у працях З. М. Соколовського, В. Д. Корма, Ю. Г. Корухова, М. П. Яблокова та інших [241].

Встановлення причинно-наслідкового зв’язку, коли не потребується застосування спеціальних знань, безпосередньо здійснюється слідчими органами на стадії досудового слідства або ж судом. У випадках, коли без застосування спеціальних знань це зробити неможливо, призначається експертиза.

При цьому не має значення чи встановлюється причинний зв'язок у повному обсязі, чи лише окремих її ланок, так як експерт не надає правову оцінку.

Експерт надає висновок про причинний зв'язок лише в тих випадках, коли динаміка розвитку подій та явищ, що складають встановлювану причинність, охоплюється його спеціальними знаннями. Слід зазначити, що в окремих

випадках спеціальними знаннями охоплюється весь причинно-наслідковий ланцюг, від дій/бездіяльності конкретних осіб до негативних наслідків, що настали. При цьому експерт, звісно, не розглядає юридичні питання зв'язку, а встановлює його лише з технічної точки зору (в аспекті його спеціальних знань).

З огляду на роботи науковців, зокрема Соколовського З.М., який ґрунтовно досліджував встановлення експертом причинності, виділяються дві гілки причинного ланцюжка: «а) между психическим состоянием человека и произведенным им телодвижением (воздержанием от него) и б) между телодвижением и наступившими последствиями. Причинную связь в пределах первого звена, устанавливают, как правило, следователь и суд, а второго – эксперты соответствующих специальностей» [234, с. 13]. Тобто, експертні висновки про причинно-наслідковий зв'язок не включають аспектів, що стосуються вольової сторони дій/бездіяльності та суспільної небезпеки наслідків.

У сучасній науці ґрунтовно досліджено юридичну сторону причинно-наслідкових зв'язків, зокрема у злочинах проти безпеки виробництва. Однак в практичній діяльності експерт стикається з проблематикою встановлення причинно-наслідкових зв'язків під час дослідження нещасних випадків, пов'язаних з елетротравматизмом. Специфіка експертного дослідження таких подій характеризується значною складністю механізму настання травмування, множинністю та різноманітністю факторів, обставин та умов, що передували перебігу події та значною мірою обумовили незворотність настання негативних наслідків події. Це стосується і особливостей функціонування виробничого середовища, коли електротравмування сталося в умовах виробництва, і особливо тих випадків, коли нещасний випадок стався у побуті, громадському місці тощо, тобто не пов'язаний з трудовою (виробничою) діяльністю постраждалого. Саме такі нещасні випадки викликають найбільше труднощів для експерта при проведені досліджень [110].

Необхідним атрибутом дослідження випадків електротравмуванням

(загалом й будь-якого дослідження) є професійна оцінка виявлених фактів, їх взаємозв'язку та взаємовпливу. Така оцінка виступає новим знанням, яке здобуте експертом в процесі дослідження.

У спеціальній літературі наголошується про важливість та складність оціночної діяльності експерта. Він має ретельно проаналізувати та оцінити встановлені ним факти, їх взаємозв'язок та взаємовплив. Оцінка експерта важлива та має пронизувати всі стадії експертного дослідження – від виявлення ознак або властивостей до формулювання проміжних висновків, до побудови остаточного висновку дослідження. Важливість та первинність експертної оцінки виділяв З. М. Соколовський, який стверджував, що любий факт, що встановлений експертом в процесі діяльності, має бути ним пояснений, оцінений насамперед самим експертом [233].

Також, відмінною рисою судової експертизи як дослідження є встановлення під час застосування експертом спеціалізованих методик до об'єкту проміжних висновків. Слід зазначити, що якщо експерт цим і обмежиться, то ніякої експертизи зроблено не буде. Лише узагальнення, оцінка та синтезування всіх проміжних висновків (які по сутті виступають як допоміжні) надасть змогу експертові сформулювати заключний (остаточний) висновок з поставленого питання. Особливу роль проміжні висновки відіграють під час проведення комплексної експертизи. Експерт-електротехнік встановив факт несправності електроустановки, в результаті чого на корпусі пристрою виник небезпечний потенціал, у урахуванням висновку судово-медичного експерта про характер ураження постраждалого (причина смерті, локалізація електроміток та металізація шкіри) відтворив механізм електротравмування. Експерт з безпеки життєдіяльності встановив перелік вимог нормативно-технічних актів, що не були дотримані під час проведення робіт, під час яких настав нещасний випадок. На даному етапі дослідження зазначені висновки кожного експерта є проміжними, за своєю суттю є основою для встановлення причини нещасного випадку. Лише узагальнення результатів досліджень всіх експертів, оцінка встановлених ними фактів й обставин та синтезування

проміжних висновків дозволяє встановити причину нещасного випадку причино-наслідкові зв’язки дій/бездіяльності певних осіб з негативними наслідками події та сформулювати остаточний і загальний висновок експертів з поставленого на вирішення експертизи питання.

2.3. Особливості використання судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням, під час досудового розслідування та судового розгляду

Оцінка та перевірка висновку експерта як одного із джерел доказів, є неодмінною умовою неупередженості, об’єктивності й усебічності проведення розслідування в межах кримінального провадження та судового розгляду справи. Оцінка та перевірка висновку складаються з вирішення двох загальних груп питань: 1) процесуальна оцінка; 2) змістовна оцінка.

Складність правильної змістовної оцінки висновку експерта з боку слідчих органів чи суду зумовлена тим, що слідчий чи суд не мають спеціальних знань у певній галузі науки й техніки. Зауважено, що вирішення такого питання особливо ускладнено через відсутність апробованих методик або під час застосування нових видів експертиз.

Кримінальним процесуальним кодексом України серед джерел доказів передбачено висновок експерта, який ґрунтується на наукових, технічних або інших спеціальних знаннях і дає змогу встановити обставини, що належать до предмета доказування, а також інші юридично значущі для кримінального провадження обставини. Практика свідчить, що успішне розслідування та судовий розгляд значної кількості справ неможливі без використання знань у формі висновку експерта.

Судова інженерно-технічна експертиза нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням, за своєю природою має інтеграційний характер використання різних спеціальних знань, зокрема в галузі безпеки

життєдіяльності й у галузі електротехніки. Під час проведення таких досліджень зазвичай вирішуються типові експертні завдання, які загалом збігаються з типовими завданням експертизи з безпеки життєдіяльності. Проте, характерною особливістю експертизи випадків електротравмування є одночасне поєднання та нерозривність розв'язання двох завдань — діагностичного (визначення технічного стану електроустаткування, що стало джерелом небезпечного чинника електричної природи) і ситуаційного (установлення механізму й умов травмування, причини нещасного випадку та кола причиново-наслідкових зв'язків).

Експертне дослідження випадків електротравмування передусім пов'язане з вирішенням ситуаційного завдання, під час якого експерт спирається на вихідні дані, які значною мірою обумовлені суб'єктивізмом джерела інформації (показання свідків і постраждалого, інших осіб, причетних до події, тощо). Сприйняття певної інформації людиною залежить від багатьох обставин, зокрема від психічного стану, віку, статі, освіти, розумових здібностей. Значною мірою у показаннях не виключені окремі неточності, помилки, розбіжності з дійсним перебігом події. Нерідко зустрічається намагання навмисно викривити факти, увести в оману, зумовлене бажанням уникнути відповідальності.

Використання висновку експерта за результатами дослідження нещасних випадків електротравмування неможливе без його всебічної оцінки, перевірки шляхом аналізу та співставлення з іншими зібраними у кримінальному провадженні доказами.

На сучасному етапі розвитку судової експертизи питання оцінки висновку експерта й досі залишається дискусійним, його актуальність не зменшується, хоча щодо цього проведено немало досліджень і багато видатних науковців у своїх працях розглядали цю проблему. Оскільки висновок експерта ґрунтується на спеціальних знаннях у галузі науки й техніки, які має обмежене коло людей, то це спричиняє різні (інколи протилежні) точки зору науковців-процесуалістів на зміст і процедуру оцінки висновку.

Окремою серйозною проблемою оцінки висновку експерта є поява нових видів експертних досліджень, що обумовлено потребами слідчої практики та розвитком науки й техніки. Часто нові види експертиз не забезпечені апробованими методиками проведення подібних досліджень, що ускладнює змістовну оцінку висновку.

Теоретичні та практичні проблеми процесу доказування у кримінальних справах досліджували відомі науковці як цього, так і попереднього століття, зокрема: Л. Ю. Ароцкер, Т. Є. Балинян, Ю. М. Грошевий, О. Ю. Грошева, Л. М. Дереча, Р. Кацзор, О. С. Панєвін, Д. В. Пучко, Е. Б. Сімакова-Єфремян, С. М. Стахівський, М. Г. Щербаковський та інші [9, 225, 31, 29, 4, 153, 191, 271]. Вони приділили значну увагу сутності та критеріям предмета доказування, його межам і суб'єктам, докладно розглянули теоретичні та прикладні питання процесу оцінювання висновку експерта за певними видами експертиз і методик проведення судової експертизи, а також проблему використання висновку експерта як доказів у кримінальних провадженнях. Загалом, питання доказування та визначення критеріїв оцінки доказів широко вивчається та досліджується науковцями, цьому присвячено значну кількість наукових публікацій [18, 127, 32, 192, 15, 40, 33, 232, 106, 105, 237, 258].

Проте, сьогодні в наукових колах процесуалістів, експертологів і практичних працівників відсутня одностайність у розумінні питання оцінки висновку експерта: зокрема, його змісту, повноти, обґрунтованості та правильності.

Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України визначає завдання кримінального провадження, які полягають у захисті особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охороні прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпеченні швидкого, повного та неупередженого розслідування й судового розгляду з тим, щоби кожного, хто вчинив кримінальне правопорушення, було притягнуто до відповідальності в міру його вини, щоби жодного невинуватого не обвинуватили і/або не засудили, щоби жодну особу не було піддано

необґрунтованому процесуальному примусу [99]. Усі ці завдання реалізують шляхом доказування, яке пронизує всі стадії кримінального процесу та є підґрунтям для прийняття всіх процесуальних рішень

Як джерело доказів за КПК України висновок експерта, наданий на основі спеціальних знань, дає змогу встановити обставини, що належать до предмета доказування, та інші обставини, які мають значення для провадження. Успішне розслідування й вирішення кримінальних проваджень у багатьох випадках неможливі без використання цього доказу. Так, протягом 2018, 2019 та 2020 років Харківським науково-дослідним інститутом судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (нині – *Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»*) проведено в межах кримінальних проваджень відповідно 29 943, 36 147 і 37 215 експертиз та експертних досліджень [68, 69, 70]. Отже, чітко простежується тенденція до збільшення кількості експертиз та експертних досліджень.

Квінтесенцією, результатом будь-якого експертного дослідження в межах проведеної експертизи є висновок експерта. Особливого значення під час проведення досудового розслідування та судового розгляду кримінального провадження набуває саме використання умовиводів експерта. Дійсно, процедура призначення, проведення дослідження й оформлення висновку судового експерта нічого не варта, якщо з різних причин висновок експерта неможливо використати у процесі доказування — якщо його відхиляє або не бере до уваги уповноважена особа, орган.

Окремою характерною специфічною відмінністю висновку експерта від інших доказів, що обумовлена його сутністю, є: по-перше – висновок експерта побудований на підставі використання спеціальних знань, що характеризуються об’єктивною реальністю, що існує не залежно від волі чи бажання окремої людини; по-друге – висновок експерта представляє собою висновкові знання, а не інформаційні, як окремі докази (наприклад, показання свідка, документальні матеріали). У висновку експерта доказове значення мають його умовиводи, до яких він дійшов у процесі дослідження. У показаннях відображаються

(фіксуються) лише безпосередньо сприйняті суб'єктом факти. Висновки суб'єкта по цим фактам не мають доказового значення, оскільки вони носять суб'єктивний характер, що напряму залежить від персоналія свідку (його віку, освіти, статі, конкретного психологічного стану на момент сприйняття певних фактів та подій, тощо). В протоколах огляду, експериментів та інших слідчих дій фіксуються лише факти, що безпосередньо сприймаються слідчим та іншими учасниками слідчої дії.

Таким чином, специфічна особливість висновку експерта по відношенню до інших доказів обумовлена тим, що експерт є суб'єктом (джерелом) висновкового знання, що має доказове значення по справі.

Визначальні засади оцінки доказів однакові на всіх стадіях кримінального провадження та передбачені ст. 94 КПК України:

«1. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів — з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення.

2. Жоден доказ не має наперед встановленої сили» [99].

Внутрішнє переконання слідчого, прокурора, судді — це тверда впевненість, сформована ними щодо правильності оцінювання всіх доказів, відомостей і встановлених під час провадження фактів, у правильності зроблених ними висновків з усіх питань, які виникли під час розслідування.

Звісно, внутрішнє переконання має подвійну природу, оскільки воно, з одного боку, характеризується певним суб'єктивізмом, тому що є упевненістю цілком конкретної людини — суб'єкта кримінального судочинства. З іншого боку, воно має об'єктивну основу. Таким базисом є докази, їх достовірність і правильність зроблених висновків, що є результатам аналізу й ретельної оцінки всієї сукупності фактичних даних та обставин, які мають юридичне значення для вирішення справи.

Як будь-який інший доказ, висновок експерта має бути оцінено з точки зору належності, допустимості й достовірності.

Під належністю висновку розуміють можливість використання його у провадженні з метою з'ясувати фактичні дані й обставини, що підлягають доказуванню. Як зазначено в спеціальній літературі, належність доказу — це така його внутрішньо властива якість, завдяки якій цей доказ здатен встановити обставини, необхідні для повного та правильного вирішення провадження [98].

Статтею 85 КПК України обумовлено: «Належними є докази, які прямо чи непрямо підтверджують існування чи відсутність обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, та інших обставин, які мають значення для кримінального провадження, а також достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів» [99].

Допустимість висновку експерта — це така його властивість, яка характеризується дотриманням процесуального порядку призначення та проведення експертизи. Також слід враховувати, що дослідженню та використанню в межах проведення експертизи можуть бути піддані лише такі об'єкти й вихідні дані, які здобуто згідно з процесуальним законодавством. У разі встановлення недопустимості використання певних об'єктів дослідження, висновок експерта також визнають недопустимим доказом і він утрачає свою доказовість. Висновок також потрібно належно оформити, надавши йому всі необхідні реквізити, які передбачено процесуальним законодавством та іншими правовими актами [74].

На нашу думку, найбільш вдалим є таке формулювання достовірності доказу: «достовірність доказу — це властивість фактичних даних, що становлять зміст доказу, встановлювати наявність чи відсутність обставин, що мають значення для кримінального провадження, заснована на внутрішньому переконанні суб'єкта доказування, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження» [217].

Дотепер у наукових колах немає одностайності щодо можливості повної

й об’єктивної перевірки та оцінки висновку експерта саме слідчим, прокурором або судом. Проте зауважимо, що обов’язковість такої оцінки, її значущість та роль у подальшому розгляді справи підтримують і підкреслюють науковці та практичні працівники правоохоронних органів.

Відомий науковець-процесуаліст Л. Є. Владимиров підтримує концепцію, згідно з якою фактично висновки експерта не підлягають оцінюванню судом, оскільки їх дано на підставі спеціальних наукових знань, для розуміння яких необхідні глибокі знання саме в цій галузі. Він зазначає, що оскільки судді вільні у виборі експерта, то мають сприймати їх висновки беззаперечно як достовірні та правильні [18].

Вчені не погоджується з тим, що особа, яка не має певних знань у конкретній галузі науки (слідчий, прокурор, суддя), може повно й усебічно оцінити висновок експерта. Зазначається, що у спеціальній літературі й методичних посібниках слідчим і суддям рекомендовано оцінювати висновок, виходячи з оцінки компетенції експерта, сучасного рівня застосовуваних методів розслідування, логічної та наукової обґрунтованості висновку, його повноти [114, с. 157].

Пленум Верховного Суду України зобов’язує суди під час перевірки й оцінки висновку експерта керуватися такими критеріями оцінки:

— чи було дотримано вимог законодавства під час призначення та проведення експертизи;

— чи не було обставин, які виключали участь експерта у справі;

— компетентністю експерта і чи не вийшов він за межі своїх повноважень;

— достатністю поданих експертові об’єктів дослідження;

— повнотою відповідей на порушені питання та їх відповідністю іншим фактичним даним;

— узгодженістю між дослідницькою частиною та підсумковим висновком експертизи;

— обґрунтованістю експертного висновку та його узгодженістю з іншими

матеріалами справи [186].

Аналіз зазначених вище критеріїв оцінки висновку експерта дає підстави згуртувати їх за двома напрямами: 1) критерії оцінки загально-процесуальних правил призначення, проведення експертизи та складання висновку експерта; 2) критерії оцінки безпосередньо висновку експерта — його змістовна оцінка.

Аналогічний підхід до оцінки висновку експерта характерний також для законодавства інших країн.

Наприклад, Верховний Суд Республіки Польща щодо оцінки висновку експерта зазначає, що вони є авторитетним умовиводом. Проте, на суд покладено обов'язок здійснювати аналіз та оцінку висновку з точки зору принципів логічного мислення, повноти дослідження, повноти наданих на дослідження матеріалів, правильності та прийнятності застосування у конкретному випадку методів дослідження [4].

З огляду на цю позицію Верховного Суду Польщі, учений Роберт Кацзор запропонував оцінювати висновок експерта за такою схемою. Спочатку необхідно визначити, чи дотримано форму висновку, а також її відповідність нормам кримінально-процесуального законодавства. Наступним етапом є аналіз висновку за критеріями повноти, а також за додатковими критеріями — неоднозначність висновків експерта, наявність суперечностей як у самому висновкові, так і іншим висновкам експерта. У разі з'ясування невідповідностей певному критерію необхідно допитати експерта, призначити додаткову експертизу або доручити проведення досліджень іншому експертові [4].

Звісно, що під час здійснення перевірки й оцінки висновку слідчим, прокурором або судом, найскладнішим є змістовне оцінювання висновку, його наукової обґрунтованості, відповідності судово-експертним методикам, а також достатності вихідних даних для зроблених висновків, ефективності застосованих експертом методів і способів дослідження, відповідності висновків проведеному дослідженню [22].

Застосування експертом під час проведення дослідження надійних,

апробованих часом і практикою судово-експертних методик має важливе значення під час перевірки й оцінювання висновку експерта як джерела доказів: «Обґрунтованість висновків експерта та достовірність одержаних результатів залежать від надійності використаних методик» [225, с. 159].

1993 року Верховний суд Сполучених Штатів Америки ухвалив правила (Daubert ruling) для суддів щодо висновків судової експертизи. Цими правилами, зокрема, визначено, що будь-яка судово-експертна методика повинна мати чітко визначену вірогідність помилок. Після цього у США почали реалізовувати заходи щодо приведення методологічного забезпечення проведення експертиз у відповідність з Daubert ruling [3].

2009 року, після проведених досліджень, Національна академія наук Сполучених Штатів оприлюднила доповідь «Зміцнення судово-експертної науки в Сполучених Штатах: шлях уперед», де розкритикувала застосовувані у кримінальному судочинстві експертні методики, викрила численні помилки, яких припустилися експерти, що призвело до неправосудних вироків. При цьому зазначалося, що однією з причин винесення таких вироків є некритичний підхід до оцінки наукової обґрунтованості й об’єктивності висновків судових експертів [7].

Як зазначає М. Г. Щербаковський, важливим є встановлення відповідності висновків експерта іншим доказам, одержаним у кримінальному провадженні. Якщо протиріч між підсумковими висновками експерта (експертів) і матеріалами кримінального провадження немає, то висновок використовують у доказуванні. Наявність протиріч вимагає перевірки висновку. Протиріччя можуть бути обумовлені як помилками, яких фахівці припустилися під час експертного дослідження, так і недоброякісністю інших доказів [271, с. 368].

Проте, перевірка на узгодженість і відповідність висновків експерта іншим доказам, фактам та обставинам, зафіксованим у кримінальному провадженні, може спричинити значні труднощі й дуже часто стає справжньою проблемою для слідчого та суду.

Проведення експертного дослідження може встановити нові фактичні обставини, які мають юридичне значення для справи. Тобто експерт може встановити нові докази, які відсутні у матеріалах справи, нові ознаки кримінального правопорушення. Експертне завдання може передбачати встановлення фактичних даних, необхідних для правильної класифікації правопорушення. Наприклад, визначення експертом категорії робіт (із підвищеною небезпекою або ні), під час яких стався нещасний випадок, дає підстави слідчому правильно кваліфікувати злочин за ознаками ст. 271 або 272 Кримінального кодексу України.

Під час проведення дослідження за фактами нещасного випадку, пов'язаного з електротравмування, експерт встановлює наявність з технічної точки зору причинно-наслідкового зв'язку дій/бездіяльності конкретної посадової особи з подією. Цей факт, установлений експертом, слугуватиме підставою для притягнення особи до відповідальності.

Окремою характерною ознакою судової інженерно-технічної експертизи з безпеки життєдіяльності є вирішення під час її проведення прогностичних завдань, коли недотримання певних правил і нормативних вимог загрожує настанням загибелі чи травмуванням людей або іншими тяжкими наслідками [119]. У такому разі експерт під час дослідження встановлює з технічної точки зору окремі елементи об'єктивного й суб'єктивного боків складу злочину, що дає слідчому підстави для ухвалення відповідних процесуальних рішень.

Як убачається із наведеного вище, перевірка й оцінка висновку експерта на відповідність та узгодженість з іншими доказами у справі у таких випадках спричинить певні труднощі для слідчого або суду.

Станом на сьогодні у процесуальному законодавстві передбачено окремі механізми вирішення такого беззаперечно складного, відповідального та важливого завдання, як усебічна оцінка й перевірка доказів на належність, допустимість і достовірність. До таких механізмів належать, зокрема, допит експерта з метою надання ним роз'яснень висновку, призначення повторної

експертизи тощо.

Процесуальний аспект допиту експерта в суді регламентовано ч. 3 ст. 356 КПК України, також цією нормою визначено, що «експерту можуть бути поставлені запитання щодо наявності в експерта спеціальних знань та кваліфікації з досліджуваних питань (освіти, стажу роботи, наукового ступеня тощо), дотичних до предмета його експертизи; використаних методик та теоретичних розробок; достатності відомостей, на підставі яких готувався висновок; наукового обґрунтування та методів, за допомогою яких експерт дійшов висновку; застосовності та правильності застосування принципів та методів до фактів кримінального провадження; інші запитання, що стосуються достовірності висновку» [99]. Також у суді можуть бути допитані одночасно два або більше експертів за певних умов.

Відповідно до п. 11 Постанови Пленуму ВС України від 30.05.1997 р. № 8: «Повторна експертиза призначається, коли є сумніви у правильності висновку експерта, пов'язані з його недостатньою обґрунтованістю чи з тим, що він суперечить іншим матеріалам справи <…>. <…>

В ухвалі (постанові) про призначення повторної експертизи зазначаються обставини, які викликають сумніви у правильності попереднього висновку експерта.

Проведення повторної експертизи може бути доручено тільки іншому експертові» [186].

Як бачимо, передбачено доволі дієві механізми оцінки та перевірки висновку експерта, які спрямовані на встановлення об'єктивної істини у справі та є гарантією правильності висновку [185].

Проте, трапляються випадки, коли допит експерта не дає змоги усунути окремі неточності та суперечності, не переконує суд у правильності вибраної методики чи способів вирішення завдання, а призначення повторної експертизи затягує розгляд справи чи з певних причин неможливе або недоцільне (наприклад, відсутність інших судових експертів цього фаху). Перед судом постає складне питання про перевірку правильності висновку, особливо коли

дослідження зрештою встановлює елементи складу злочину і/або коли відсутні апробовані методики таких досліджень.

У практичній діяльності окремі фахівці для перевірки й оцінки висновку експерта використовують його рецензування.

Слово «рецензія» походить від німецького «rezension», латинського «recensio», англійського «review», що означає огляд, оцінка. У загальному розумінні рецензія – це аналіз, розбір, певна критична оцінка публікації, твору або продукту.

Процедуру рецензування висновків експерта регламентовано Порядком проведення рецензування висновків судових експертів, затвердженим наказом Міністерства юстиції України від 03.02.2020 р. № 335/5 (далі – *Порядок рецензування*) [167]. Відповідно до цього Порядку метою рецензування висновку експерта «є вдосконалення професійної майстерності експертів, поліпшення якості та обґрунтованості їх висновків. Рецензування не проводиться з метою спростування чи підтвердження висновків [Підкреслено нами.— Автор.]». Також Порядком рецензування зумовлено, що рецензія має містити «розгорнуту характеристику висновку щодо його відповідності вимогам нормативно-правових актів з питань судово-експертної діяльності та методикам проведення судових експертиз» [167].

Отже, рецензування висновку судового експерта не є тим інструментом, за допомогою якого можна визнати висновок експерта неналежним, недопустимим доказом і/або таким, що не відповідає дійсності. Показовим тут також є результати опитування судових експертів, що проводилось нами, та які в переважній більшості (75 %) негативно ставляться до використання рецензування висновку експерта як одного із засобів його оцінки, перевірки обґрунтованості та правильності, стверджуючи, що рецензування висновку не може встановити повноти та обґрунтованості зроблених умовиводів без безпосереднього проведення дослідження рецензентом (по суті проведення повторної експертизи).

Рецензент не може спростувати або підтвердити висновок, а Порядок

рецензування не передбачає проведення рецензування для розгляд суду чи слідства.

Статтею 71 КПК України визначено, що «спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками і може надавати консультації та висновки під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок» [99]. Саме спеціаліст як особа, що має спеціальні знання в певній галузі науки, може надати відомості про технічну можливість, доцільність застосування певних методик для вирішення конкретних завдань, повідомити про сучасні методи та способи їх вирішення.

Важливо також те, що спеціаліст не може давати оцінку висновку експерта з точки зору застосованих методів і способів вирішення експертного завдання, оскільки «визначення способу проведення експертизи (вибір певних методик (методів дослідження)) належить до компетенції експерта» [74].

Такий консультаційний висновок, наданий спеціалістом, слугуватиме для уповноваженої особи чи органу додатковим, опосередкованим інструментом для комплексної змістовної оцінки висновку експерта. Ґрунтуючись на комплексній оцінці висновку експерта, можна ухвалити певне процесуальне рішення.

Пропонуємо доповнити ч. 2 ст. 71 КПК України положенням про те, що спеціаліста можна залучати для «надання консультаційного повідомлення про технічну можливість і доцільність застосування певних методик (методів, способів) для вирішення конкретних завдань».

Для висновку експерта як джерела доказів суттєвим є те, що він: а) є результатом науково-обґрунтованого дослідження; б) походить від особи, яка володіє визначеними спеціальними знаннями, без використання яких було б неможливим саме дослідження; в) дається з додержанням спеціально встановленого процесуального порядку; г) ґрунтується на зібраних у справі доказах [82].

Як зазначає А. М. Редін, якість висновків судових експертів залежить від

того, кому доручається проведення експертизи, наскільки експерт володіє спеціальними знаннями в тієї чи іншої галузі, чи має він достатню підготовку і необхідний практичний досвід [196, с. 30]. Зазначене є цілком слушним, оскільки ми вважаємо, що перевірка необхідної кваліфікації й обізнаності експерта у розрізі предмета експертизи, інакше кажучи його компетентності, мають виступати однією із важливих ланок оцінки висновку експерта.

Загалом процедура оцінки висновку експерта на відповідність визначеним критеріям, є ахріважливою, відповідальною і трудомісткою дією для процесуальної особи (слідчого або судді) на етапі використання доказів. Однак, практика показує, оцінка висновку експерта, як правило, зводиться до встановлення простих фактів – чи на всі поставлені питання надано відповіді. Це не є тотожним навіть перевірці повноти висновку, тобто всі обставин проведеного дослідження, а не тільки відповідності кількості питань та відповідей на них [80].

Окремим дискусійним питанням на сьогодні у кримінально-процесуальній літературі є визначення доказового значення показів експерта. Одні, без застережень називають відомості, одержані від експерта під час його допиту в суді, показаннями, інші вказують на те, що це лише пояснення або доповнення висновку [107]. Статтею 356 КПК України передбачено допит експерта в суді, при цьому у відповідності до змісту цієї статті експерт може бути допитаним лише з приводу вичерпного переліку питань (обставин), а саме: наявності в експерта спеціальних знань та кваліфікації з досліджуваних питань (освіти, стажу роботи, наукового ступеня тощо), дотичних до предмета його експертизи; використаних методик та теоретичних розробок; достатності відомостей, на підставі яких готувався висновок; наукового обґрунтування та методів, за допомогою яких експерт дійшов висновку; застосовності та правильності застосування принципів та методів до фактів кримінального провадження; інші запитання, що стосуються достовірності висновку. Суд також може провести одночасний допит двох чи більше експертів для з’ясування причин розбіжності в їхніх висновках, що стосуються одного і того

самого предмета чи питання дослідження.

Зазначений різновид доказу має зберігати юридичні властивості, які притаманні доказам – бути належним, допустимим та достатнім [132].

Практика свідчить та анкетування працівників слідства та суду підтверджує, що в більшості випадків з усього висновку експерта слідчого та суд цікавлять лише підсумки. Оцінка суб'єктами доказування висновку експерта звичайно зводиться лише до перевірки повноти цих висновків, їх форми та відповідності іншим доказам у справі. Слідчий і суд, як правило можуть оцінити лише повноту висновку експерта, перевіривши чи на всі поставлені питання дано відповідь і усвідомивши характер цих відповідей. Можуть вони оцінити і дотримання експертом необхідних процесуальних вимог і наявність у висновку всіх необхідних реквізитів.

Проаналізувавши найбільш важливі з нашої точки зору аспекти оцінки допустимості висновків експерта, перейдемо до питань, пов'язаних з оцінкою їх автентичності. Зокрема, під час оцінки висновків експерта необхідно враховувати ряд положень. По-перше: висновок експерта ґрунтується на наукових знаннях, які має експерт. Отже автентичність висновку експерта значною мірою залежить від достовірності цих знань, обґрунтованості застосованої під час експертизи методики. Як правило, зазначається в літературі, експерти проводять дослідження за методиками, розробленими заздалегідь, офіційно апробованими і затвердженими. Їх надійність, звичайно, досить висока. Тим не менше, в судовій практиці бувають випадки, коли наукова обґрунтованість експертної методики ставиться під сумнів ким-небудь з учасників процесу і стає предметом активного обговорення в судовому засіданні. Найчастіше це робиться у відношенні нетрадиційних, недавно розроблених методик, які ще не зазнали загального визнання. Але поки що на практиці найчастіше ставиться під сумнів не наукова обґрунтованість експертної методики, а правомірність її застосування в певному конкретному випадку. У практиці зустрічаються також випадки використання експертами (особливо приватними) застарілих або таких, які не рекомендовані, методів

неправильного вибору коефіцієнтів або інших табличних даних, що необхідно враховувати, під час оцінки достовірності висновку експерта. На це слушно вказує А. Н. Панько [154].

Оцінка достовірності висновку експерта передбачає з'ясування його наукової обґрунтованості, а саме:

чи має дана експертиза необхідну наукову основу?

чи ґрунтується висновок експерта на даних науки та спеціальних знаннях експерта?

відповідають висновки експерта проведеному дослідженню, пов'язані логічно зміст дослідження та висновки з його результатів?

застосовані експертом найбільш ефективні методи дослідження, відповідають вони концепції сучасної науки й техніки?

достатньо досліджуваного матеріалу?

чи правильно виявлені експертом ознаки та властивості досліджуваних об'єктів?

Тут виникає цілком закономірне питання, а чи може (та зобов'язаний) слідчий або суд перевірити та оцінити наукову обґрунтованість та спроможність застосованих ним методик? Особливо гостро, це питання виникає, коли експерт проводив дослідження ґрунтуючись на спеціальних знаннях у конкретній сфері, оскільки дуже часто з досліджуваних питань (в особливості із нових видів експертиз) методики ще не розроблені та не апробовані (перебувають на стадії розроблення). Окремі вчені вважають, що оцінка науковості застосовуваних експертом методів та способів вирішення завдання, а однаково й оцінка наукової спроможності методик, це є вторгнення у галузь спеціальних знань, носієм яких в силу процесуального статусу й виконуваних функцій є експерт, а не слідчий чи суд [209].

На наш погляд, визначення надійності експертних методик, відповідності їх сучасним досягненням науки й техніки є необхідною умовою правильності оцінки експертного висновку. Щодо питання: чи може слідчий або суд самостійно оцінювати їх науковість, – тут законодавець надав їм право у разі

виникнення сумніву з приводу обґрунтування висновку експерта або наявності суперечностей призначити повторну експертизу, яка за загальним правило призначається іншому експерту. Таким чином, повторна експертиза є процесуальним засобом перевірки первісного висновку.

Однак, може статися й так, що ситуація коли призначається повторна експертиза не вирішить сумнівів слідчого або суду. Чому повторна експертиза буде «правильніша» ніж попередня? У спеціальній літературі наявна думка, що експерт під час повторного дослідження не можуть піддавати критичному аналізу фактичні підстави висновку попередньої експертизи, посилаючись на те, що оцінка доказів, у тому числі й висновку як джерела доказів, є прерогативою слідчого та суду. Л. Ю. Ароцкер вважав, що у експертів, які проводять повторну експертизу, немає та й не може бути морального права оцінювати висновки попереднього експерта, оскільки це ставить експертів у нерівне положення, що спонукає виникненню почуття переваги [10]. Також в судовій практиці не можна надавити перевагу висновку експертизи лише на підставі, що вона виконана комісією експертів, або в більш «авторитетній» установі, або більш «іменитим» та досвідченим експертом.

Таким чином, цілком природно, що може виникнути ситуація, коли слідчому або суду необхідно оцінюючи висновок експертів виступати в ролі «арбітрів» щодо них, та вирішувати – як поступати у випадку такої колізії «експертиз». На сучасному етапі не існує універсального методу – як слід поступати слідчому або суду. Рекомендації за типом – поступати за внутрішнім переконанням, або ж виходячи з принципу презумпції невинуватості, тобто вибору тієї позиції, яка більш вигідна обвинувачуваному, також не є цілком прийнятними, оскільки вони не вирішуватимуть справу по суті.

Ми все ж таки вважаємо, що а ні слідчий, а ні суд не можуть самостійно в певних випадках оцінити ні наукову обґрунтованість висновків, ні правильність вибору методів дослідження, ні відповідність цього методу сучасним досягненням у даній галузі знань. Адже для цього вони мають володіти знаннями такими ж, як і експерт. Проте, ми безумовно не оспорюємо

необхідності проведення такої оцінки слідчим чи судом.

Вихід ми бачимо лише у застосуванні комплексної оцінки висновку судом, коли за необхідності може призначатися повторна експертиза, проведення допиту експерта та надання ним пояснень по суті висновку, залученням на стадії оцінки висновку фахівців у даній галузі спеціальних знань, надання консультаційних висновків вузькопрофільних спеціалістів, що носять допоміжний характер. Все ж «останнє слово» в оцінці висновку експерта залишається у віддані слідчого або суду.

Як вже зазначалось раніше, специфічною особливістю проведення судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків є її комплексність та, як правило, вирішення ситуаційних та прогностичних завдань у поєднанні з діагностичним. Для ситуаційних та прогностичних завдань характерним є можливість встановлення та виявлення фактів та обставин, які мають профілактичне значення.

Профілактична діяльність експерта має нормативну основу та законодавче підґрунтя. Так, пунктом 2 частини 1 статті 13 Закону України «Про судову експертизу» та й пунктом 2 частини 3 статті 69 КПК України передбачено, що експерт може вказувати у висновку на виявлені в ході проведення судової експертизи факти, які мають значення для справи і з приводу яких йому не були поставлені питання. До таких фактів та обставин відносяться й умови, що сприяли скоєнню правопорушення (злочину).

Профілактична діяльність судових експертів здійснюється в процесуальній та не процесуальній формах.

В процесуальній формі експерт виконує свою профілактичну функцію по двома напрямками: а) приймаючи участь у процесуальних діях; б) під час проведення експертизи. У першому напрямі ця функція реалізується під час таких процесуальних дій як огляд місця події або слідчому експерименті. Експерт виявляє в ході огляду те, що сприяло настанню події (нещасного випадку), наприклад, незакритий на ключ ввідно-розподільчий пристрій сприяв несанкціонованому доступу сторонньої особи до струмовідних частин

обладнання тощо. Під час розслідування певної категорії злочинів, за якими експерт залучався у якості спеціаліста, він може аналізуючи результати оглядів місць події виявити типові обставини, що сприяли або забезпечили скоєння правопорушення.

Під час проведення експертизи експерт може встановлювати обставини, що сприяли настанню певної ситуації як по завданню замовника експертизи, так і за власною експертною ініціативою, коли з цього приводу йому не були поставлені питання.

Виявлення подібних обставин може здійснюватися як основне експертне завдання, для вирішення якого і була призначена експертиза, або це може бути супутній «продукт» експертної діяльності, що «з'являється» при вирішенні інших експертних завдань, які не ставили за мету виявлення криміногенних факторів. Допустимим є також виявлення криміногенних факторів та обставин, що сприяють вчиненню злочинів, у процесі узагальнення експертної практики в окремій судово-експертній установі у ході її накопичення, або в разі підготовки відповідних оглядів, звітів, аналітичних довідок. Подібні відомості можна отримати у разі узагальнення судово-експертної діяльності в цілому по установі чи відомству. У всіх подібних випадках виявленні криміногенні чинники є основою для розробки рекомендацій профілактичного характеру, спрямованих на їх усунення або мінімізацію. Характерною рисою даних рекомендацій є їх специфічність, адже вони отримані при використанні експертом спеціальних знань і навичок, що складають зміст даної конкретної експертизи (виду експертиз) [249].

Не процесуальній формі профілактичної діяльності експерта притаманні такі риси і форми:

– довідково-консультаційна діяльність;

– узагальнення та аналіз експертної практики;

– вивчення та узагальнення практики застосування криміналістичних засобів та методів;

– участь у правовій освіті (популяризації права)

– проведення теоретичних та експериментальних досліджень;

– участь у профілактичних заходах;

– проведення занять (семінарів, зустрічей, конференцій) з посадовими особами слідчих органів з метою навчання способам та методам встановлення протиправних фактів.

Основана проблема судово-експертної профілактики є в недостатньому законодавчому урегулюванні. Ця форма експертної діяльності залишається факультативною, у великій мірі залежить від професійного рівня судового експерта, його почуття громадського обов'язку і т. п. [208].

Аналізуючи вище наведене, ми можемо стверджувати, що на сьогодні відсутнє дієве законодавче забезпечення експертно-профілактичної діяльності, як важливої соціальної інституції. Право експерта на експертну ініціативу (слід розуміти експертну профілактику) все ж залишається лише декларативним: експерт на власний розсуд приймає рішення враховувати або зневажати на певні встановлені обставини (адже в нього про це не питали). Також відсутній обов'язок судового експерта виявляти та надавати замовнику експертизи встановлені факти, матимуть значення вирішення справи по суті. На наш погляд доцільним було законодавчо унормувати питання судово-експертної ініціативи та профілактичної діяльності експерта, виділити цю діяльність у самостійну функцію експертної діяльності.

Висновки до 2 розділу

Дослідженням встановлені характерні ознаки судової експертизи, які притаманні й одному з її різновидів – судовій інженерно-технічній експертизі нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням:

– перше, судова експертиза це процес дослідження, в гносеологічному сенсі – пізнання дійсності, реально існуючого факту чи обставин, що мають юридичне значення для вирішення справи;

– друге, потреба у проведені експертизи виникає лише у разі, коли для встановлення юридично значущого факту (обставин) необхідне застосування спеціальних знань, відмінних від правових (юриспруденції);

– третє, підставою для проведення судової експертизи є відповідне судове рішення чи рішення органу досудового розслідування, або договір з експертом чи експертною установою – якщо експертиза проводиться на замовлення інших осіб.

– четверте, суб'єктом, який має повноваження проводити судову експертизу є виключно судовий експерт – особа, яка є носієм спеціальних знань та відповідає певним критеріям (визначені на законодавчому рівні);

– п'яте, діяльність судового експерта чітко регламентована, його статус, права, обов'язки та відповідальність визначні Законом України «Про судову експертизу», процесуальним законодавством України (КПК, ЦПК, ГПК, КАС), відомчими нормативними актами.

– шосте, метою проведення дослідження в рамках судової експертизи є встановлення юридично значущих фактів, які мають суттєве для подальшого провадження.

– сьоме, висновок експерта – це законодавчо передбачений процесуальний документ, який має відповідати певним вимогам. Висновок експерта має доказову силу.

Судова експертиза відрізняється від інших експертних досліджень саме процесуальними ознаками – порядок її призначення і проведення, а також використання отриманих при цьому результатів передбачені процесуальним законодавством за чітко унормованою процедурою.

Для усунення неоднозначності визначення статусу потерпілого, надання рівних прав та можливостей всім сторонам і учасникам кримінального провадження запропоновано внести певні зміни в Кримінальний процесуальний кодекс України, які зводяться до наступного:

– перше: внести зміни до статей 242, 243, 244, 332 КПК України щодо надання потерпілому таких же прав та можливостей як і стороні обвинувачення

та стороні захисту щодо певних процедур призначення судової експертизи на стадії досудового розслідування;

– друге: передбачити законодавчо закріплену норму надання на вимогу експертові необхідних матеріалів, об’єктів справи кримінального провадження та дозволу на часткове (повне) пошкодження об’єкта дослідження – речового доказу, незалежно від наявності повноважень розпорядження такими матеріалами у ініціатора проведення судової експертизи.

Дослідженням встановлена необхідність в ч. 1 ст. 244 КПК України зазначити конкретні фактори та причини, що унеможливлюють проведення експертизи залученим стороною обвинувачення експертом.

Запропоновано авторське визначення «механізму події електротравмування» – це динамічна сукупність дій людини, станів, процесів, явищ та їх розвиток, взаємозв’язок та взаємодія у просторі й часі, які передували виникненню небезпечного фактору електричної природи, та у поєднанні з певними умовами призвели до негативного впливу його на людину.

Інтеграційна функція по встановленню механізму події електротравмування полягає у використанні даних, одержаних при проведенні експертних досліджень різних видів та систематизації накопичених знань, використанні нових методів природничих і технічних наук, які можуть застосовуватися, пристосуванні їх до виконання завдань судової експертизи, оцінюванні її результатів згідно з принципами судово-експертного пізнання.

Визначені основні проблемні аспекти нормативного регулювання безпеки життєдіяльності:

1) застарілість та не досконалість значної кількості нормативно-правових актів з охорони праці;

2) слабка координація щодо розробки нормативних актів, організаційні недоліки систематизації та впорядкування нормативного регулювання;

3) відсутність нормативного регулювання окремих сфер виробничої діяльності, категорій виконавців робіт;

4) нормативне регулювання охорони праці в Україні здебільшого є

нащадком системи СРСР, і побудована на принципах «коригувальних дій» – реагування на випадки, що вже трапились;

Запропоновано заходи щодо удосконалення нормативного регулювання безпеки життєдіяльності та охорони праці в України, які полягають у наступному:

– розроблені та прийнятті Трудового кодексу України, який базуватиметься на новій концепції розуміння інституції трудового права;

– посилені координаційної ролі Держпраці щодо реалізації державної політики у сфері управління охороною праці;

– втілені в практику положення щодо скасування нормативно-правових актів з питань охорони праці лише після прийняття нового акту;

– забезпечені перегляду нормативно-правових актів з охорони праці;

– визначення галузей господарсько-виробничої діяльності, окремих її видів, що на сьогоднішній день не охоплені нормативно-технічним регулюванням;

– невідкладності розробки нормативно-правових основ регулювання виконання робіт за договором підряду, за цивільно-правовими угодами;

– застосування під час розробки нових нормативно-правових актів принципу «запобіжних дій» та моделі «план-дія-перевірка-акт»;

– забезпечення автентичного перекладу українською мовою міжнародних актів та стандартів у галузі охорони праці;

– створення єдиного державного електронного ресурсу нормативно-правових актів з охорони праці, забезпечення вільного доступу до нього на безоплатній основі.

Опрацьовано та встановлено, що оцінка та перевірка висновку складаються з вирішення двох загальних груп питань: 1) процесуальна оцінка; 2) змістовна оцінка.

Встановлена специфічна особливість висновку експерта по відношенню до інших доказів обумовлена тим, що експерт є суб’єктом (джерелом) висновкового знання, що має доказове значення по справі.

Доведено, що окремою характерною ознакою судової інженерно-технічної експертизи з безпеки життєдіяльності є вирішення під час її проведення прогностичних завдань, коли недотримання певних правил і нормативних вимог загрожує настанням загибелі чи травмуванням людей або іншими тяжкими наслідками.

Запропоновано доповнити ч. 2 ст. 71 КПК України положенням про те, що спеціаліста можна залучати для «надання консультаційного повідомлення про технічну можливість і доцільність застосування певних методик (методів, способів) для вирішення конкретних завдань».

Комплексна оцінка висновку, коли за необхідності може призначатися повторна експертиза, проведення допиту експерта та надання ним пояснень по суті висновку, залученням на стадії оцінки висновку фахівців у даній галузі спеціальних знань, надання консультаційних висновків вузькопрофільних спеціалістів, що носять допоміжний характер, дозволять ефективно здійснити оцінку висновку експерта слідчим або судом.

Встановлено, що інституція судово-експертної профілактики потерпає від відсутності законодавче забезпечення цієї діяльності, як важливої соціальної складової в житті суспільства. Право експерта на експертну ініціативу (слід розуміти експертну профілактику) все ще залишається лише декларативним: експерт на власний розсуд приймає рішення враховувати або зневажати на певні встановлені обставини. Відсутність обов'язку судового експерта виявляти та надавати замовнику експертизи встановлені факти, що матимуть значення вирішення справи по суті, знижує ефективність профілактичної діяльності. Запропоновано на законодавчому рівні унормувати питання судово-експертної ініціативи та профілактичної діяльності експерта, виокремити цю діяльність у самостійну функцію судово-експертної діяльності.

Основні положення цього розділу висвітлювались у публікація [109, 111, 114, 116, 117, 118, 120, 123, 124, 125].

РОЗДІЛ 3
МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ СУДОВОЇ ІНЖЕНЕРНО-ТЕХНІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ НЕЩАСНИХ ВИПАДКІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ЕЛЕКТРОТРАВМУВАННЯМ

3.1. Сучасний стан методичного забезпечення судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням

Статтею 8 Закону України «Про судову експертизу», визначено, що методики проведення судових експертиз (крім судово-медичних і судово-психіатричних) підлягають атестації та державній реєстрації в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України. Згідно з діючою Постановою Кабінету Міністрів України від 2 липня 2008 року № 595, якою затверджений Порядок атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз, атестація методик полягає в оцінці звіту про наукову роботу, виконану з метою розроблення методик, шляхом проведення його рецензування та апробації методик спеціалізованими установами. Відповідно до положень даної Постанови, рецензування звіту про наукову роботу та апробація методики проводиться фахівцями з певних галузей знань, які не брали участь у розробленні методики, з метою визначення актуальності та новизни з урахуванням сучасних досягнень науки і техніки, а також перевірки обґрунтованості методик, оцінки їх ефективності та результативності для виконання експертних завдань [179].

Однією з особливостей експертних досліджень є те, що їх проведення повинне базуватися на положеннях експертних методик, що у відповідності до чинного законодавства атестовані та внесені до Реєстру методик проведення судових експертиз, і є основою правильності та якості вирішення експертних завдань. У зв'язку із цим, їх вивчення і розробка мають важливе значення у науково-дослідній і практичній діяльності. Різним аспектам методики судово-

експертного дослідження в тій чи іншій мірі приділяла увагу велика кількість авторів, які вивчали і експертну методику як таку, і конкретні роди або види судових експертиз. Щодо методичного забезпечення судової експертизи існують багаточисельні наукові праці Л. М. Деречі, О. Г. Рувіна, М. Я. Сегая, Е. Б. Сімакової-Єфремян, Н. Є. Філіпенко, В. М. Шевчука, М. Г. Щербаковського та інших авторів [200, 225, 248, 259].. Однак, незважаючи на велику кількість джерел і давню історію розроблення цієї проблеми, до сьогодні залишається невирішеною низка питань як теоретичного, так і практичного характеру [226].

Важливою ознакою будь-якої комплексної експертизи є методика експертного дослідження – як сукупність науково обґрунтованих множин методів, способів, прийомів й інструментальних засобів, що систематизовані, впорядковані й спрямовані на вирішення конкретних питань, установлення фактів та обставин, що належать до предмета дослідження. Окремий метод, спосіб, прийом, засіб створюється для розв'язання певних експертних завдань, проте окремі із них можуть бути адаптовані для застосування в інших напрямках досліджень небезпек у виробничій та побутовій сферах життєдіяльності. Методи дослідження запозичаються з природничих, технічних та інших наук, однак для проведення експертизи вони, як правило трансформуються і адаптуються, набувають форми, яка обумовлюється специфікою об'єктів експертного дослідження. У результаті таких трансформацій вони набувають якісно нових формально виражених процедур їх реалізації, що полягають у своєрідних підходах до процесу дослідження й системи використання технічних засобів і інструментів [226].

Питання подальшого розвитку судових наук (судової медицини, судової балістики, судової інженерії тощо) вважають за необхідне 70 % опитаних судових експертів, при чому за всіма напрямками експертних досліджень. Лише 27 % експертів притримуються думки, що розвивати необхідно окремі напрямки експертних досліджень. Вказане свідчить на користь розвитку судових наук.

Невпинний розвиток науки й техніки зумовлює появу нових судово-експертних спеціальностей. Як правило, впровадження нових експертних спеціальностей, нових видів (підвидів) судової експертизи значно випереджає методичне забезпечення процесів досліджень – дослідження вже проводяться, однак атестовані судові методики з таких досліджень ще перебувають на стадії розробки. Загалом, таке поєднання теоретико-прикладних досліджень з паралельним процесом практичних напрацювань у підсумку призводить до появи якісних та надійних методик судових експертиз.

11 % судових експертів, що взяли участь в анкетуванні (всього – 202 респондента) на питання «Чи є достатнім існуюче методичне забезпечення експертного дослідження?» відповіли ствердно. 86 % вважають недостатнім рівень методичного забезпечення та вбачають шляхи вирішення даної проблеми:

– у проведені навчання експертів новітнім методам проведення експертного дослідження, систематичне підвищення їх кваліфікації – 58 % опитаних,;

– у введені освітніх спеціальних програм для судових експертів в межах професійної підготовки – 28 %;

– надання наукових рекомендацій щодо використання нових методів проведення експертного дослідження, формулювання практичних коментарів експертних методик – 46 %;

– використання методик дослідження, які не внесені до Реєстру методик судових експертиз – 23 %.

Створення нових методик є творчим процесом, заснованим на пізнанні закономірностей механізму утворення ознак, притаманних обєктам дослідження, виявленні цих ознак з використанням певних засобів і методів. Конкретною метою створення нових методик є розширення обсягу фактичних даних, що надаються слідству та суду, засноване на можливості вирішення нових завдань, дослідження нових об’єктів, скорочення строків проведення експертиз, матеріальних і трудових витрат, зменшення кількості невирішених

питань, підвищення наукового рівня й повноти вирішення експертних завдань [160].

Загалом процес створення методики експертного забезпечення, як різновид наукового дослідження, складається з таких же етапів: організаційного, дослідного, узагальнення, апробації та реалізації результатів дослідження.

1. Організаційний етап. Організація наукового дослідження передбачає вивчення стану об'єкта дослідження, конкретизація місця наукової теми у науковому дослідженні; визначення об'єкта дослідження.

2. Дослідний етап включає в себе спостереження, обстеження, вибираються критерії оцінки, здійснюється збирання і групування інформації за допомогою сучасних інформаційних технологій.

3. Етап узагальнення, апробації та реалізації результатів дослідження складається з узагальнення результатів дослідження; апробації; реалізації результатів дослідження. Дослідна і завершальна стадія науково-дослідного процесу є взаємно обумовленим ланцюгом інтелектуальної діяльності у сфері науки.

4. Реалізація результатів дослідження здійснюється дослідним впровадженням їх у практику за участю замовника теми. При цьому виявляються недоробки, які потім усуваються дослідником, коригується звіт про НДР, дисертація, оприлюднюються кінцеві результати дослідження [194]

Лише певні вчені досліджували проблематику класифікації методів експертного дослідження. Про окремі методи судово-експертного дослідження писали багато авторів з наголосом, переважно, на неруйнуючі методи дослідження речових доказів. Щербаковський М. Г. пропонує розподіл методів на: 1) всезагальний; 2) загально-експертні; 3) окремо-експертні; 4) спеціальні [269, с. 47].

Діяльність судового експерта при дослідженні випадків електротравмування повинна базуватися не лише на його спеціальних знаннях, а й мати у своєму розпорядженні чітку систему, алгоритм дослідження, тобто

мати ефективне методологічне забезпечення. На сьогоднішній день, цей аспект судово-експертної діяльності потребує ґрунтовного наукового дослідження то розробки [110].

На сьогодні тривають ґрунтовні вивчення проблем науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності, цій сфері приділяється чимало уваги не лише в Україні, фундаментальні дослідження тривають у зарубіжних країнах.

Н. Є. Філіпенко зазначає, що якісне наукове забезпечення кримінологічної діяльності судово – експертних установ України є підґрунтям успішної роботи як окремих експертів, так і експертних установ, а використання накопичених знань, спеціальних у тому числі, в комплексі з іншими елементами системи забезпечення судово-експертної діяльності в Україні є основою її ефективності [248].

Також вона наводить основні напрямки удосконалення науково – методичного забезпечення експертної діяльності в Україні, серед яких иакі:

– підвищення вимог до професійної кваліфікації експертних кадрів. Питання професійної підготовки у галузі наукової діяльності за таких обставин є невід’ємним від питань загальної професійної підготовки експертів, які є, по суті, науково-практичними кадрами [198, с. 136];

– розширення сфери проведення та можливостей судових експертиз.

– взаємодія між суб’єктами судово-експертної діяльності за різними відомствами та рівнями, науково-дослідними організаціями, що виконують дослідження в галузі права, та навчальними закладами;

– міжнародна взаємодія та співпраця [248].

Вказане вище слушно доповнює Шевчук В. М.: в системі забезпечення судово-експертної діяльності важливими є різні напрями, які впливають на якість й ефективність такої діяльності: науково-теоретичне, організаційно-управлінське, кадрове, методичне, матеріально-технічне, інформаційне, фінансове, зокрема нормативно-правове, забезпечення. Але тільки реалізація комплексного підходу до проблем забезпечення судово-експертної діяльності

зумовить її успішність і результативність [259]. Серед методологічних проблем удосконалення нормативно-правового забезпечення судово-слідчої діяльності (а рівно й судово-експертної діяльності), розробки та й удосконалення законодавчого підґрунтя цих процесів особливої значимості набувають такі їх властивості (параметри), як якість та ефективність [260].

У сучасній літературі з проблем наукового обґрунтування судово-експертних досліджень, наукового обґрунтування розробки нових, удосконалення існуючих, а також диференціації актуальних та таких, що підлягають скасуванню експертних методик, продовжується робота з визначення оптимальних шляхів «підтягування» експертних методик на новий сучасний та високотехнологічний рівень з максимальною об'єктивністю, достовірністю отримуваних результатів та загальним рівнем ефективності. Немаловажним тут буде й врахування світового досвіду.

У практиці зарубіжного судочинства та організації судово-експертної діяльності питання наукового обґрунтування застосовуваних експертних методик є пріоритетними та особливо важливими.

Наприклад, в Сполучених Штатах Америки, де нині діє одна з найпотужніших світових систем судової експертизи, правовим імпульсом, який акцентує увагу на судово-експертних методиках, прийнято вважати Daubert правила (Daubert ruling). Постановою Верховного суду США від 1993 року була сформульована низка базових критеріїв, за якими рекомендувалося у своїх рішеннях враховувати висновки судової експертизи. Так, за положенням Daubert суддя, який оцінює використану в експертизі методологію, має вирішити наступні питання:

– Чи була якимось чином випробувана теорія чи метод, що застосований в експертизі?

– Чи була здійсненна експертна оцінка цієї методології та її оприлюднення?

– Якою є встановлена чи потенціальна частота помилок у даній методиці?

– Чи наявні будь-які стандарти, положення, регламенти, що контролюють

використання даної методики?

По суті стандарт Daubert є затвердженим керівництвом та на сьогодні використовується у федеральних та деяких інших судах США. У федеральних судах він замінив стандарт Frye [2, 1].

Характеризуючи сучасну систему науково-методологічного забезпечення судово-експертної діяльності слід відмітити, що станом на жовтень 2023 року в Реєстрі методик проведення судових експертиз [197] налічується більше 1360 методик. Значна частина цих методик була створена за часів Радянського Союзу, вони вже морально та й технічно застарілі та потребують оновлення. Задля справедливості наголосимо, що ще на початку 2022 року прийнято рішення про припинення застосування певної кількості неактуальних методик. Процеси створення нових, вдосконалення існуючих методик та виключення із вжитку неактуальних та застарілих методик постійно тривають.

Особливою проблемою методологічного забезпечення судово-експертної діяльності є те, що впровадження нових видів та підвидів експертиз значно випереджає процес створення відповідних методик. Цілі пласти експертних досліджень (не лише за новими видами, а й за вузько спрямованими в межах давно існуючих експертних спеціальностей) на сьогодні ще не охоплені надійним та ефективним сучасним методологічним забезпеченням.

Найбільш ефективною вбачається розробка науково-методичних матеріалів самими судово-експертними установами. Зумовлено це тим, що експерти краще за інших знають свої потреби в методиках, можливості технічного забезпечення тощо. До позитивних рис також можна віднести широкі можливості апробації та накопичення статистичних даних. Водночас тут також спостерігаються негативні моменти. Науковою роботою експертам часто доводиться займатися паралельно зі своєю основною діяльністю – виконанням експертиз. Якщо врахувати значну завантаженість експертів (в окремих випадках експертизи можуть бути реально виконаними за декілька років), можна зрозуміти, що для якісної наукової роботи елементарно не залишається часу [248].

Одним із значущих чинників участі експерта в науково-методичній діяльності є співавторство в розробленні методик зі складних і актуальних експертних досліджень. Наявність таких методик, які пройшли апробацію в провідних експертних установах і отримали статус нормативних, значною мірою підвищує ефективність і обґрунтованість досліджень. При цьому важливу роль відіграє зростання ролі експерта – автора апробованої методики [155].

Ґрунтовні теоретичні розробки проблем щодо формування сучасної системи науково-методичного забезпечення судової експертизи здійсненні О. М. Клюєвим [83], О. О. Свідерським [210], Г. О. Спіциною [266], Е. Б. Сімаковою-Єфремян [222], І. Р. Шинкаренком [266] та іншими науковцями. Окремої уваги в заслуговують висвітлені питання міжнародного співробітництва, узагальнення та впровадження в експертну практику міжнародного досвіду та світових стандартів системи наукового забезпечення методичної бази судово-екпертної діяльності**.**

3.2. Основні напрямки формування сучасної методики проведення судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням

Стратегії рішення експертних завдань в теорії судової експертизи приділяється чимало уваги. Експертне дослідження повинно виконуватись в певній послідовності, яка встановлюється експертною методикою. У процесі проведення судової експертизи використовуються методи та технічні засоби, що дозволяють перетворити приховану в вихідних даних інформацію в факти, які мають доказове значення.

В основному при виконанні судових експертиз у справах, пов’язаних з випадками електротравмування, тобто з безпекою життєдіяльності людини, застосовуються ситуаційні дослідження, головною метою яких є встановлення

обставин події або її окремих епізодів та механізму виникнення, ускладнення, розвитку негативних явищ. Методологічний базис цих досліджень складає ситуаційний аналіз, сутність якого полягає у розгляді випадку, як сукупності наступних одна за іншою слідових ситуацій. Разом з тим, в рамках ситуаційного аналізу часто виникає потреба перевірити або встановити технічний стан електроустаткування (електромережі споруд, будинків, атракціонів, спортивних та дитячих майданчиків, культурних і розважальних комплексів, струмоприймачів засобів виробництва, електричних систем тощо) для чого у якості допоміжного методичного інструментарію в конкретній експертизі використовується діагностичний аналіз. Отже, в ході експертних досліджень судовими інженерно-технічними експертами вивчається процес функціонування електричної системи і виникнення нещасного випадку, аналізуються природні та виробничі умови ведення трудової діяльності та дії в них людей, які безпосередньо беруть участь у ситуації слідоутворення, фактичний технічний стан електроустаткування, інших знарядь праці, електрозахисних засобів, засобів сигналізації і контролю та правильність їх експлуатації, встановлюються взаємозв’язки різних нештатних технологічних обставин (процесів, явищ) та фактори їх появи і, нарешті, виявляються неадекватні дії працівників, у результаті яких виникли негативні аспекти, задля досягнення кінцевої мети судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням – встановлення причинно-наслідкових залежностей.

Виконання судово-експертного дослідження передбачає застосування різних засобів. У них головне місце посідають: методи експертного дослідження (прикладні різних галузей спеціальних знань та загального використання методи, які вибираються судовим експертом відповідної кваліфікації і застосовуються ним під час проведення експертизи задля надання науково обґрунтованих відповідей на поставлені питання), експертна методика (сценарій дослідницької діяльності експерта при виконанні ним судових експертиз) і експертна технологія (система робочих операцій, які складають

раціональні дії з оптимального використання судовим експертом наявних ресурсів – матеріальних, технічних, фінансових, трудових, інтелектуальних, нормативно-правових – для забезпечення результативного проведення судових експертиз [130, 264]. Експертна методика призначена для управління процесом дослідження об’єктів в судових експертизах і складає блок у структурі експертної технології.

Задля повноти картини тут доцільно навести більш детальні пояснення деяких важливих термінів [263] в проекції можливих напрямків їх використання щодо випадків електротравмування:

– алгоритм – система операцій, послідовність визначених дій, що здійснюються у відповідності до суворо визначених правил з метою вирішення відповідних задач.;

– алгоритм вирішення експертного завдання - система операцій, послідовність визначених дій, яка регламентує зміст і порядок дій експерта у послідовності, що забезпечує при певних умовах вирішення конкретних експертних питань в межах експертної методики або метода експертного дослідження. Наприклад, процес експертного дослідження випадку електротравмування має по стадійно складатися із множини послідовних (а в окремих випадках – послідовно-паралельних) операцій та дій для вирішення конкретного завдання.

– аналіз – логічний прийом, метод наукового дослідження, який полягає в тому, що досліджуваний об’єкт розчленовується на складові елементи (ознаки, відношення тощо), кожний з яких у подальшому вивчається самостійно як частина цілого. Важливий засіб дослідження об’єктів експертизи випадків електротравмування;

– метод – спосіб пізнання дійсності, досягнення мети, вирішення завдання, тобто певним способом упорядкована, обґрунтована та філософськи виправдана пізнавальна діяльність; у вузькому сенсі це сукупність прийомів, операцій і способів дослідження, досягнення певних результатів. Наприклад, інструментальний метод визначення опору ізоляції електроустановки,

результати якого використовуються для встановлення технічного стану об’єкта;

– метод експертизи – сукупність прийомів, операцій і способів теоретичного пізнання і практичного перетворення дійсності для вирішення питання, поставленого перед експертом. Прийоми, операції і способи, що утворюють метод, являють собою практичне застосування знань закономірностей об’єктивної дійсності задля отримання нових знань про неї. Добре відпрацьований метод, що розкладається на послідовність суворо визначених правил, за допомогою яких вирішуються як класові, родові, видові, підвидові експертні завдання, так і певного типу питання усередині конкретної експертизи, може являти собою алгоритм як структурний елемент відповідної ієрархії методологічних рекомендацій;

– методика – а) система, сукупність прийомів, способів, методів дослідження; точне і суворе дотримання послідовності конкретних дій, технологічний аспект методу. Певною мірою термін «методика» близький за значенням до поняття «алгоритм»; б) нормативний документ про методи досліджень, способи проведення вимірювань, розрахунків і т. д.;

– методика експертна – система приписів (категоричних чи альтернативних) щодо вибору та застосування у певній послідовності й у певних умовах (існуючих або таких, що створюються) методів і засобів вирішення експертних завдань. Наприклад, Методика комплексного експертного дослідження нещасних випадків, пов’язаних з електротравматизмом (реєстраційний код 10.5.15).

Як свідчить експертна практика, найбільш доцільно під час проведення судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов’язаних з електротравматизмом, застосовувати комплексний підхід, який базується на інженерно-логічному та ймовірносно-статистичному аналізах.

Окремої уваги заслуговують під час проведення досліджень в межах експертизи нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням, застосування методів моделювання. Застосування наукових напрацювань із зазначених питань наукового моделювання при моделюванні об’єктів

дослідження у судовій експертизі має забезпечувати однозначне визначення відповідності моделі досліджуваному об’єкту (процесу, явищу), що повністю повинно визначати адекватність застосованої судовим експертом моделі у дослідженні останнього [199, с. 213]. На наш погляд широкого застосування в практиці дослідження випадків електротравматизму мають знайти методи інформаційного та ситуаційного моделювання, оскільки вони виступають неодмінною умовою та інструментарієм для встановлення механізму події, що передбачає дослідження та оцінку дій людини у певній ситуаційній обстановці.

Інформаційне (кібернетичне) моделювання пов’язане з побудовою моделей, для яких відсутні безпосередні аналоги фізичних процесів. В основі кібернетичних моделей лежить відображення окремих інформаційних процесів регулювання та управління, що дає змогу оцінити поведінку реальної системи. Ситуаційне моделювання базується на модельній теорії мислення, в рамках якої можна описати основні механізми регулювання процесів прийняття рішень. В основі модельної теорії мислення є формування інформаційної моделі об’єкта чи зовнішнього світу. Цілеспрямована поведінка людини ґрунтується на формування цільової ситуації та уявного перетворення фактичної ситуації в цільову. Основа побудови ситуаційної моделі – опис об’єкта у вигляді сукупності елементів, що пов’язані між собою певними відношеннями, які відбивають семантику предметної галузі. Модель об’єкта має багаторівневу структуру і є інформаційним контекстом, на тлі якого здійснюються процеси управління [194]. Комплексне застосування інформаційного та ситуаційного моделювання, принципи якого наведені вище, дозволить провести повне та всебічне експертне дослідження випадків, пов’язаних з електротравмуванням.

Методи дослідження й технічні засоби інженерно-логічного аналізу через платформу широкого спектру універсальних операцій логіки спираються на методичний апарат фундаментальних і прикладних наук, криміналістики, судової експертології, загальної теорії судових експертиз та відносно прості інженерні розрахунки за фахом експерта.

Методи логіки забезпечують правильність процесів отримання знань і

мислення [80]. Особливе значення для розумової діяльності експерта мають закони і категорії формальної логіки, які розглядають форми зв'язків побудови висновків і процесу доказування. Основні прийоми і методи формальної логіки, які інженерно-технічному експерту слід застосовувати в експертному дослідженні щодо випадків електротравмування:

– логічний аналіз і синтез – це метод, за допомогою якого послідовно виділяються, а потім роздільно вивчаються окремі сторони, якості об'єкта. При цьому в ході аналізу з'ясовуються якісна характеристика досліджуваного предмета або явища, їхні походження і зв'язки. Синтез – це розумове поєднання і узагальнення результатів аналітичного розгляду предметів, явищ або їх якостей;

– абстрагування – це мислене виділення з сукупності ознак якостей і відношень, притаманних досліджуваному об'єкту на даному етапі вирішення експертного завдання. Експерт зосереджує свою увагу на окремих важливіших ознаках (сторонах) предмета чи явища, одночасно відволікаючись від усіх інших груп ознак того ж об'єкта, щоб найбільш повно і всебічно вивчити цей предмет або явище;

– формалізація – це метод наукового дослідження, прикладом його застосування в судово-експертній діяльності є використання математичних методів під час вирішення її завдань. Формальні методи дають можливість узагальнити різні за змістом матеріали, розкрити структурні зв'язки;

– узагальнення – це перехід від знання про одиничне до знання про загальне, від знання про менш загальне до знання про більш загальне, а також результат таких переходів, що фіксується у відповідних поняттях і судженнях. Узагальнення становить собою інтеграцію добутих у процесі експертного дослідження відомостей, які виступають у формі експертних висновків. Узагальнення – це необхідний елемент створення будь-якої окремої категорії судової експертизи. Кожному узагальненню передує формалізація;

– уявний висновок за аналогією подібний до прецеденту. На підставі прийнятого за своєрідний еталон висновку за наявності достатньої схожості з

досліджуваним явищем робиться висновок про суть, природу останнього. Саме уявний вивід за аналогією ліг в основу теорії експертної ідентифікації. Він зустрічається і в діагностичних дослідженнях;

– умовивід, побудований на основі вивчення деякої сукупності фактів для пояснення їхнього походження, є гіпотезою. Отже, гіпотеза – це припущення про невідоме на базі вже відомого, і воно завжди має імовірну форму. Вона може подаватися й у формі догадки, якщо накопичених емпіричних та теоретичних даних недостатньо задля висунення науково обґрунтованої гіпотези. Гіпотеза будується для пізнання взаємозв'язків між явищами, і ці взаємозалежності об'єктивно існують поза нашого розуму. Вона використовується як у ході пізнання загальних причинних зв'язків і явищ, так і в процесі вивчення одиничних, конкретних подій, фактів, явищ. Перша називається загальною гіпотезою, друга – окремою або робочою. Під час вирішення експертних питань експерт, як правило, висуває експертну гіпотезу, логічна структура якої відповідає логічній структурі версії [264];

– існують також такі парні логічні поняття, як індукція і дедукція, що є засобами як дослідження, так і побудови висновків експерта. При індукції дослідження та висновки базуються на тому, що експерт із суми окремих розумових підсумків шляхом їх складання, або інтеграції, робить спочатку проміжні висновки, а потім – загальний висновок. Дедукція має протилежне значення – у процесі дослідження експерт підводить окремий випадок під загальне правило і на цій підставі робить свій висновок. Ці парні категорії взаємно доповнюють одна одну і пов'язані між собою як аналіз і синтез;

– поняття ймовірності і достовірності належать до оцінки ходу і результатів експертного дослідження і виражають ступінь впевненості (або невпевненості) в істинності дослідження і висновків, характеризують знання з погляду його доведення. Вказуючи на ймовірність і достовірність у висновку експерта, виходять з того, що в першому випадку істина не досягнута, в другому – навпаки, досягнута. Імовірності передує недостатньо певне обґрунтування знання, а достовірності – повне, науково обґрунтоване та

достатньо апробоване знання, яке виключає будь-які сумніви і можливість побудови протилежного висновку. З цими логічними категоріями тісно пов'язане і таке психологічне поняття, як внутрішнє переконання експерта [264, 129].

Знання, яке суб'єкт отримує за допомогою таких понять, як тотожність, подібність, індукція, дедукція, аналогія різних типів розумових підсумків і силогізмів, структура експертного висновку, вірогідність і достовірність результатів, є логічно правильним, проте воно не обов'язково є дійсним.

Висновок експерта про той або інший факт, обставини є результатом розумової, логічної переробки певного вихідного фактичного матеріалу. В цьому логічному освоєнні попередньої інформації повинен обов'язково «брати участь» понятійний апарат спеціальних областей знання, а не просто апарат логічного мислення. Але понятійний апарат логічного мислення грає важливу роль у спеціальних знаннях. Він є своєрідним «пультом управління» системою знання, зв'язує між собою її структурні елементи в цілісну систему функціонування.

Необхідно також зауважити й на існуючі в цій сфері понятійного апарату проблемні моменти. Питання, пов'язані з тлумаченням понять експертного забезпечення правосуддя, судово-експертної діяльності, неодноразово були предметом дослідження в працях таких учених, як О. І. Жеребко, Н. І. Клименко, В. Ю. Мосяженко, О. О. Олійник, І. В. Пиріг, М. Я. Сегай, Р. Л. Сопільник, В. В. Федчишина, В. М. Шерстюк, М. Г. Щербаковський та інших [50, 131, 212, 236, 146, 157, 247, 264]. Внесок цих науковців є беззаперечним, проте їх доробки не вирішили всіх проблемних питань. Зокрема, досі не вироблено єдиної позиції до термінології; питання експертного забезпечення кримінального провадження не розглядалося з точки зору комплексного, системного підходу; відсутній єдиний підхід до розкриття змісту експертного забезпечення кримінального провадження тощо [244].

Згадавши про те, що експертизи випадків електротравмування призначаються в тих випадках, коли для вирішення питань, що постають перед

суб’єктами доказування, потрібні спеціальні знання в галузі техніки, і враховуючи те, що технічні знання дуже різноманітні, виявляють тенденцію до прискореного розвитку і розширення, оскільки відбивають закономірний рух постійного розвитку практично невичерпної сукупності засобів, які створюються для здійснення процесів виробництва й обслуговування невиробничих потреб людини, приходимо до логічного умовиводу, що дати вичерпний перелік усіх можливих методів, які може застосовувати судовий експерт на стадії інженерно-логічного аналізу, не представляється можливим, тому що в ході проведення конкретної експертизи може виникнути необхідність застосування пізнавальних способів, операцій, прийомів таких наук, які раніше в експертній практиці ще не використовувалися.

Причому треба підкреслити, що різні розрахунки, які можуть застосовуватись в судовій інженерно-технічній експертизі з питань електробезпеки, носять локальний, а не загальний, методологічний характер і вирішують деякі конкретні експертні завдання, бо в цілому проблеми, які вирішує згадана експертиза, і оперативну модель дослідницьких операцій детально алгоритмізувати неможливо, у цьому і полягає основна відмінність судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням, від інших експертиз і трудність в її проведенні, та й в призначенні.

Методи практичної судово-експертної діяльності мають відповідати загальним принципам допустимості: науковість, законність і етичність, відтворюваність та точність результатів, надійність, ефективність, безпечність.

Вимогам адекватного пізнання будь-яких предметів і об’єктів експертизи випадків електротравмування відповідають наступні основні форми залучення методів дослідження:

– сумативна – сукупність послідовно застосованих методів однієї та за необхідності суміжних галузей знань (з безпеки життєдіяльності та електробезпеки) задля пізнання прямих, зворотних, зустрічних та паралельних зв’язків, які всебічно характеризують об’єкт, що досліджується при проведенні

судової експертизи випадків електротравмування одним експертом або комісією експертів однакової експертної спеціальності (в останньому випадку експертиза переходить у розряд комісійних);

– комплексна (інтегральна, інтегративна) – використовує пізнавальні засоби фундаментальних та прикладних наук різного профілю, що виходять за межі однієї спеціалізації, задля вирішення експертами відповідних кваліфікацій загального завдання в рамках однієї судової експертизи, яку через це називають комплексною. Експертиза нещасного випадку, пов'язаного з електротравмуванням належить до комплексних експертиз;

– сумативно-комплексна – об'єднує дві попередні форми.

В окремих доволі рідкісних випадках може виникати потреба перевірити більш точним способом наявність каузальності, яку було виявлено прийомами логіки, що розглянуті в роботі [234], при інженерно-логічному аналізі. Це реалізується на стадії ймовірносно-статистичного аналізу судової інженерно-технічної експертизи випадків електротравмування за допомогою методів математичної (прикладної) статистики, основні положення яких, адаптовані до функцій експерта, докладно описані в роботі [95]. Зазначимо тільки те, що засобами кореляційного аналізу на строгій науковій основі можна не тільки доказати присутність чи відсутність стохастичних взаємозалежностей, а й оцінити щільність (силу) причинно-наслідкових зв'язків і визначити їх вид [8].

Охарактеризуємо поняття методу судової експертизи та експертні технології.

Метод в широкому сенсі є спосіб пізнання дійсності, вивчення явищ природи чи суспільного життя, досягнення певної мети, вирішення завдання тощо. Методологія судово-експертної діяльності представляє вчення про структуру, логічну організацію, методи та засоби цієї діяльності та включає у якості необхідних елементів методи та методики судової експертизи.

Експертне дослідження як різновид наукового пізнання має й свої особливості, що притаманні практичній діяльності, яка в галузі судової експертизи є науково обґрунтованою, використовує положення ряду наук, у

тому числі й правових, природничих, технічних та гуманітарних. Однак, ці положення, наукові методи та засоби використовуються в діяльності судових експертів та експертних установ не для відкриття нових законів та закономірностей, не для створення нових теорій та перевірки наукових гіпотез, а з метою вирішення практичних завдань по встановленню істини у кримінальному провадженні.

Методи судово-експертної практичної діяльності, що представляють системи дій та операцій по рішенню практичних завдань, ґрунтуються на відповідних наукових методах, залежать від характеру та властивостей об'єкта дослідження та базуються на досвіді вирішення конкретних експертних завдань, у тому числі, на розроблених безпосередньо експертом правилах та алгоритмах. У практичній діяльності судового експерта мають застосовуватися такі методи, що відповідають принципу допустимості у його загальній формі. В іншому експерт практично не обмежений у виборі способів та засобів дослідження.

Арсенал методів та засобів, що застосовуються при проведені експертних досліджень, постійно оновлюється, розширюється через розвиток науки й техніки, впровадження найновітніших технологій тощо. До них також необхідно застосовувати критерій допустимості, який визначатиме правомірність використання в конкретному випадку виходячи із науково-технічних положень.

Спробуємо сформулювати загальні принципи допустимості використання методів та засобів у судовій експертизи та дослідженні та співвіднести їх з методами та засобами експертизи випадків електротравмування.

1. Принцип забезпечення законності та етичних норм методу. Експертне дослідження має відповідати процесуальним нормам та положенням. Оскільки дослідження електротравмування тісно пов'язане з діями та поведінкою конкретних людей, застосовувані методи дослідження не мають порушувати конституційні права людини та недотримуватись морально-етичним критеріям суспільства, не мають принижувати гідність.

2. Науковість методу, способів та засобів. Інженерно-технічне дослідження з електробезпеки має використовувати Метод має бути апробовані та випробувані методи.

3. Застосовуваний метод повинен відповідати вимогам точності результату, мати похибку в межах прийнятного. Зокрема, під час застосування інструментальних методів дослідження обладнання має відповідати встановленим метрологічним вимогам.

4. Критерій надійності та повторюваності. Створюванні моделі (інформаційна та ситуаційна) під час дослідження випадків електротравмування мають задовольняти вимогам повторюваності та можливості перевірки

5. Ефективність методу. Метод повинен в оптимальні терміни з високою продуктивність мати змогу вирішувати поставлену задачу, досягти поставленої цілі.

6. Безпечність методу. Під час дослідження випадків електротравмування безпечність застосовуваного методу відіграє надзвичайну роль – під час натурних досліджень електроустаткування, що слугувало джерелом небезпеки, слід вживати відповідних заходів щодо недопущення повторного ураження струмом.

Аналогічні принципи формулювання методики експертного дослідження висловлює К. П. Орєхова, додаючи ще й принцип стандартизації – проведення систематизації типових методик експертного дослідження, що полегшує оцінку висновку експерта, зокрема його дослідницької частини [147].

Загалом методи, способи, засоби, дії та операції, які використовуються в судово-експертній діяльності, складають основу методик судової експертизи.

Як зазначає Я. І. Слободян [226], особливість криміналістичних досліджень полягає у необхідності їх проведення з використанням відповідним чином затвердженими експертними методиками, що характеризуються поєднанням у собі необхідних вимог проведення дослідження, є основою якості та швидкості вирішення завдань експертизи. У зв’язку з цим, їх вивчення і

розробка мають важливе значення у науково-дослідній і практичній діяльності.

У цілому науковцями та практиками виділяються чотири етапи (стадії) створення експертних методик: 1) дослідження закономірностей, що обумовлюють прояви ознак, які характеризують ті або інші об’єкти; 2) виділення з усієї сукупності виявлених ознак тих, які задовольняють вимогам, що дозволяють використовувати їх в експертному дослідженні; 3) визначення доступних широкому колу експертів-практиків технічних засобів, методів і прийомів, що дають можливість вивчати зазначені ознаки; 4) оформлення методики у вигляді, що дозволяє однозначно сприймати і використовувати викладену в ній інформацію методичного характеру, в тому числі проводити оцінку одержуваних результатів [226].

Науковці А. В. Іщенко, Ю. І. Палеха, Ю. Ю. Ярослав, А. О. Полтавський пропонують зміст і структуру експертної методики викласти уніфіковано: 1) вихідні дані (які повинні включати, зокрема, найменування експертної галузі та методики); 2) зміст (перелік розділів); 3) вступ; 4) основний текст: 4.1) об’єкти дослідження; 4.2) експертні завдання (типові питання), що вирішуються методикою; 4.3) технічні засоби та інструментарій; 4.4) об’єкти дослідження – порівняльні зразки; 4.5) умови експертного дослідження; 4.6) стадії експертного дослідження; 5) предметний покажчик; 6) довідково-інформаційні дані (додатки у вигляді таблиць, схем тощо); 7) бібліографічний список [54]. Аналіз запропонованої ними структури та змістовності експертної методики ми вважаємо цілком прийнятною, яка найповніше відображатиме сутність та алгоритм дослідження випадків, пов’язаних з електротравмуванням.

Незважаючи на ґрунтовні дослідження питань методичного забезпечення судово-експертної діяльності, існують окремі проблеми у цій сфері, які ще не вирішені. На сьогодні простежується ще недостатнє інформаційне забезпечення судово-експертної діяльності, є дефіцит інформації серед судів та правоохоронних органів про можливості судової експертизи в цілому, зокрема інженерно-технічних досліджень випадків електротравмування. появи нових видів досліджень.

Інформаційне забезпечення доцільно розглядати у двох аспектах: як діяльність з отримання інформації, вагомої для використання під час розслідування, та як сукупність матеріальних об’єктів, які містять інформацію, що може бути використана в ході розслідування [246, с. 99].

Вагомим напрямом в інформаційному забезпеченні судово-експертної діяльності є:

– автоматизоване збирання і оброблення експериментальних даних, які отримані в процесі дослідження об’єктів судової експертизи;

– створення банків даних і автоматизованих інформаційно-пошукових систем по роботі з ними;

– розроблення програмних комплексів чи окремих програм виконання допоміжних розрахунків по відомим формулам і алгоритмам, у тому числі розроблення і запровадження автоматизованих програмних комплексів для виконання типових та найбільш складних експертних завдань;

– створення програм для формування типових висновків експертів;

– розроблення програмного забезпечення для вирішення управлінських проблем.

Інформаційно-довідкове забезпечення судової експертизи ґрунтується на дотриманні низки принципів, серед яких основними є:

– відповідність сучасному рівню розвитку науки і техніки;

– відповідність кримінально-процесуальному законодавству та іншим нормативно-правовим актам, що регулюють діяльність з експертного дослідження об’єктів, явищ і процесів;

– поєднання плановості та динамічності інформаційного забезпечення – повне відображення в інформаційному ресурсі всіх нових надходжень;

– повсюдність і безперервність використання відомостей, як можливість використати необхідне в будь-який час, в різних експертних підрозділах;

– економічність і раціональна організація надходження відомостей (уникнення повторного надходження й дублювання інформації та пов’язаних з цим витрат);

– комплектність і можливість повсякчасного використання інформаційних ресурсів (наявність необхідного технічного забезпечення) [159];

– інформаційне забезпечення судових експертиз створюється у тих випадках, коли завдання, що нею виконуються доволі часто зустрічаються, не є тривіальними і їх виконання обмежене певними термінами;

– інформаційне забезпечення судової експертизи створюється як сукупність функціональних інформаційних підсистем, які об'єднані загальною цільовою функцією і охоплює усі напрями судово-експертної діяльності, усі сторони розвитку експертної установи, гарантує максимальну повноту, інформаційне забезпечення експертів і керівників експертних підрозділів;

– розроблення інформаційно-довідкового забезпечення судових експертиз здійснюється комплексно із залученням спеціалістів того виду діяльності для якого створюється система, а також інших спеціалістів (програмістів, математиків, спеціалістів по технічним засобам);

– створена інформаційна система повинна забезпечити можливість нею користуватися працівникам експертних установ, які незнайомі з принципами і умовами функціонування системи; – виключення доступу до системи інформаційного забезпечення особам, які не є користувачами системи;

– вибір технічних засобів і математичного забезпечення, які реалізуються в системі інформаційно-довідкового забезпечення повинен створювати експертам максимальні зручності.

Сучасна інформаційна система науково-дослідної установи судових експертиз дозволяє забезпечити вирішення таких завдань:

— відкритий, безпосередній і своєчасний доступ до інформаційного продукту (точну інформацію про судово-експертну діяльність у просторі й часі);

— ефективну координацію внутрішньої діяльності та оперативне поширення різноманітних повідомлень;

— ефективну взаємодію із усіма зацікавленими суб'єктами завдяки використанню більш інформованих і наочних засобів відображення та передачі-

прийому повідомлень;

— інтенсифікація проведення судових експертиз і суміжних видів діяльності (наприклад, аналіз і прийняття управлінських рішень) завдяки скороченню часу на здійснення малопродуктивної діяльності [166].

Інформаційне забезпечення набуває важливого значення та сприяє ефективному вирішенню завдань інженерно-технічних експертиз. Так, дослідження випадків електротравмування, як зазначалось у попередніх розділах, характеризуються надзвичайною різноманітністю та множинністю ситуативної обстановки, що обумовлюються широким використанням електроенергії у виробничому процесі та у побуті, пов’язане з величезним переліком існуючого електрообладнання. Саме створення баз даних типів та параметрів електроустановок, нормативно-технічної та експлуатаційної документації обладнання, масивів ситуативних обставин, під час яких відбувається електротравмування, безперешкодного доступу до актуальних законодавчих актів, регламентуючих питання електробезпеки, підвищить рівень алгоритмізації та автоматизації таких досліджень.

Інформаційні технології в судово-експертній діяльності визначаються як організована сукупність інформації, інформаційних процесів та інформаційних систем для вирішення спеціальних завдань. Ю. О. Мазниченко до них відносить: АБД (архів баз даних – прим. Автора); АІПС (автоматизовані інформаційно-пошукові системи – прим. Автора); АРМ (автоматизоване робоче місце – прим. Автора) експерта; програмно-апаратні комплекси (ПАК); програмно-технічні комплекси (ПТК); експертні системи (у літературі їх часто називають системи автоматизованого прийняття рішення (САПР), системи підтримки прийняття рішення (СППР) або системи підтримки судової експертизи (СПСЕ) [108].

Також, слід погодитись з висновком, який зроблено Я.І. Слободяном щодо визначення кола проблемних питань, пов’язаних з методичним забезпеченням судово-експертної діяльності, серед яких: певна неоднозначність у розумінні експертної методики взагалі, відсутність її у переліку виробничо-

практичних видань у відповідному держстандарті, відсутність нормативно закріпленої структури та змісту експертної методики; окремі проблеми практичного характеру щодо процедури апробації і доступності зареєстрованих методик до практичного використання їх експертами й іншими учасниками кримінального провадження [226].

Викладені у попередніх розділах основні положення теорії судової інженерно-технічної експертизи, стали фундаментом для розробки методики комплексного експертного дослідження нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням, на виробництві та в повсякденному житті, в першу чергу причин і наслідків порушень вимог охорони праці при виконанні найрізноманітніших робіт, недотримання правил та заходів електробезпеки.

3.3 Напрямки алгоритмізації проведення комплексної судової інженерно-технічної з безпеки життєдіяльності та електротехнічної експертизи нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням

Алгоритмізація та автоматизація судової експертизи – це один із напрямків удосконалення судово-експертної діяльності, який полягає у застосуванні технічних засобів, математичних (кібернетичних) методів програм діяльності та який вивільнює частково або ж повністю від безпосередньої участі в процесі отримання, трансформації, передачі та використання інформації, надає уніфікований та систематизований набір методів та способів вирішення конкретних задач під час проведення експертного дослідження.

Ярощук Л. Д. слушно зазначає, що експертні методи дозволяють ефективно застосувати емпіричний досвід фахівців у складних ситуаціях прийняття рішень, коли повна математична формалізація явищ неможлива. Вони вивчають способи та алгоритми як отримання, так і математичної обробки експертної інформації, які є результатами інтелектуальної діяльності людини [47].

Вивчаючи роль сучасних технологій в криміналістиці, В.П. Бахін пише, що «…розвиток криміналістики в умовах бурхливого науково-технічного прогресу забезпечує суттєве розширення можливостей використання технічних засобів і методів для збирання та дослідження інформації з метою розслідування і попередження злочинів» [12, с. 36–41].

Про важливість та перспективність використання технічних засобів та автоматизації експертного дослідження, які розкривають нові можливості для судової експертизи, зазначали чимало вчених. На сучасному етапі експертні дослідження важко уявити без застосування комп'ютерної техніки, адже її можливості перевершили всі очікування [57]. Це також сприяє підвищенню ефективності удової експертизи.

Практичного значення автоматизація та алгоритмізація набуває під час застосування в цілком конкретних видах досліджень. Так наприклад, вважають перспективними напрямами розвитку комплексного експертно-криміналістичного дослідження транспортних засобів створення автоматизованих баз даних об'єктів, які спрямовуються на дослідження; виконання розрахунків за заданими формулами та алгоритмами, оскільки аналіз речових доказів потребує громіздких математичних розрахунків; подальша автоматизація процесу підготовки експертного висновку, оскільки дослідження має комплексний багатооб'єктний характер. Це у повній марі стосується й переважної більшості видів інженерно-технічних експертиз, у тому числі, - дослідження випадків електротравмування. Слід підкреслити, що автоматизовані бази даних мають забезпечувати не тільки накопичення інформації, а й контроль та аналіз даних, що надходять до банку даних, належне сполучення між центральними та регіональними базами даних і також забезпечення інформаційної безпеки від можливих загроз [216].

Як бачимо, алгоритмізація, інформатизація та автоматизація у загальному розумінні відіграють надзвичайно важливу роль не лише в судово-експертної діяльності та конкретних експертних дослідженнях, а й у дотичних з нею криміналістиці, процесі розслідування та попередження злочинів.

З технічною точки зору, під алгоритмізацією розуміється процес переходу від постановки задачі до алгоритму її вирішення. При цьому, як правило, вже вважається, що методи вирішення уже вибрані або задані й необхідно представити у вигляді алгоритму процесу вирішення цими методами. Проте, для багатьох задач, принаймні не розрахункового (обчислювального) характеру, таких як управління об'єктами, розпізнавання образів, діагностика ситуації, прийняття рішення тощо, вибір прийнятного методу вирішення також включається в алгоритмізацію.

Найбільш універсальна й узагальнена схема алгоритмізації процесу дослідження нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням, на наш погляд складається з наступних етапів:

1. Попередній аналіз задачі алгоритмізації та об'єкта дослідження. На цьому етапі систематизуються основні відомості про об'єкти дослідження, а також максимально з'ясовується завдання й очікуваний результат.

2. Складання опису вихідних даних. Для всіх вихідних даних алгоритмізуємого завдання повинні бути конкретизовані форми представлення (інформаційна, змістовна, символьна, графічна, числова), припустима множина значень, їх структура (масиви, списку, таблиці, зображення) та інші характеристики, які можуть знадобитися під час алгоритмізації.

3. Складання опису результатів. Для результатів рішення також повинні бути конкретизовані приблизно такі ж характеристики, що й для вихідних даних, з врахуванням їх майбутнього використання.

4. Складання загального структурного описання досліджуваної (вирішуваної) задачі. Структурне описання складається за можливості так, щоб у подальшому окремим структурним блокам відповідали певні блоки алгоритму.

5. Розробка загального алгоритму вирішення. Найбільш важливий етап, під час якого вимагається тривала робота по вивченню, систематизації, оцінки ефективності, узагальнення вже наявних алгоритмів вирішення аналогічних задач. Окремі підходящі алгоритми можуть бути теоретично або емпірично

складені кваліфікованими фахівцями у відповідних сферах. Під час розробки алгоритмів рішення задач не розрахункового (обчислювального) характеру необхідне практичне вивчення об’єкту алгоритмізації та множини можливих ситуацій.

6. Складання архітектурної схеми алгоритму, виділення основного та допоміжного алгоритмів. Архітектура має давати наглядне представлення про структуру алгоритму в цілому, послідовності основних блоків і найважливіших переходах між ними.

7. Покрокова деталізація алгоритму полягає у послідовній заміні крупних алгоритмічних блоків більш детальними та конкретизованими.

8. Заключний етап, який полягає у перевірці спроможності побудованого алгоритму вирішувати поставлену задачу із заданою точністю, його тестуванні, налагодженні, оцінку ефективності та апробацію. Встановлення можливості подальшого удосконалення та оптимізації.

Як показує практика проведення інженерно-технічних експертиз, в першу чергу тих, завдання яких носять ситуативний характер (до таких беззаперечно відносяться дослідження нещасних випадків), для їх розв’язання скласти єдиний уніфікований та детальний алгоритм, який би враховував особливості виникнення та розвитку конкретної ситуалогічної обстановки події нещасного випадку, практично неможливо. Проте, з метою мінімізації трудомісткості та ресурсних затрат на проведення досліджень нещасних випадків електротравмування, можна побудувати алгоритм з певним ступенем деталізації, який даватиме інструментарій для вирішення найбільшого масиву характерних задач. Для цього ми визначимо особливості, які притаманні саме таким дослідженням, що пов’язуються із їх комплексним ситуативним та діагностичним характером, й окреслимо задачі, для яких можлива формалізована алгоритмізація їх вирішення.

1. Дослідження нещасних випадків взагалі, у тому числі й випадків електротравмуванням, має особливий й специфічний об’єкт дослідження, його змістовне наповнення. У переважній більшості єдиним джерелом інформації

про подію електротравмуванням є документальні матеріали, рідше натурний об'єкт – електроустановка. Це пояснюється тим, що призначення інженерно-технічної експертизи нещасного випадку, пов'язаного з електротравмуванням, не є першочерговою слідчою дією. Як правило СІТЕНВЕ призначається вже через значний проміжок часу (інколи через роки), після встановлення судово-медичною експертизою причини смерті постраждалого, коли вже електроустановка відновлена (якщо травмування сталося через її незадовільний технічний стан). В цьому випадку експертне дослідження електроустановки, яка стала джерелом небезпечного фактору електричної природи, втрачає актуальність.

2. Перша особливість породжує другу особливість, суть якої обумовлюється величезним значенням повноти й якості представленої на дослідження інформації. Збору вихідних даних та документів для проведення експертного дослідження обставин випадку електротравмуванням передує кропітка й відповідальна робота слідчого. Одним із основних документів, є протокол огляду місця події. Особливість складання цього документу, полягає в тому, що його проводити без участі відповідних спеціалістів небезпечно, необхідно спочатку вжити технічних заходів з унеможливлення повторного електротравмування. Неоціненною допомогою спеціалістів є участь у описанні й фіксуванні слідів та ознак певних електричних процесів, електроустановки, застосування спеціальних технічних термінів і понять, які у подальшому використовуватиме електротехнічний експерт під час встановлення механізму електротравмуванням. Експертна практика показує, що часто протоколи малоінформативні, зосереджені на описанні другорядних ознак та предметів, проводяться без участі технічних спеціалістів у галузі електротехніки.

3. Випадкам електротравмуванням притаманна третя особливість, яка полягає у необоротності протікання явищ та процесів електричної природи, які не завжди мають наочні сліди та ознаки. Небезпеку електричної природи, як правило, неможливо виявити органами чуттів людини, випадки електротравмуванням часто відбуваються в умовах неочевидності та

характеризуються високим рівнем смертності постраждалих. У процесі дослідження експерти мають створити інформаційно-ситуалогічну, віртуальну модель процесу виникнення й розвитку події електротравмуванням, аналізуючи при цьому процеси та явища у ретроспективі.

4. Під час дослідження необхідно враховувати надзвичайну множинність обставин, факторів та якісних показників, що обумовили виникнення та протікання процесу електротравмуванням, яка пов’язана з величезною різноманітністю електроустановок й можливих варіацій ситуалогічних обстановок, їх неповторності. Зазначене напряму впливає й обумовлює картину конкретного механізму події електротравмуванням, яка практично не піддається формалізації, виключає використання розрахункових (обчислювальних) методів дослідження, унеможливлює створення математичних моделей події.

5. Особливістю дослідження нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням, що необхідно враховувати при призначенні та проведені експертизи, є те, що їм повинні передувати інші дослідження. Це в першу чергу, судово-медичні дослідження, які мають встановити причину смерті, встановити та локалізувати на тілі постраждалого характерні електромітки та металізацію шкіри. Також, необхідно провести технічні дослідження з визначення стану електроустановки, збору й обробки інформаційно-технічних відомостей про аварійні процеси в електроустановці, спрацювання/не спрацювання апаратів захисту, фіксації певних режимів засобами релейного захисту й автоматики тощо.

Наведені особливості, що властиві інженерно-технічним дослідження нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням, будуть обумовлювати й конкретні завдання, для вирішення яких може бути створений формалізований алгоритм з певним ступенем деталізації. До таких завдань відноситься: процес дослідження матеріальних та матеріалізованих носів інформації; процес дослідження технічного стану електроустановки (її діагностика); моделювання та встановлення конкретного механізму події електротравмуванням – модель

реальної ситуації; створення моделі безпечної (нормативної) ситуації; створення моделі невідповідностей; встановлення з технічної точки зору причини нещасного випадку електротравмуванням та обставин, що його обумовили; визначення повного кола причинно-наслідкових зв'язків між діями/бездіяльності конкретних осіб з подією нещасного випадку; процес прогнозування створення загрози настання нещасного випадку, обумовленого недотриманням заходів з електробезпеки; підготовка та оформлення висновку експертів; надання профілактичних повідомлень та рекомендацій експертами.

Широке впровадження в експертну практику структурної алгоритмізації та автоматизації процесу дослідження унеможливлюється без ефективного інформаційного забезпечення. Ю.О. Пілюков розкриваючи поняття інформаційно-пошукової системи, зазначає що така система складається з лінгвістичних й програмних засобів інформаційного забезпечення, а також комплексу технічних засобів для автоматизації збирання, накопичення, обробки, збереження, пошуку і видачі інформації, який використовується з метою вирішення завдань судово-експертної діяльності [161, с.10, 11]. Це у повній мірі трансформується та проецирується на потреби для проведення експертного дослідження випадків електротравмування.

Широке застосування та перспективність подальшого розвитку алгоритмізації, автоматизації судово-експертної діяльності та її інформаційного забезпечення стає важливим напрямком розвитку судової експертизи. Серед цього пріоритетним є впровадження цифрових технологій. Сутності процесу проведення дослідження об'єктів у межах судової експертизи можуть бути формалізовані та реалізовані за допомогою сучасних мов програмування, а процес їх внесення описаний у вигляді алгоритмів роботи інтерфейсу користувача інформаційної системи. Розробка інформаційної системи формування висновку та автоматичне формування висновку експерта дасть змогу впровадити формалізацію та уніфікацію опису досліджень і результатів судових експертиз, оптимізувати витрати робочого часу судових експертів та потенційно зменшити кількість логічних, друкарських і технічних помилок, а

також спростити контроль якості судових експертиз [84].

Квінтесенцією втілення в судово-експертну діяльність вище перелічених новітніх технологій, як алгоритмізація та автоматизація процесу дослідження, його інформаційне забезпечення, має виразитися у формалізованому документі – методиці експертного дослідження.

Колектив авторів у методичних рекомендаціях «Розроблення експертних методик: зміст, структура, оформлення (з урахуванням міжнародних стандартів, прийнятих в Україні)» провели значну за обсягом дослідницьку роботу й сформували основні догми та принципи створення експертних методик. Ними визначені основні фактори, що сприяють формуванню нових методик дослідження та удосконаленню вже існуючих, запропоновано певну уніфіковану структуру експертної методики с точки зору судової експертизи з урахуванням особливостей міжнародних стандартів якості, адаптованих в Україні [200].

Комплексна судова інженерно-технічна експертиза нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням, призначається у випадках, коли для вирішення окремих питань під час провадження справи необхідні наукові, технічні й інші спеціальні знання.

При виконані експертизи встановлюється безпосередня причина події, причинно-наслідкові зв’язки конкретних причин та умов з діями (бездіяльністю) посадових осіб або виконавців.

Експертиза призначається для встановлення механізму впливу небезпечного або шкідливого фактору на людину, чинників та причин настання нещасного випадку, встановлення причинного зв’язку між невиконанням вимог нормативно-технічних актів з питань охорони праці та безпеки життєдіяльності, діями (бездіяльністю) конкретних осіб та фактом настання досліджуваної події.

Аналіз практики проведення судових інженерно-технічних експертиз випадків електротравмування показує, що в процедурах проведення таких експертиз та експертних досліджень можна виділити сталі, властиві майже всім експертизам аспекти, які є базисом експертного дослідження.

Предмет експертизи – фактичні дані та обставини справи, що встановлюються на базі інтеграції спеціальних знань в галузі охорони праці, безпеки життєдіяльності, електротехнічної та судово-медичної експертизи, щодо механізму травмування потерпілого небезпечними факторами електричної природи, щодо впливу на умови праці, середовище життєдіяльності та людину небезпечних факторів електричної природи.

Об’єкти експертизи – речова обстановка місця події, її окремі елементи, електроустановка та її елементи, речові докази, зразки, матеріали справи тощо.

Завдання:

– встановлення механізму травмування потерпілого небезпечними факторами електрики;

– встановлення складових частин електроустановки, які стали джерелом небезпечного фактору електрики (частин під напругою, джерел випромінювання), яким заподіяні пошкодження на тілі потерпілого;

– встановлення відповідності/невідповідності технічного стану електроустаткування (електромережі, електрообладнання тощо) нормативно-технічним вимогам у сфері електробезпеки;

– встановлення відповідності/невідповідності дій потерпілого та інших осіб, що мають відношення до досліджуваної події (посадові особи підприємства, електротехнічний персонал відповідальний за належну експлуатацію електроустаткування тощо) нормативно-технічним вимогам з охорони праці, безпеки життєдіяльності та електробезпеки;

– встановлення причино-наслідкових залежностей (зв’язків) дій/бездіяльності конкретних осіб з наслідками надзвичайної події (випадку електротравмування).

Методи комплексної судової з охорони праці, безпеки життєдіяльності та електротехнічної експертизи: загальні, окремі (фотографічні, розрахункові методи, ситуаційний аналіз, електротехнічні вимірювання тощо), спеціалізовані методики експертних досліджень.

На підставі вищенаведених положень, пропонуємо загальні методичні

положення методики комплексного експертного дослідження нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням.

Початковим етапом дослідження є вивчення комісією експертів матеріалів справи, місця події, об’єктів, наданих для дослідження.

У ході підготовки й проведення експертизи комісія судових експертів, якщо буде потреба, вправі вимагати додаткового надання відсутніх для проведення судової експертизи відомостей і матеріалів. Найчастіше такі вихідні дані одержують у ході повторного огляду місця надзвичайної ситуації, додаткових допитів, відтворення обстановки та обставин події, слідчих експериментів тощо. Тому треба ще раз підкреслити, що при розслідуванні подій електротравмування, необхідно якнайчастіше залучати до зазначених слідчих дій фахівців, у тому числі й судових експертів у галузі електротехніки та безпеки життєдіяльності.

Експертиза припускає проведення активної технічної, організаційної і дослідницької діяльності не тільки експертами, але й слідчим. Робочий їх контакт складається в такій взаємодії цих осіб при підготовці, проведенні і використанні експертизи в процесі розслідування, що забезпечує оптимальні умови проведення досліджень і оцінки їхніх результатів як доказів з відповідної справи. Найбільш важливим етапом взаємодії слідчого й експерта є етап підготовки матеріалів для проведення експертизи. На цьому етапі ставляться і конкретизуються питання, що підлягають вирішенню, визначаються об’єкти досліджень, збираються необхідні для судових експертів дані і порівняльні матеріали, планується процес експертного дослідження. Тим самим визначаються напрямки, цілі експертного дослідження і створюються його матеріальні передумови.

Залучення судового експерта на етапі розслідування сприяє й виявленню умов здійснення злочину. З’ясування експертом таких умов і обставин, а також розробка заходів щодо їх усунення називається експертною профілактикою, що судовий експерт зобов’язаний здійснювати. Він також має право указувати у висновку на факти, які мають значення для справи, але стосовно яких йому не

були поставлені питання, та на обставини, що сприяли (могли сприяти) вчиненню правопорушення. Крім того, експерт повинен повідомити в письмовій формі особу (орган), що призначила експертизу, про неможливість її проведення, якщо поставлені питання виходять за межі компетенції (освіти) експерта (не відповідають присвоєній йому експертній спеціальності) або надані йому матеріали недостатні для вирішення поставлених проблем, а витребувані додаткові початкові дані не були своєчасно отримані.

У компетенцію судового експерта не входить оцінка дій (бездіяльності) осіб, причетних до надзвичайної ситуації, з точки зору права, він повинен аналізувати лише ті дії, що вимагають застосування спеціальних знань і знаходяться у взаємозв'язку з подією з технічної точки зору.

Комплексне у галузі охорони праці та безпеки життєдіяльності і електротехнічне дослідження, використовуючи комплекс судово-експертних знань в галузях безпеки життєдіяльності, електротехніки та судової медицини, дає змогу виявити комплекс ознак, достатній для встановлення механізму травмування потерпілого небезпечними факторами електрики, конкретних джерел небезпечних факторів.

Електротехнічним дослідженням на початковому етапі встановлюються характеристики та параметри електричних кіл, які згідно із вихідними даними дослідження могли стати джерелом небезпечного фактору досліджуваного нещасного випадку. При цьому встановлюється характер потенційно-небезпечних джерел, просторові характеристики відносно опорних поверхонь тіла людини. Експерт з електротехніки оцінює технічний стан електротехнічних засобів, які знаходились на місці події, та ситуаційно визначає механізм утворення небезпечного фактору електричної природи.

На наступному етапі дослідження проводиться співставлення розмірів та просторових характеристик джерел потенційної небезпеки з опорними поверхнями людини та пошкодженнями на тілі потерпілого, встановлюється механізм утворення слідів. За результатами цих досліджень встановлюється механізм дії небезпечного фактору на потерпілого. Вказані дослідження

проводяться з урахуванням результатів огляду місця події, місця знаходження потерпілого після настання події нещасного випадку, місця розташування джерела небезпеки на місці події, ознак дії небезпечного фактору на предмети речової обстановки.

На підставі даних про нещасний випадок, пов'язаний з роботою чи експлуатацією електроустановки, експерт з охорони праці та безпеки життєдіяльності оцінює умови, в яких опинилася постраждала особа, та визначає природу небезпечного фактору.

Комісія експертів аналізує фактичний стан електротехнічних засобів, ступінь дотримання вимог чинних нормативних актів щодо робочого чи іншого місця, в якому знаходилась постраждала особа, рівень дотримання постраждалою і відповідальною особою вимог нормативних документів, інструкцій, правил безпеки відповідно сфери діяльності. Результати проведеного аналізу у сукупності зі встановленими механізмом електротравмування, відповідним/невідповідним технічним станом електроустаткування та відповідними/невідповідними діями осіб слугують основою для встановлення причинно-наслідкового зв'язку дій/бездіяльності конкретних осіб з подією електротравмування.

За результатами досліджень експерти викладають узагальнені інтеграційні висновки в синтезуючому розділі та формулюють підсумкові остаточні висновки щодо поставлених слідчим, судом питань у категоричній чи ймовірній формі. У разі неможливості вирішення поставлених слідчим, судом питань, експерти викладають причини, внаслідок яких останні не надалося можливим вирішити (недостатність виявлених ознак, відсутність певної документації, методик дослідження, матеріалів справи та інше).

Після закінчення комплексної судової експертизи складається спеціальний процесуальний документ - висновок експертів (див., наприклад, статті 101 і 102 КПК України), які включають три частини: вступну, дослідницьку і заключну. Під час виконання саме комплексної експертизи заключній частині передує синтезуючий розділ. Висновок є кінцевою метою

експертизи і визначає її доказове значення в справі. Факти, які встановлюються судовими експертами, можуть використовуватись для створення уявної моделі злочину, висування версій про спосіб його вчинення, допомагати цілеспрямованому проведенню слідчих дій, у цілому істотно сприяти успішному проведенню розслідування.

Висновок судової експертизи надається від імені експерта(ів), оформлюється в письмовому вигляді і являє собою виклад змісту проведених досліджень і висновків з питань, поставлених перед експертом(ами) особою, що здійснює перевірку фактів недотримання вимог, передбачених нормативно-технічними актами. Тобто висновок експерта у самому загальному вигляді можна визначити як письмове повідомлення про хід і результати проведеного ним дослідження і про його результати з розв'язуваних питань.

Висновок експерта є одним з джерел доказів, перерахованих у кримінально-процесуальному законі. Цей спеціальний процесуальний документ не має будь-якої переваги перед іншими доказами. Разом з тим, у порівнянні з іншими доказами висновок експерта має специфічні риси, обумовлені його сутністю. По-перше, висновок експерта будується на основі використання спеціальних знань, по-друге, він представляє собою висновкове, а не інформаційне, як інші особисті докази (показання), знання. У висновку експерта доказове значення має насамперед умовивід експерта, його висновки, до яких він прийшов за результатами дослідження. У показаннях фіксуються тільки безпосередньо сприйняті суб'єктом факти. У протоколах оглядів, слідчих експериментів й інших слідчих дій мають фіксуватися тільки безпосередньо сприйняті слідчим й іншими учасниками слідчої дії факти. Умовиводи на основі цих фактів відображаються в обвинувальному висновку, вироку тощо.

Таким чином, специфіка експертного висновку в порівнянні з іншими джерелами доказів обумовлена тим, що тільки експерт може бути суб'єктом (джерелом) висновкового знання, що має доказове значення у справі. Цінність будь-якої судової експертизи виявляється в тім, що в результаті її проведення

органи слідства чи суду отримують науково-обґрунтовані фактичні дані про подію злочину, яка розслідується.

Основні вимоги, яким має задовольняти висновок експерта, можна сформулювати у вигляді таких принципів:

– принцип кваліфікованості. Експерт може формулювати тільки такі висновки, для побудови яких необхідні відповідні спеціальні знання, певна кваліфікація (освіта, експертна спеціальність). Питання, що не вимагають науково-технічних чи інших спеціальних знань, не повинні ставитися перед експертом і вирішуватися ним, а якщо все-таки вони були поставлені й експерт вирішив їх, то висновки з них не мають доказового значення та визнаються неналежним доказом;

– принцип визначеності. Неприпустимі невизначені (неконкретні) висновки, що дозволяють різне їхнє тлумачення;

– принцип доступності. Висновки експерта мають бути доступними за своїм змістом і викладом для слідчих, суддів й інших учасників судового розгляду. Вони не повинні вимагати для їхнього розуміння яких-небудь спеціальних знань. Якщо задля опису проведених експертом досліджень і обґрунтування відповідей на запитання йому вкрай необхідно вживати основоположні професійні терміни, вони повинні бути розтлумачені у тексті дослідницької частини висновку експерта.

По мірі реалізації концепції судової реформи і зростання вимог до дотримання конституційних прав громадян процес доказування винності особи у вчиненні злочину не тільки у ході досудового слідства, але й на стадії судового розгляду здобуває нові риси. Це виявляється, насамперед, у більш критичному підході слідчих та суддів до оцінки доказів, допустимості їхнього використання при вирішенні питання про винність чи невинність особи, яка вчинила злочин.

Оцінка судової експертизи є необхідною умовою для цілеспрямованого проведення досудового розслідування чи судового розгляду справ, пов’язаних з надзвичайними ситуаціями, прийняття законних і обґрунтованих рішень,

правильного застосування кримінального права. Це – частина процесу доказування, складна розумова, логічна діяльність, яка включає всебічне вивчення висновків експертів, та додаткових даних, аналіз інформації, яка міститься в документах, досліджених експертом, що має своєю метою визначення належності, допустимості, достовірності, достатності і доказової сили висновку експерта в сукупності з іншими доказами для встановлення обставин, які входять до предмету доказування за розглядаємою справою. Оцінка висновків судових експертів, як і будь-якого іншого доказу, – є найскладнішою частиною процесу доказування. Вона здійснюється на етапах досудового розслідування та судового розгляду, коли на основі зібраних і перевірених доказів слідчий і суд у передбачених законом формах одержують нове знання про факти й обставини, які підлягають доказуванню в справі, окремі грані, нюанси, сторони злочину, що, в свою чергу, впливає на прийняття судом єдиновірного рішення у сфері покарання. Оцінка висновку судових експертів дозволяє також перевірити, чи відповідає експертне дослідження усім вимогам кримінально-процесуального законодавства, які пред'являються до даного доказу, і чи можна його результати використовувати як джерело доказів. Оцінка висновку судового експерта являє собою складну розумову діяльність слідчого, прокурора, суду, яка проводиться в логічних формах при додержанні наукової методології пізнання, що забезпечує досягнення істини, в малознайомій для фахівців юридичних спеціальностей сфері. Під час оцінки висновку експерта слідчий, прокурор, суд керуються вимогами закону, який висуває умови тільки загального характеру (оцінити докази в сукупності, всебічно, повно, об'єктивно тощо), що, безумовно, ускладнює їх завдання. Отже, оцінка висновку судової інженерно-технічної експертизи – це діяльність слідчого, прокурора та суду, яка полягає в тім, що вони, керуючись законом, розглядають за своїм внутрішнім переконанням кожен наведений в результатах експертизи доказ окремо та всю їх сукупність, визначаючи належність, допустимість, достовірність, достатність та доказове значення цих фактів. На підставі оцінки доказів висуваються слідчі (судові) версії й виявляється, чи

достатньо підтверджена одна з них та чи спростовані всі інші, встановлюються підстави для прийняття різних процесуальних рішень, робляться висновки про доказовість або недоказовість окремих обставин справи та злочину в цілому.

Оцінка та використання висновку судових експертів слідчим і судом перебуває в залежності від таких умов:

– доброякісності та повноти матеріалів, що були направлені для проведення експертизи;

– науково-технічних можливостей судової інженерно-технічної експертизи, ступеня розробки її теорії та методології;

– кваліфікації і компетентності судового експерта;

– відповідності структури висновку експерта вимогам законодавства, зокрема статей 101, 102 КПК України, статті 12 Закону України «Про судову експертизу» та Інструкції про призначенню та проведення судових експертиз та експертних досліджень;

– наукової обґрунтованості, об’єктивності та повноти висновку експерта.

Тільки ретельний всебічний аналіз і критична оцінка встановлених судовою інженерно-технічною експертизою безпеки життєдіяльності фактів забезпечують перевірку достовірності й обґрунтованості висновку експерта і дають можливість суду покласти його в основу вироку.

Наведемо практичний, перевірений практикою базовий алгоритм проведення дослідження в межах судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням.

На першому етапі комплексного дослідження комісія експертів знайомиться із наданими матеріалами та в разі необхідності заявляє клопотання про надання недостатніх матеріалів і вчинення інших дій (обстеження об’єкта). Після цього складається план (схема) дослідження та визначаються нормативні акти, методики, рекомендована науково-технічна, довідкова література та інші джерела інформації. Наказом Міністерство юстиції України від 8 травня 2018 року № 1467/5 «Про затвердження переліків рекомендованої науково-технічної та довідкової літератури, що використовується під час проведення судових

експертиз» рекомендовано певну науково-технічну літературу для проведення комплексної експертизи, а також для проведення експертизи з безпеки життєдіяльності та електротехнічної експертизи, яка налічує 18 джерел (додаток 22 до наказу) [177]. Проте, слід зауважити, судові експерти є вільними у виборі способів та методів проведення дослідження, в тому числі й виборі науково-технічних, довідкових та інформаційних джерел. З огляду на власну десятилітню експертну практику ми рекомендуємо експертам відповідально підбирати джерела, в тому числі й нормативно-технічні, які ефективно допоможуть провести дослідження.

Доцільним є проведення досліджень за такими основними етапами виконання комплексної судової інженерно-технічної експертизи за випадками, пов’язаними з електротравмуванням, що сталися в умовах виробництва, які передбачають наступні дії:

1. Вивчення та аналіз матеріалів справи, витребування додаткових матеріалів, необхідних для виконання дослідження.

2. Оцінка можливості настання нещасного випадку при торканні оператора (працівника) або його наближенні до струмоведучих частин електрообладнання. Питання організації ефективної експлуатації електроустановок обумовлено вимогами правил безпеки [168, 143, 142]. Тому при виконанні даного етапу слід проаналізувати ступінь дотримання вимог цих правил.

Недоступність струмоведучих частин досягається шляхом надійної електричної ізоляції проводів, кабелів, корпусів електроапаратів тощо, або застосуванням відповідних захисних засобів та інструменту, розташуванням струмоведучих частин на висоті. Захист від випадкового торкання здійснюється в електроустановках напругою до 1000 В і виконується, переважно, у вигляді кришок або коробів, що закривають струмоведучі частини. Недоступність торкання повинна створюватись для електроустановок вище 1000 В, шляхом блокування доступу до струмоведучих частин, а також застосуванням автоматичного вимикаючого устаткування.

3. Оцінка можливості настання нещасного випадку, викликаного появою високої напруги на елементах електроустановки, де її не повинно було бути. При виконанні даного етапу слід проаналізувати фактичний стан ізоляції струмоведучих частин електрообладнання, використання подвійної ізоляції, застосування ізолюючих захисних засобів у обслуговуючого персоналу, наявність та технічний стан захисного заземлення, занулення, захисного відключення, вирівнювання потенціалів, застосування зниженої напруги. Слід звернути увагу на періодичність проведення вимірів опору ізоляції, проаналізувати наявні протоколи випробувань.

4. Оцінка можливості настання нещасного випадку, викликаного втратою уваги персоналу при ремонті або експлуатації електроустановок.

Переважна більшість випадків електротравмування трапляється в наслідок втрати обслуговуючим персоналом орієнтації при оглядах, ремонтах та випробуваннях. Тому на даному етапі слід проаналізувати наявність, справність та надійність функціонування попереджувальної сигналізації (світлової або звукової), наявність плакатів (попереджувальних, нагадуючих, забороняючих), наявність маркування розподільних пристроїв, пунктів, щитів з написами та пофарбуванням фаз згідно з вимогами правил безпечної експлуатації. Слід також встановити наявність та технічну справність систем блокування (механічне, електричне, електромагнітне, електромеханічне відключення).

5. Оцінка можливості настання нещасного випадку, викликаного помилками в організації функціонування електроустановки.

При виконанні даного етапу дослідження слід проаналізувати наступне: функціонування системи охорони праці на підприємстві; наявність системи навчання, інструктажів та перевірки знань безпечним прийомам праці з електрообладнанням; наявність та повноту розробки посадових інструкцій персоналу; дотримання режиму праці та відпочинку персоналу; проведення медичного огляду (профвідбору, тестування) працівників; використання засобів індивідуального захисту від ураження електрострумом та забезпеченість ними;

виконання робіт з несправними (відключеними) засобами захисту, систем сигналізації, вентиляції, освітлення; залучення до роботи працівника не за фахом (професією); дотримання вимог технологічного процесу; дотримання вимог електробезпеки під час експлуатації устаткування, машин, механізмів; виконання вимог трудової і виробничої дисципліни. Наведені чинники не є вичерпними і в кожному досліджуваному випадку можуть бути фахівцями значно розширені.

6. Оцінка можливості настання нещасного випадку, викликаного помилками у діяльності операторів електроустановок.

Значну увагу на даному етапі дослідження слід приділити: застосуванню принципу професійного відбору операторів; встановленню відповідності кваліфікації працівника за групою з електробезпеки характеру виконуваних робіт; визначенню рівня тяжкості праці в досліджуваній події; додержанню вимог режиму праці та відпочинку оператора; рівню підготовки оператора до виконання професійних обов’язків; функціональному стану, формуванню та підтримці працездатності оператора; умовам середовища, особливостям конструкції, кліматичним умовам робочого місця; засобам надання інформації оператору; контролю за діяльністю оператора. Вказані напрямки дослідження в залежності від особливостей виникнення електротравмування можуть бути розширені.

7. Дослідження технічного стану електроустановки. Виявлення обставин неналежного функціонування електрогосподарства, неправильної організації та недоліків у проведені планово-попереджувальних та профілактичних ремонтів, системи технічного обслуговування. Виявлення та встановлення аварійних чи позаштатних режимів роботи електроусткування, оцінки їх впливу на можливість ураження струмом. Окремо слід дослідити наявність та улаштування захисного апаратного та релейного захисту електроустановки, оцінити правильність підібраних їх характеристик та параметрів.

8. Виявлення причинного зв’язку настання нещасного випадку з невиконанням вимог безпеки.

В цьому разі доцільно було б побудувати модель виникнення та розвитку події. У разі встановлення недотримання вимог безпеки слід оцінити можливість настання нещасного випадку в результаті помилки в організації експлуатації електроустановки.

9. Побудова моделі фактичної ситуації порушень вимог безпеки для досліджуваного нещасного випадку.

Необхідно провести дослідження щодо встановлення механізму настання події травмування. Умовно експерт відтворює (уявно) послідовність та перебіг дій, процесів та явищ, встановлює, яким чином діяв постраждалий та інші особи. При побудові моделі слід враховувати момент виникнення небезпечних факторів, що призвели до настання подій, термін їх дії, наявність відхилень від нормального режиму функціонування електроустановки. Також проводиться аналіз дій робітників, учасників даного процесу, відповідність цих дій вимогам нормативних актів щодо охорони праці, наявність (або відсутність) невиконання вимог електробезпеки, їх зв’язок та обумовленість з настанням досліджуваної події.

10. Побудова моделі безпечної (нормативної) ситуації.

При цьому враховується, що нормативне функціонування системи характеризується безпечним працездатним станом об’єкта дослідження, при якому значення параметрів, що визначають спроможність виконувати задані функції, відповідають вимогам нормативно-технічної і конструкторської документації. Дослідження на цій стадії проводиться експертом з метою визначення еталона для подальшого аналізу можливих відхилень в функціональній системі досліджуваного об’єкту.

11. Побудова моделі невідповідності існуючої ситуації вимогам нормативно-законодавчих актів.

Побудова моделі відбувається з використанням методів логічного та ситуаційного аналізу. Експерт, порівнюючи моделі безпечної та фактичної ситуації, встановлює допущені в ході функціонування системи невідповідності та порушення вимог електробезпеки, що призвели до настання події

електротравмування.

Узагальнення результатів досліджень всіх експертів, оцінка встановлених ними фактів й обставин та синтезування проміжних висновків дозволяє встановити причину нещасного випадку причино-наслідкові зв’язки дій/бездіяльності певних осіб з негативними наслідками події та сформулювати остаточний і загальний висновок експертів з поставленого на вирішення експертизи питання. Під час даного етапу необхідно дотримуватись положень Методики встановлення причинно-наслідкових зв’язків та зв’язків обумовленості при вирішенні ситуаційних завдань в інженерно-технічних експертизах(реєстраційний код 10.5.16)

12. Заключна оцінка отриманих при дослідженні результатів та формування висновків

При виконанні цього етапу досліджень слід дотримуватися положень Інструкції [74].

13. Розробка профілактичних рекомендацій для органу, який призначив до виконання експертизу, по усуненню в подальшому нещасних випадків, аналогічних досліджуваному.

На виробництві більшість надзвичайних ситуацій (аварій, нещасних випадків) відбувається за: організаційними причинами, через невідповідні вимогам охорони праці дії керівників, посадових осіб та рядових працівників при організації виробничих процесів, робочих місць, розміщенні обладнання, розставлянні робітників і таке інше; технічними – як правило, неправильного способу та прийому виконання конкретних робіт, невикористання засобів індивідуального захисту й електрозахисних засобів, або внаслідок неналежного технічного стану обладнання, машин, механізмів, інструментів, технологічного оснащення, засобів захисту та контролю тощо, або із-за порушень правил технічної експлуатації засобів виробництва. Негативні наслідки, що настали, можуть обумовлюватись дією як однієї, так і комплексом різнорідних причин.

Всі ці обставини повинні бути проаналізовані експертом(ами) та викладені в профілактичних рекомендаціях.

Проведення експертних досліджень обставин нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням, що сталися не на виробництві, дещо відрізняється від попереднього та має складатися з наступних етапів:

1. Вивчення та аналіз матеріалів справи, витребування додаткових матеріалів необхідних для виконання дослідження.

2. Встановлення механізму травмування. Експертна оцінка можливості попадання постраждалого під дію струму.

Слід проаналізувати саму електроустановку, можливе її пошкодження, вивчити можливість навмисного торкання струмопровідних частин, чи випадкового попадання людини під дію струму.

3. Оцінка можливості настання нещасного випадку, викликаного появою високої напруги на елементах електроустановки, де її не повинно було бути.

4. Оцінка технічного стану електроустановки, відповідність її нормам та правилам електробезпеки, відповідність застосованих заходів захисту.

5. Оцінка дій конкретних осіб, які відповідно до нормативно-технічних вимог повинні були забезпечити безпечність електроустаткування, що стало джерелом електротравмування.

8. Виявлення причинного зв’язку настання нещасного випадку з невиконанням вимог безпеки.

В цьому разі доцільно було б побудувати ланцюг динаміки виникнення та розвитку події. У разі встановлення недотримання вимог безпеки слід оцінити можливість настання нещасного випадку в результаті неналежного технічного стану електроустановки.

9. Побудова моделі фактичної ситуації недотримання вимог безпеки для досліджуваного нещасного випадку.

При побудові моделі слід враховувати момент виникнення небезпечних факторів, що призвели до настання подій, термін їх дії, наявність відхилень від нормального режиму функціонування електроустановки.

10. Побудова моделі безпечної (нормативної) ситуації.

При цьому враховується, що нормативне функціонування системи

характеризується безпечним працездатним станом об’єкта дослідження, при якому значення параметрів, що визначають спроможність виконувати задані функції, відповідають вимогам нормативно-технічної і конструкторської документації. Дослідження на цій стадії проводиться експертом з метою визначення еталона для подальшого аналізу можливих відхилень в функціональній системі досліджуваного об’єкту.

11. Побудова моделі невідповідності існуючої ситуації вимогам нормативно-законодавчих актів.

Побудова моделі відбувається з використанням методів логічного та ситуаційного аналізу. Експерт, порівнюючи моделі безпечної та фактичної ситуації, встановлює допущені в ході функціонування системи невідповідності та порушення вимог електробезпеки, що призвели до настання події електротравмування. При цьому, з застосуванням графо-аналітичного методу [128], слід побудувати структурну схему прямого причинного зв’язку недотримання вимог безпеки з настанням події досліджуваного нещасного випадку. Встановлення причинно-наслідкових зв’язків дій/бездіяльності певних осіб з негативними наслідками події електротравмування здійснюється на підставі положень Методики встановлення причинно-наслідкових зв’язків та зв’язків обумовленості при вирішенні ситуаційних завдань в інженерно-технічних експертизах (реєстраційний код 10.5.16).

12. Синтез та заключна оцінка отриманих при дослідженні результатів та формулювання висновків [74].

Висновки до розділу 3

1. Ознакою судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням, як комплексної експертизи, є наявність методики експертного дослідження – сукупності науково обґрунтованих множин комплексних методів, способів, прийомів і інструментальних засобів,

що систематизовані, впорядковані й спрямовані на вирішення конкретних питань, установлення фактів та обставин, що належать до предмета дослідження. Необхідною умовою створюваних окремих методів і прийомів вирішення конкретних експертних завдань є можливість їх адаптації та узагальнення для застосування їх в інших напрямках дослідження небезпек як у виробничій так і побутовій сфері життєдіяльності.

2. Наведено й обґрунтовано основні напрямки удосконалення методичного забезпечення як складового елемента судово-експертної діяльності:

– підвищення вимог до професійної кваліфікації експертних кадрів;

– розширення сфери проведення та можливостей судових експертиз;

– взаємодія між суб'єктами судово-експертної діяльності за різними відомствами та рівнями, науково-дослідними організаціями, що виконують дослідження в галузі права, та навчальними закладами;

– міжнародна взаємодія та співпраця.

Основою успішного удосконалення нормативно-правового забезпечення судово-експертної діяльності, розробки й удосконалення законодавчого підґрунтя є зосередження зусиль на підвищенні параметрів якості та ефективності методологічного забезпечення експертного дослідження. Серед проблем методологічного забезпечення є те, що впровадження нових видів та підвидів експертиз значно випереджає процес створення відповідних методик. Цілі пласти експертних досліджень (не лише за новими видами, а й вузько направленими в межах давно існуючих експертних спеціальностей) на сьогодні ще не охоплені надійним та ефективним методологічним забезпеченням.

3. У практиці дослідження випадків електротравмуванням найбільшого застосування серед інших, знайшли методи інформаційного та ситуаційного моделювання, оскільки є найбільш ефективними засобами щодо встановлення механізму виникнення та розвитку події, дослідження та оцінки дій людини у різних ситуаціях та обстановках.

4. Встановлені та описані методи та прийоми формальної логіки, які

застосовуються під час дослідження небезпек електричної природи та випадків електротравмуванням:

– логічний аналіз і синтез;

– абстрагування;

– формалізація;

– узагальнення;

– прийом уявного висновку за аналогією;

– прийом умовиводу побудований на основі вивчення сукупності фактів для пояснення їх походження.

Для пізнання об’єктів реальної дійсності в судовій інженерно-технічній експертизі нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням застосовуються сумативна, комплексна (інтегральна, інтегративна) та сумативно-комплексна форма методів дослідження.

5. Сформульовані та обґрунтовані загальні принципи допустимості використання методів та засобів у експертному дослідженні випадків електротравмуванням:

– принцип забезпечення законності та етичних норм застосування методу;

– принцип науковості методу, способів та засобів;

– принцип відповідності вимогам точності результату;

– принцип надійності результатів, можливість їх перевірки та повторення;

– принцип ефективності методу;

– принцип безпечності методу.

6. Окреслені напрямки інформаційного забезпечення судово-експертної та методологічної діяльності, якими є:

– автоматизоване збирання і оброблення експериментальних даних, які отримані в процесі дослідження об’єктів судової експертизи;

– створення банків даних і автоматизованих інформаційно-пошукових систем по роботі з ними;

– розроблення програмних комплексів чи окремих програм виконання допоміжних розрахунків по відомим формулам і алгоритмам, у тому числі

розроблення і запровадження автоматизованих програмних комплексів для виконання типових та найбільш складних експертних завдань;

– створення програм для формування типових висновків експертів;

– розроблення програмного забезпечення для вирішення управлінських проблем.

7. Складена й обґрунтована узагальнена схема алгоритмізації вирішення завдань дослідження випадків електротравмуванням, яка включає такі етапи:

1) Попередній аналіз завдання алгоритмізації та об’єкта дослідження.

2) Складання опису вихідних даних.

3) Складання опису результатів допоміжних досліджень.

4) Складання загального структурного описання досліджуваного (вирішуваної) завдання.

5) Розробка загального алгоритму вирішення.

6) Складання архітектурної схеми алгоритму, виділення основного та допоміжного алгоритмів.

7) Покрокова деталізація алгоритму.

8) Заключний етап.

8. Визначені особливі риси, що властиві саме дослідженням в межах експертизи випадків електротравмування, обумовлені їх комплексним ситуативним та діагностичним характером, завдання для яких виконується формалізована алгоритмізації їх вирішення.

До таких завдань належать: процес дослідження матеріальних та матеріалізованих носів інформації; процес дослідження технічного стану електроустановки (її діагностика); моделювання та встановлення конкретного механізму події електротравмуванням – модель реальної ситуації; створення моделі безпечної (нормативної) ситуації; створення моделі невідповідностей; встановлення з технічної точки зору причини нещасного випадку електротравмуванням та обставин, що його обумовили; визначення повного кола причинно-наслідкових зв’язків між діями/бездіяльністю конкретних осіб з подією нещасного випадку; процес прогнозування створення загрози настання

нещасного випадку, обумовленого недотриманням заходів з електробезпеки; підготовка та оформлення висновку експертів; надання профілактичних повідомлень та рекомендацій експертами.

9. На основі методичних рекомендацій щодо загальної структури та етапів побудови експертної методики запропонована та описана загальна методика дослідження нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням, причому окремо для випадків, які сталися в умовах виробничого процесу, та для випадків, які носять побутовий характер.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні наведено теоретичне узагальнення й окреслені шляхи вирішення наукової проблеми, які зводяться до того, що на основі аналізу наукових досягнень та розробок в галузях криміналістики, кримінального процесу, судової експертизи, законодавства, узагальнення статистичної інформації, експертної практики, анкетування та власного експертного досвіду визначено теоретичні та методичні основи судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням, поглиблено наукові знання та з'ясована сутність, тенденції та перспективи розвитку організаційно-правових форм проведення таких досліджень для удосконалення законодавчої, науково-методичної бази з експертизи небезпек життєдіяльності.

В результаті проведеного дослідження сформульовано низку висновків, пропозицій та рекомендацій, що мають певний ступінь новизни і спрямовані на досягнення поставленої мети. До основних із них належать такі:

1. Аргументовано, що судова інженерно-технічна експертиза нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням, визначається як комплексна форма використання спеціальних знань, що здійснюється судовим(и) експертом(ами) з охорони праці, безпеки життєдіяльності і електротехніки з метою встановлення об'єктивної істини й надання висновку, який є джерелом доказів у кримінальній справі, пов'язаній з недотриманням правил і норм електробезпеки.

Виявлено основні ознаки судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням, якими є:

1) судова експертиза це процес дослідження випадку електротравмування, в гносеологічному сенсі – пізнання дійсності, реально існуючого факту чи обставин, що мають юридичне значення для вирішення справи;

2) потреба у проведені експертизи виникає лише у разі, коли для

встановлення юридично значущого факту (обставин), пов’язаного з електротравмуванням, необхідне застосування спеціальних знань, відмінних від правових – у галузі охорони праці, безпеки життєдіяльності та електротехніки;

3) підставою для проведення судової експертизи нещасного випадку, пов’язаного з електротравмуванням, слугує відповідний процесуальний документ (постанова, ухвала тощо), який складений уповноваженою на те особою. В інших випадках проводиться експертне дослідження, підставою для якого є договір з експертом чи експертною установою, укладений за письмовою заявою (листом) замовника (юридичної або фізичної особи), з обов’язковим зазначенням його реквізитів, з переліком питань, які підлягають розв’язанню, а також об’єктів, що надаються;

4) суб’єктом, який має повноваження проводити судову експертизу випадків електротравмування є судовий(і) експерт(и) – особа(и), яка(і) є носієм спеціальних знань та відповідає(ють) певним критеріям (визначені на законодавчому рівні);

5) діяльність судового експерта чітко регламентована, його статус, права, обов’язки та відповідальність визначні процесуальним законодавством України (КПК, ЦПК, ГПК, КАС), Законом України «Про судову експертизу», відомчими нормативними актами;

6) метою проведення дослідження в рамках судової експертизи є встановлення юридичних фактів – причини нещасного випадку, пов’язаного з електротравмуванням, та обставин які його обумовили, встановлення повного кола причинно-наслідкових зв’язків дій/бездіяльності конкретних осіб з подією електротравмуванням, які мають суттєве значення для провадження;

7) висновок експерта – це законодавчо встановлений процесуальний документ, який має відповідати певним вимогам. Висновок експерта має доказову силу.

Порядок призначення і проведення судової експертизи, а також використання отриманих при цьому результатів передбачені процесуальним законодавством за чітко унормованою процедурою.

На підставі розгляду юридичної значущості судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням, визначено її роль у процесі розслідування таких правопорушень, яка полягає у дослідженні фактичних обставин, визначення умов та чинників, що обумовили шкідливий вплив небезпечного фактору електричної природи на людину, з метою встановлення причини нещасного випадку та повного кола причинно-наслідкових зв’язків дій (бездіяльності) конкретних осіб.

2. На підставі аналізу наукової літератури та власних досліджень надано визначення основоположних понять судової експертизи нещасних випадків електротравмування:

– предмет комплексної судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням – це фактичні дані (факти) та обставини справи щодо умов виникнення небезпечного фактору, будови, стану, виникнення та розвитку нештатних або аварійних режимів в електроустаткуванні, причин, механізму та умов, за яких відбувалося електротравмування, шляхом інтеграційного використання комплексу спеціальних знань із галузі охорони праці, безпеки життєдіяльності та електротехніки;

– об’єкт судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням – це матеріальні і матеріалізовані джерела інформації про події, факти, обставини та відомості про випадок електротравмування (речових доказів: електроустаткування, апаратів захисту та контролю; документальних матеріалів про дії, обставини, сліди, ознаки й відображення певних явищ та процесів тощо), що досліджуються експертом(ами) в межах предмета експертизи;

– суб’єкт судової-інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням – це експерт(ти), який(і) має(ють) необхідні спеціальні знання в галузях безпеки життєдіяльності та(або) електротехніки, та якому(им) доручено проведення судової експертизи у відповідності до чинного законодавства;

– вихідні дані експертизи нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням – це сукупність відомостей про дії, факти, обставини, сліди, властивостей і ознак процесів, явищ та об’єктів, які зафіксовані чи певним чином відображені в наданих експерту матеріалах та (або) об’єктах експертного дослідження, і які сприймаються експертом як встановлені незаперечні дані;

– механізм події електротравмування – це динамічна сукупність дій людини, станів, процесів, явищ та їх розвиток, взаємозв’язок та взаємодія у просторі й часі, які передували виникненню небезпечного фактору електричної природи, та у поєднанні з певними умовами призвели до негативного впливу його на людину.

3. На підстав аналізу експертної практики, власного експертного досвіду встановлено авторські узагальнені переліки вирішуваних питань, що випливають із завдань комплексної судової інженерно-технічної експертизи нещасного випадку, пов’язаного з електротравмуванням, та документальних матеріалів, які містять (можуть містити) відомості, що мають значення для вирішення експертного завдання.

4. Встановлено, що характерною відмінною рисою судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням, є одночасна поєднаність та нерозривність завдань, зокрема, в обов’язковому порядку це діагностичне та ситуаційне завдання. Для відповіді на поставлені питання експерт повинен встановити джерело небезпеки (у разі його неочевидності), встановити його фактичний стан та визначити механізм та умови настання електротравми. Ці завдання необхідно вирішувати лише у комплексі застосування знань у галузі охорони праці, безпеки життєдіяльності та електротехніки. Інтеграційна функція комплексної експертизи полягає у використанні даних, одержаних при проведенні судових експертиз різних видів, родів і класів та систематизації накопичених знань, використанні нових методів природничих і технічних наук, які можуть застосовуватися в експертному дослідженні, пристосуванні їх до виконання завдань судової експертизи,

оцінюванні її результатів згідно з принципами судово-експертного пізнання.

5. Доведено, що окремою характерною ознакою судової інженерно-технічної експертизи випадків електротравмування є вирішення під час її проведення прогностичних завдань, коли недотримання певних правил і нормативних вимог загрожує настанням загибелі чи травмуванням людей або іншими тяжкими наслідками.

6. Проведено класифікацію судових інженерно-технічних експертиз нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням за конкретними підставами:

1) за суспільним чинником: нещасний випадок на виробництві, у побуті, в громадському місці;

2) за характеристикою балансовою належності електроустановки: електроустановки споживачів, електроустановки, що належать енергогенеруючим чи енергопередаючим організаціям;

3) по категорії електроустановки за напругою: до 1000 В, більше 1000 В;

4) за персоніфікацією постраждалої особи: електротехнічний, оперативний, ремонтний, персонал оперативно-виїзних бригад, інший персонал, побутовий споживач тощо;

5) за ступенем електробезпеки робіт (у випадку, якщо травмування отримав електротехнічний, оперативний, ремонтний чи персонал оперативно-виїзної бригади): роботи, що виконуються за нарядом-допуском, роботи, що виконуються за розпорядженням, роботи, що виконуються в порядку поточної експлуатації;

6) за характеристикою робіт по відношенню до електроустаткування: роботи пов’язані з обслуговуванням електроустаткування, роботи пов’язані з використання електроустаткування, роботи не пов’язані з наближенням до струмовідних частин, тощо;

7) за характером електротравмування: прямий контакт, непрямий контакт (згідно до визначення Правил улаштування електроустановок).

7. Актуалізована необхідність:

– внесення зміни до законодавства та викласти в наступній редакції ч. 1, ч. 2 ст. 112 Цивільного процесуального кодексу України, ч. 1, ч. 2 ст. 106 Господарського процесуального кодексу України, ч. 1, ч. 2 ст. 110 Кодексу адміністративного судочинства України:

«1. Комплексна експертиза проводиться із застосуванням спеціальних знань різних галузей науки, техніки або інших спеціальних знань (різних напрямів у межах однієї галузі знань) для вирішення одного спільного (інтеграційного) завдання (питання).

2. У разі виконання комплексної експертизи двома та більше експертами, у висновку зазначається, які дослідження і в якому обсязі провів кожний експерт, які факти він встановив і яких висновків дійшов. Кожен експерт підписує ту частину висновку, яка містить опис здійснених ним досліджень, і несе за неї відповідальність»

– систематизації та узагальнення обов'язків та прав судового експерта у єдиному законодавчому акті, наприклад у Законі України «Про судову експертизу»;

– внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України з метою надання рівних прав та можливостей всім сторонам та учасникам кримінального провадження, які зводяться до такого, перше: внести зміни до статей 242, 243, 244, 332 КПК України щодо надання потерпілому таких же прав та можливостей як і стороні обвинувачення та стороні захисту щодо певних процедур призначення судової експертизи на стадії досудового розслідування; друге: передбачити законодавчо закріплену норму надання на вимогу експертові необхідних матеріалів, об'єктів справи кримінального провадження та дозволу на часткове (повне) пошкодження об'єкта дослідження – речового доказу, незалежно від наявності повноважень розпорядження такими матеріалами у ініціатора проведення судової експертизи;

– відкоригувати положення ч. 1 ст. 244 КПК України та зазначити конкретні фактори та причини, що унеможливлюють проведення експертизи залученим стороною обвинувачення експертом;

– доповнити ч. 2 ст. 71 КПК України положенням про те, що спеціаліста можна залучати для «надання консультаційного повідомлення про технічну можливість і доцільність застосування певних методик (методів, способів) для вирішення конкретних завдань». Комплексна оцінка висновку, коли за необхідності може призначатися повторна експертиза, проведення допиту експерта та надання ним пояснень по суті висновку, залученням на стадії оцінки висновку фахівців у даній галузі спеціальних знань, надання консультаційних висновків вузькопрофільних спеціалістів, що носять допоміжний характер, дозволять ефективно здійснити оцінку висновку експерта слідчим або судом.

8. На підставі ретельного аналізу вітчизняних та зарубіжних законодавчих актів та експертної практики визначено основні системні проблеми та прогалини нормативного регулювання безпеки життєдіяльності:

1) застарілість нормативно-правових актів з охорони праці;

2) слабка координація щодо розробки та введення в дію нових або переглянутих нормативних актів, організаційні недоліки систематизації та впорядкування нормативного регулювання.

3) відсутність нормативного регулювання окремих сфер виробничої діяльності, категорій виконавців робіт.

4) нормативне регулювання охорони праці в Україні побудоване на принципах «коригувальних дій» – реагування на випадки, що вже трапились.

9. Розроблено заходи щодо удосконалення нормативного регулювання безпеки життєдіяльності та охорони праці в України, які полягають у такому:

– необхідності розроблення та прийняття Трудового кодексу України, який базуватиметься на новій концепції розуміння інституції трудового права;

– посиленні координаційну роль Держпраці, як центрального органу виконавчої влади з реалізації державної політики у сфері управління охороною праці;

– втіленні в практику положення щодо скасування нормативно-правових актів з питань охорони праці лише після прийняття нового акту;

– забезпеченні перегляду нормативно-правових актів з охорони праці з метою виключення застарілих та таких, що втратили актуальність, норм та положень;

– визначенні галузей господарсько-виробничої діяльності, окремих її видів, що не охоплені нормативно-технічним регулюванням;

– невідкладності розробки нормативно-правових основ регулювання виконання робіт за договором підряду, за цивільно-правовими угодами;

– застосування під час розробки нових нормативно-правових актів принципу «запобіжних дій» та моделі «план-дія-перевірка-акт»;

– забезпечення аутентичного перекладу українською мовою міжнародних актів та стандартів у галузі охорони праці;

– створення єдиного державного електронного ресурсу нормативно-правових актів з охорони праці, забезпечення вільного доступу до нього на безоплатній основі.

10. Обґрунтовано, що процес проведення інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням складається із сукупності дій організаційно-розпорядчої направленості керівника експертної установи та безпосереднього виконавця – судового(вих) експерта(ів), пізнавального, дослідницького характеру судового(их) експерта(ів), спрямованих на безпосереднє вивчення та дослідження об’єктів експертизи та формулювання й надання обґрунтованого, правильного та повного висновку. Процес проведення експертизи складається з етапів, які характерні для вирішення комплексного (діагностичного та ситуаційного) або ж прогностичного завдання. Висновки інженерно-технічної експертизи нещасного випадку, пов’язаного з електротравмуванням, після оцінювання їх уповноваженими суб’єктами на предмет допустимості, достовірності, належності та повноти мають використовуватися як джерела доказів для подальшого розслідування та судового розгляду кримінального правопорушення по суті, стати підставою вчинення відповідних процесуальних дій.

11. Визначені особливі риси, що властиві саме дослідженням в межах судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням, обумовлені їх комплексним ситуативним та діагностичним, прогностичним характером завдання, для яких виконується формалізована алгоритмізація їх вирішення.

Побудована структура алгоритмізації дослідження випадку електротравмування, яка включає: процес дослідження матеріальних та матеріалізованих носів інформації; процес дослідження технічного стану електроустановки (її діагностика); моделювання та встановлення конкретного механізму події електротравмуванням – модель реальної ситуації; створення моделі безпечної (нормативної) ситуації; створення моделі невідповідностей; встановлення з технічної точки зору причини нещасного випадку електротравмуванням та обставин, що його обумовили; визначення повного кола причинно-наслідкових зв’язків між діями/бездіяльності конкретних осіб з подією нещасного випадку; процес прогнозування створення загрози настання нещасного випадку, обумовленого недотриманням заходів з електробезпеки; підготовка та оформлення висновку експертів; надання профілактичних повідомлень та рекомендацій експертами.

12. На основі методичних рекомендацій щодо загальної структури та етапів побудови експертної методики запропонована та описана примірна методологія дослідження нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням, причому окремо для випадків, які сталися в умовах виробничого процесу, та для випадків, які носять побутовий характер. Доведено, що під час алгоритмізації процесу дослідження необхідно враховувати характер вирішуваних завдань – комплексного діагностичного, ситуативного або прогностичного. Доведено, що для максимальної ефективності проведення дослідження, слід застосовувати специфічні методи моделювання, які включають побудови моделі реальної ситуації, моделі нормативної ситуації та моделі невідповідностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Carroll M. E., Mohammed L., Domitrovich S., Nuzum W.M., Goudge S., Barristers P.R., et al. Special Sessions: The Evolution of Daubert and Its Effects on the Forensic Sciences. Proceedings of the American Academy of Forensic Sciences 69th Annual Scientific Meeting (New Orleans, LA. February 13–18, 2017). 2017. Vol. 23. P. 4–6. URL: https://www.aafs.org/ wp-content/uploads/2017Proceedings.pdf. (дата звернення 15.10.2022).

2. Darvas A. A. Frye, Daubert, or None of the Above: What Rules Govern Admissibility of Scientific Evidence in Court? Proceedings of the American Academy of Forensic Sciences 69th Annual Scientific Meeting (New Orleans, LA. February 13–18, 2017). 2017. Vol. 23. P. 831. URL: https:// www.aafs.org/wp-content/uploads/2017 Proceedings.pdf. (дата звернення 15.10.2022).

3. Daubert standart. URL: https://www.law.cornell.edu/wex/daubert_standard (дата звернення 05.08.2023).

4. Kaczor R. Etapy i kryteria oceny opinii biegłego w postępowaniu karnym. *Prokurator*. 2010. 1–2 (41–42). C. 41–55.

5. Korzeniowski L. F. Securitologia na początku XXI wieku. Securitologia / Securitology / Секюритология. Chasopismo nauk o bezpechenstve. Zeszyty Naukowe. Krakow: European association for security. 2007, № 6, s. 181–192.

6. Korzeniowski L. F. Serikov Y. A. (współautor, 50%): Europejski wymiar securitologii. Kraków: EAS, 2011. 244 s.

7. Strengthening Forensic Science in the United States: A Path Forward. Prepublication copy. National Academy of Sciences // www.nap.edu/catalog/12589.html (дата звернення 05.08.2023).

8. Айвазян С. А. Прикладная статистика: Исследование зависимостей : справочное изд./ С. А. Айвазян, И. С. Енюков, Л. Д. Мешалкин. Москва : Финансы и статистика, 1985. 487 с.

9. Ароцкер Л. Е. Сущность криминалистической экспертизы. *Криминалист. экспертиза*. Москва : ВШ МООП РСФСР, 1966. Вып. 1. С. 51–

54.

10. Ароцкер Л. Е. Об этике судебного експерта : сборник-*Криминалистика и судебная експертиза*. Киев, 1968, №5. С. 209–211.

11. Ароцкер Л. Е. Теоретические основы советской криминалистической экспертизы. *Криминалистическая экспертиза*. Москва,1966. Вып. 1. С. 61.

12. Бахин В.П. Критерии и способы оценки криминалистических средств и методов, внедряемых в практику / В.П. Бахин // Теория и практика собирания доказательной информации техническими средствами на предварительном следствии. Киев, 1980.С. 36–41.

13. Бондаренко О. О. Класифікація судових експертиз у кримінальному судочинстві. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна № 1028*. Серія «ПРАВО». Випуск № 12, 2012 рік. С.339–342.

14. Бондаренко О. О. Об'єкт і предмет судової експертизи у кримінальному судочинстві. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна № 1082*. Серія «ПРАВО». 2013. Випуск № 16. С.216–218.

15. Вапнярчук В. В. Загальна характеристика властивостей доказів та їх розмежування між собою. *Держава і право*. Серія: Юридичні науки. 2015. Вип. 68. С. 361–375.

16. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. С.1408.

17. Виноградов О. В. Охорона праці. Аналіз стану охорони праці в Україні. *Статистика України.* 2011, №3. С. 31–35.

18. Владимиров Л. Е. Учение об уголовных доказательствах. Части: Общая и Особенная. 3-е изд., изм. и законч. СПб.: Изд. Кн. магазина «Законоведение», 1910. 400 с.

19. Гандзюк М. П. Основи охорони праці : підручник / М. П. Гандзюк, Є. П. Желібо, М. О. Халімовський ; за ред. М. П. Гандзюка. 5-е вид. Київ : Каравела, 2011. 384 с.

20. Геврик Є. О. Охорона праці: навч. посібник для студентів вищих

навчальних закладів / Є. О. Геврик. Київ : Ельга: Ніка-центр, 2003. 280 с.

21. Гогіташвілі Г. Г. Основи охорони праці / Г. Г. Гогіташвілі, В. М. Лапін. Київ : Знання, 2008. 302 с.

22. Головченко Л. Н. Некоторые вопросы оценки заключения криминалистической экспертизы следователем и судом . *Актуальные проблемы судебной экспертизы и криминалистики.* Киев, 1993. С. 49–52.

23. Гончаренко В. Г. Методологічні проблеми вчення про предмет криміналістики. *Актуальні проблеми криміналістики:* матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25–26 верес. 2003 р.). Харків: Гриф, 2003. С. 11–13.

24. Гончаренко В. Г. Спеціальні знання: генезис, предмет, рівні, форми використання в доказуванні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2007. № 2 (9). С. 22–34. С.24.

25. Гончаренко В. Г., Курдюков В. В., Легких К. В. Спеціальні знання : генезис, предмет, рівні, форми використання в доказуванні. *Вісник Академії адвокатури*. Вип. 9, 2007. С. 22–32.

26. Гончаренко В. И. Использование данных естественных и технических наук в уголовном судопроизводстве: монография. Киев : Вищ. шк., 1980. 160 с.

27. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України № 1798-XII від 06.11.1991. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12 (дата звернення 28.04.2023).

28. Грановский Г. Л. О понятиях и основах классификации задач комплексных экспертиз // Материалы Всесоюзной научно-практической конференции «Проблемы организации и проведения комплексных экспертных исследований» (Рига, 5–6 декабря 1984 г.). Москва, 1985. С. 70.

29. Грошева О. Ю. До питання про оцінку судом комплексних судових біолого-трасологічних експертиз. *Legal Practice in EU Countries and Ukraine at the Modern Stage* : International scientific and practical conference (Arad, Romania, January 25–26, 2019). Vasile Goldis Western University of Arad: Romania, 2019. P. 496–499

30. Грошева О. Ю. Організаційно-правові, загально-методичні засади комплексної судової біолого-трасологічної експертизи та її оцінка судом : дис. …докт. філос. в галузі права: спец. 12.00.09. Харків, 2021.

31. Грошевий Ю. М., Стахівський С. М. Докази і доказування у кримінальному процесі : наук.-практ. посіб. Київ : КНТ ; Вид-во Фурса С. Я., 2006. С. 45.

32. Грошевой Ю. М. Проблеми реформирования судейского убеждения в уголовном судопроизводстве / Ю. М. Грошевой. Харьков : Вища шк., 1975. 144 с.

33. Грошевый Ю. М. Теоретические проблемы формирования убеждения судьи в советском уголовном судопроизводстве : автореф. дисс. … докт. юрид. наук. Харьков, 1975. 34 с;

34. Губенко В. Д. Правові основи працеохоронної політики та охорони праці: навч. посібник / В. Д. Губенко, Б. М. Коржик, В. П. Андрійченко, Н. А. Губенко. Харків : ХНАМГ, 2011. 174 с.

35. Гуменський О. А. Методичне забезпечення судових експертиз з віднесення об'єктів, які є результатом інженерно-технічної діяльності людини, до предметів злочину. *Криминалистика и судебная експертиза*: міжвідомч. наук.-метод. зб. Київ, 2016. Вип. 61. С. 80–88.

36. Гуменський О. А., Охріменко О. І. Порівняльна стадія при проведенні досліджень з групової ідентифікації об'єктів, які є результатом інженерно-технічної діяльності людини. *Криминалистика и судебная експертиза*: міжвідомч. наук.-метод. зб. Київ, 2015. Вип. 60. С. 370–379.

37. Давиденко В. С. Спеціальні знання в розслідуванні економічних злочинів. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. Київ, 2016 р. № 2. С. 178–188.

38. ДБН В. 2.2-13-2003 Будинки і споруди. Спортивні та фізкультурно-оздоровчі споруди. [Чинний від 01.03.2004]. URL: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=6112 (дата звернення: 27.10.2022).

39. Дей М. О. Методологія гармонізації законодавства України з охорони праці до законодавства ЄС. *Часопис Київського університету права*. 2010., № 3. С. 280–283.

40. Декайло П., Різник Г. Окремі аспекти визначення властивостей доказів у кримінальному процесі. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. № 4. С. 232–234.

41. Джавадов Фуад Муса огли. Концептуальні основи розвитку судової експертизи в сучасних умовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Фуад Муса огли Джавадов. Київ, 2000. 30 с.

42. Джавадов Ф. М. Некоторые теоретические аспекты структурно-функционального анализа криминалистической деятельности / Ф. М. Джавадов, А. А. Салимов. *Теория и практика судебной экспертизы и криминалистики* : сб. материалов (к 55-летию издания работы С. М. Потапова «Введение в криминалистике»). Харьков : Право, 2001. С. 64–68.

43. Довідник здобувача наукового ступеня. Збірник нормативних документів та інформаційних матеріалів з питань атестації наукових кадрів вищої кваліфікації/ Упорядник Ю.І.Цеков; переднє слово Р.В.Бойка. Київ : Редакція «Бюлетеня Вищої атестаційної комісії України», 2000. 64 с.

44. Дрозд Віталій. Використання спеціальних знань під час розслідування крадіжок з автотранспортних засобів. *Підприємництво, господарство і право.* 2018, № 9. С.261–264.

45. Експертизи в судочинстві України : *наук. - практ. посіб* /за заг. ред. В. Г. Гончаренка, І. В. Гори. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 504 с.

46. Експертизи у судовій практиці / за заг. ред. В.Г. Гончаренка. Київ. : Юрінком Інтер, 2004. 388 с.

47. Експертні методи в автоматизованих системах керування : Формування та напрями використання експертних знань : [Електронний ресурс] : навч. посіб. для студ. спеціальності 151 «Автоматизація та комп’ютерно-інтегровані технології» / КПІ ім. Ігоря Сікорського; уклад.: Л. Д. Ярощук. 2-ге

вид., допов. Електронні текстові дані (1 файл: 0,90 Мбайт). Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2022. 43 с.

48. Електробезпека: Підручник. Ред.: С. В. Панченко, О. І. Акімов, М. М. Бабаєв та ін. Харків: УкрДУЗТ, 2018. 295 с.

49. Євдокіменко С. В. Становлення науки про судову експертизу: історичний аспект. *Форум права.* 2009. № 2. С. 145–149.

50. Жеребко О. І. Судово-експертна діяльність: сутність, принципи, організаційні основи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / О. І. Жеребко. Запоріжжя, 2010. 22 с.

51. Жидецький В. Ц. Основи охорони праці: підручник / В. Ц. Жидецький. Львів: УАД, 2006. 336 с.

52. Журавель В. А. Залучення експерта: процесуальні та організаційні проблеми. *Вісник Луганського державного університету ім. Е. О. Дідоренка*. 2014. Спецвип. № 1. С. 16–20.

53. Загальні положення інженерно-технічних досліджень небезпек у життєдіяльності : звіт по НДР (заключний): № держреєстрації 0108U000447/ Харківський НДІ судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса; кер. Дьяченко О. Ф. Харків, 2009. 171 с.

54. Задокументовані методики експертного дослідження: нові погляди на сталі положення / Іщенко А. В., Палеха Ю. І., Ярослав Ю. Ю., Полтавський А. О. // *Криміналістика XXI століття* : мат-ли міжн. наук.-практ. конф. (25–26 листоп. 2010 р.). Харків : Право, 2010. С. 639–644.

55. ЗАКОНОПРОЄКТ «ПРО СУДОВО-ЕКСПЕРТНУ ДІЯЛЬНІСТЬ»: МАЙБУТНЄ (ВАЖЛИВІСТЬ ЗАКОНОПРОЄКТУ). Офіційний веб-сайт Міністерства юстиції України. URL: https://minjust.gov.ua/news/ministry/zakonoproekt-pro-sudovo-ekspertnu-diyalnist-maybutne-vajlivist-zakonoproektu (дата звернення 20.10.2023).

56. ЗАКОНОПРОЄКТ «ПРО СУДОВО-ЕКСПЕРТНУ ДІЯЛЬНІСТЬ»: РЕАЛЬНІСТЬ. Офіційний веб-сайт Міністерства юстиції України. URL:

https://minjust.gov.ua/news/ministry/zakonoproekt-pro-sudovo-ekspertnu-diyalnist-realnist (дата звернення 20.10.2023).

57. Заруцький В. А. Автоматизація проведення експертних досліджень. *Криміналістичний вісник* № 1 (23), 2015 С.93–98.

58. Звіт про експертну роботу науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України за 2012 рік.

59. Звіт про експертну роботу науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України за 2013 рік.

60. Звіт про експертну роботу науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України за 2014 рік (за інформацією, що надійшла від НДУСЕ).

61. Звіт про експертну роботу науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України за 2015 рік (за інформацією, що надійшла від НДУСЕ).

62. Звіт про експертну роботу науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України за 2016 рік (за інформацією, що надійшла від НДУСЕ).

63. Звіт про експертну роботу науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України за 2017 рік (за інформацією, що надійшла від НДУСЕ).

64. Звіт про експертну роботу науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України за 2018 рік (за інформацією, що надійшла від НДУСЕ).

65. Звіт про експертну роботу науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України за 2019 рік (за інформацією, що надійшла від НДУСЕ).

66. Звіт про експертну роботу науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України за 2020 рік (за інформацією, що надійшла від НДУСЕ).

67. Звіт про експертну роботу науково-дослідних установ судових

експертиз Міністерства юстиції України за 2021 рік (за інформацією, що надійшла від НДУСЕ).

68. Звіт про роботу інституту за 2018 рік [Рукопис] : щорічний звіт / ХНДІСЕ. 2018. С. 148–150.

69. Звіт про роботу інституту за 2019 рік [Рукопис] : щорічний звіт / ХНДІСЕ. 2019. С. 162–164.

70. Звіт про роботу Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» за 2020 рік [Рукопис] : щорічний звіт / ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», Харків, 2020. С. 157–159.

71. Зеркалов Д. В. Охорона праці: навч. посібник / Д. В. Зеркалов. Київ : Основа, 2015. 348 с.

72. Ізуїта П. О. Правове регулювання охорони праці в умовах ринкової економіки : дис…канд. юр. наук : 12.00.05. Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2008. 177 с.

73. Ізуїта П. О. Правове регулювання охорони праці в умовах ринкової економіки : автореф. дис…канд. юр. наук : 12.00.05. Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2008. 17 с.

74. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом М-ва юстиції України 08.10.1998 № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98 (дата звернення 09.04.2023).

75. Іщенко А. В., Марчук Р. П. Використання спеціальних знань у правоохоронній практиці: старі та нові проблеми. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. 2001. № 3. С. 204–211.

76. Йолон П. Пізнання // Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (голова редколегії) та ін. ; Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук (наукові редактори) ; І. О. Покаржевська (художнє оформлення). Київ : Абрис, 2002. 742 с.

77. Керб Л. П. Основи охорони праці : навч. посібник. Вид. 2-ге, без змін / Л. П. Керб. Київ : КНЕУ, 2006. 216 с.

78. Кисельов В. Б. Тлумачний словник основних термінів судової автотехнічної і транспортно-трасологічної експертизи. КНДІСЕ, 2000. 20 с.

79. Клименко Н. І. Загальна теорія судової експертології: монографія / Н.І. Клименко; ДонДУУ. Тернопіль: Видавництво «Крок», 2018. 262 с.

80. Клименко Н. І. Судова експертологія : курс лекцій: навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл./ Н. І. Клименко. Київ : Ін Юре, 2007. 528 с.

81. Клименко Н. І. Судова експертиза в розслідуванні комп'ютерних злочинів як форма використання спеціальних знань / Н.І. Клименко, П.Д. Біленчук // *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Випуск 2: Збірник матеріалів міжнарод. наук.-практ. конф. /Міністерство юстиції України, Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса, Академія правових наук України, Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого; Ред. колегія: М. Л. Цимбал, М. І. Панов, Е. Б Сімакова-Єфремян та ін. Харків: Право, 2002. С. 62–66.

82. Климчук М. П., Марко С. І. Інформаційна цінність висновку експерта, як джерела доказів у кримінальній справі. *«Правова інформатика»*, № 3-4(31) / 2011.

83. Клюєв О. М. Міжнародні стандарти та міжнародне співробітництво у сфері судово-екпертної діяльності в Україні. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики:* зб. матеріалів науково-практ. конф., присвяч. 95-річчю створення ХНДІ суд. експертиз ім.. Засл. проф. Бокаріуса (Харків, 10-11 жовт. 2018р.). Харків : Право, 2018. С. 5–7.

84. Ковальов В.В. . Окремі аспекти автоматизації процесу формування висновку судової експертизи. *Правовий часопис Донбасу.* № 1 (74), 2021 С.114–124.

85. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України № 2747-IV від 06.07.2005. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15 (дата звернення 28.04.2023).

86. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII (зі змін. та допов.). URL :

https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/322-08 (дата звернення: 17.10.2022).

87. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07 грудня 1984 р. № 8073-X (зі змін. та допов.). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text (дата звернення: 17.10.2022).

88. Кодекс цивільного захисту України : Закон України від 02 жовтня 2012 р. № 5403-VI (зі змін. та допов.). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text (дата звернення: 17.10.2022).

89. Коляда Т. А. Правове регулювання охорони праці у контексті ствердження ідеї соціальної держави. *Право і безпека*: наук. журн. 2010, № 3. С. 203–207

90. Коновалова В. Е. Версия: концепция и функция в судопроизводстве: монография. Харьков: Консум, 2007. 176 с.

91. Конституція України : Відом. Верхов. Ради України від 23.07.1996, № 30, ст. 141 (зі змінами та допов.).

92. Корякіна І. І. Адаптація законодавства України з охорони праці до окремих директив Європейського Союзу. *Держава і право*. Юрид. і політ. науки. Київ : Ін-т держави і права НАН України; голова ред. кол. Ю. С. Шемшученко, 2009. Вип. 43. С. 372–378;

93. Котюк І. І. Судова гносеологія : проблеми методології та практики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.15 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / І.І. Котюк. Київ, 2008. 37 с.

94. Кравченко О. А. Застосування спеціальних знань під час збирання, дослідження та використання речових доказів: дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Запоріжжя, 2012. 212 с.

95. Кривченко Ю. А. Методология комплексного анализа аварийности промышленных предприятий / Ю. А. Кривченко, Л. Е. Дузь, А. А. Крупка; Донецкий НИИ судебных экспертиз. Донецк : Воробьев Д.Н., 2010. 116 с.

96. Кривченко Ю. О., Бордюгов Л. Г., Сабадаш В. В. Теоретичні основи судової інженерно-технічної експертизи безпеки життєдіяльності : монографія /

Донецьк : Східний видавничий дім, 2013. 371 с.

97. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III (зі змін. та допов.). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 17.10.2022).

98. Кримінальний процес України : підруч. для студ. юрид. спец. вищих закл. освіти / Ю. М. Грошевий [та ін.] ; ред. Ю. М. Грошевий, В. М. Хотенець // Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, Акад. прав. наук України. Харків : Право, 2000. 296 с.

99. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України № 4651-VI від 13.04.2012. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення 10.10.2023).

100. Крупка А. А. Судова гірничотехнічна експертиза: усталені форми призначення та проведення / А. А. Крупка, Л. Є. Дузь, Ю. О. Кривченко; Донецький НДІ судових експертиз. Донецьк : Воробйов Д.М., 2010. 80 с.

101. Кузнецов О. Г. Предмет, объект и задача судебной экспертизы. *Вестник КРСУ*. 2008. Т. 8. № 3. С. 126–133.

102. Куриленко Д. В. Інститут обізнаних осіб у змагальному кримінальному провадженні: дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Харків, 2017. 256 с.

103. Лисиченко В. К. К вопросу о предмете и системе криминалистической экспертизы. *Материалы четвертой расширен-ной научной конференции*. Киев, 1959. С. 328–331.

104. Лисиченко В. К., Циркаль В. В. Использование специальных знаний в следственной и судебной практике : учебное пособие. Київ : КГУ, 1987. 104 с.

105. Лозинська Ю. Теоретичні основи визначення поняття достовірності доказів у кримінальному провадженні. *Jurnalul juridic national: teorie si practica. Национальный юридический журнал: теория и практика.* Iulie 2017. С. 162–166.

106. Ляш А. Оцінка доказів та їх процесуальних джерел за новим КПК України. *Адвокат*. 2014. № 3 . С.11-15.

107. Ляш А. О. Докази і доказування в кримінальному судочинстві : навч. посіб. / А.О. Ляш, С.М. Стахівський. Київ : Університет «Україна», 2006. 185 с.

108. Мазниченко Ю. О. Використання автоматизованих робочих місць експерта в судово-експертних дослідженнях: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ: КНУВС, 2010. С. 15.

109. Мешков О. О. Механизм электротравмирования: роль и место в общей схеме экспертного исследования. *Армянский журнал судебной экспертизы и криминалистики*. 2020. № 4. 180 с.

110. Мешков О. О., Шинкаренко И. Р. К вопросу о теоретической сущности судебной экспертизы случаев электротравмирования. *LEGEA ŞI VIAŢA.* 2019. №4/1. С. 53–55.

111. Мешков О. О. Проблемы научного обеспечения проведения инженерно-технической экспертизы во время расследования несчастных случаев, связанных с электротравмированием. *LEGEA ŞI VIAŢA.* 2019. №2/2. С.89–94.

112. Мєшков О. О. До питання визначення об’єкта і вихідних даних судової експертизи нещасних випадків електротравмування. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. / редкол.: О. М. Клюєв, В. Ю. Шепітько та ін. Харків : Право, 2020. Вип. 21. С.463–478.

113. Мєшков О. О. Об’єкт, предмет і завдання судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. / редкол.: О. М. Клюєв, В. Ю. Шепітько та ін. Харків : Право, 2019. Вип. 19. С.367–378.

114. Мєшков О. О. Проблемні аспекти використання висновку експерта за результатами судової експертизи нещасних випадків електротравмування. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл проф. М.С. Бокаріуса», 2021. Вип. 2 (24) С.152–164.

115. Мєшков О. О. Становлення та розвиток судової інженерно-технічної експертизи з охорони праці та електротехніки. *Актуальні питання судової*

експертизи і криміналістики : збірник матеріалів міжнарод. наук.-практ. конф., присвяченої 150-річчю від дня народження Засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 18–19 квіт. 2019 р.). Харків : ХНДІСЕ, 2019. С.301–303.

116. Мєшков О. О. Деякі особливості призначення судової інженерно-технічної експертизи під час досудового розслідування нещасних випадків, пов'язаних з електротравматизмом. *Актуальні проблеми кримінально-правового, кримінально-процесуального та криміналістичного забезпечення безпеки України* : матер. міжнар. наук.-практ. конф., 30 лист. 2018 р., Дніпро : Видавець Біла К. О., 2018. С. 123–125.

117. Мєшков О. О. Деякі особливості проведення експертних досліджень нещасних випадків, пов'язаних з електротравматизмом. *Сучасні напрями розвитку судової експертизи та криміналістики: збірник матеріалів науково-практичної конференції присвяченої пам'яті Заслуженого професора М. С. Бокаріуса.* Харків: НУВС, ХНДІСЕ, 2016. С. 162–166.

118. Мєшков О. О. Проблемні аспекти моделювання безпечної ситуації в дослідженнях із безпеки життєдіяльності. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу*: матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 16 грудня 2022 р.) /за заг. ред. Н. В. Нестор; уклад. О. В. Баулін, О. І. Жеребко, Т. П. Кривак, О. О. Садченко та ін.; Київ : Університет «Україна», 2022. С.318–321.

119. Мєшков О. О. Об'єкт, предмет і завдання судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. 2019. Вип. 19. С. 367—378. DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.1.2019.28 (дата звернення: 10.08.2021).

120. Мєшков О. О. Електротехнічна експертиза: роль у відновленні енергетичної галузі країни. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. мат-лів міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди 100-річчя Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (Харків, 10.11.2023). Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С.

Бокаріуса», 2023. С. 241–243.

121. Мєшков О. О. Поняття та теоретичний базис судової експертизи випадків електротравмування. *Актуальні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування* : матеріали наук.-практ. семінару (Дніпро, 24 травня 2019 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. С.109–112.

122. Мєшков О. О. Теоретико-наукові засади судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ:* науковий журнал. 2019. № 4 (101). С.243–250.

123. Мєшков, О. О. Проблеми нормативного регулювання в експертних дослідженнях із безпеки життєдіяльності. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики :*зб. наук. пр. Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2023. Вип. 1 (30). С.195–209.

124. Мєшков О. О. Побудова експертом моделі безпечної ситуації при проведені досліджень нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням. *Актуальні проблеми діяльності органів досудового розслідування* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпро, 7 черв. 2019 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. С.117–120.

125. Мірошниченко Р. Е., Мєшков О. О. Методологічні підходи по експертному дослідженню розрахунку шкоди, зумовленої засміченням земельних ресурсів. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : збірник наукових праць*. Вип. 18. Харків : Право, 2018. С. 469–475.

126. Митний кодекс України : Закон України від 13 бер. 2012 р. № 4495-VI. Відом. Верхов. Ради України. 2012. № 44-45, № 46-47, № 48, ст.552.

127. Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. Кримінальний процес України: підручник. 2-е вид., перероб. і допов. Київ: Либідь. 1999. 536 с.

128. Миц В. Н. Графоаналитический метод определения причин несчастных случаев. *Безопасность труда в промышленности*. 1973. № 5.

129. Моїсєєв О. М. Висновок експерта: аспект взаємодії процесуальних осіб : монографія. Донецьк : ДонНУ, ДонНДІСЕ, 2006. 165 с.

130. Моїсєєв О. М. Експертні технології: теорія формування і практика застосування : монографія. Харків : Вид. агенція «Апостіль», 2011. 424 с.

131. Мосяженко В. Ю. Криміналістичне, судово-експертне забезпечення та оперативно-розшукове супроводження досудового розслідування злочинів у сфері суспільної моралі. *Наше право*. 2015. № 2. С. 109–116.

132. Муляр Г. В., Ховпун О. С. Використання висновків експерта як доказів при розслідуванні економічних злочинів. *Кримінальне право та кримінологія. Часопис Київського університету права.* 2018/4 С.265–268. http://kul.kiev.ua/doc/CHAS18_4.pdf (дата звернення 28.05.2023).

133. Надгорный Г. М. О понятии предмета судебной экспертизы. *Криминалистика и судебная экспертиза* . Киев, 1989. Вып. 38. С. 10–15.

134. Надгорный Г. М. О производном объекте судебной экспертизы. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Вып. 18. Киев, 1979. С. 37–42.

135. Настільна книга слідчого : наук.-практ. видання для слідчих і дізнавачів / Панов М. І., Шепітько В. Ю., Коновалова В. О. та ін. Київ : Ін Юре, 2003.

136. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень. URL : http://zakon.rada.gov.ua /laws/show/z0705-98 (дата звернення 29.04.2020).

137. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України / За редакцією С. В. Ківалова та С. І. Кравченко. Одеса : Фенікс, 2020. 924 с.

138. Нормативно-правове регулювання охорони праці в Україні: реалії та перспективи / М. В. Грищук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право», 2012. № 2(6). URL : http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12hmvrtp.pdf. (дата звернення 03.10.2022).

139. НПАОП 0.00-1.80-18 Правила охорони праці під час експлуатації вантажопідіймальних кранів, пристроїв і відповідного обладнання : затв. нак. М-ва соц.політики України від 19 січ. 2018 р. № 62. URL : https://online.budstandart.com/ua/catalog/document.html?id_doc=77156 (дата

звернення 10.11.2022)

140. НПАОП 0.00-4.12-05 Типове положення про порядок проведення навчання і перевірки знань з питань охорони праці. [Чинний від 14.04.2017]. URL: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=24622 (дата звернення 27.10.2022).

141. НПАОП 0.00-7.14-17 Вимоги безпеки та захисту здоров'я під час використання виробничого обладнання працівниками. [Чинний від 10.04.2018]. URL: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=77157 (дата звернення 27.10.2022).

142. НПАОП 40.1-1.01-97 Правила безпечної експлуатації електроустановок : затв. Наказом Держ.комітету Україгни по нагляду за охороною праці від 6 жовт. 1997 р. № 257. URL : https://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page?id_doc=21826 (дата звернення 01.05.2023)

143. НПАОП 40.1-1.21-98. Правила безпечної експлуатації електроустановок споживачів : затв. наказом міністерства праці та соціальної політики України комітету по нагляду за охороною праці від 9 січ. 1998 р. № 4. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0093-98 (дата звернення 15.03.2023).

144. НПАОП 92.7-1.01-06 Правила будови і безпечної експлуатації атракціонної техніки. [Чинний від 18.04.2006]. URL: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=28623 (дата звернення 27.10.2022).

145. О судебно-экспертной деятельности в Республике Казахстан: закон Республики Казахстан от 20 января 2010 года №240-IV ЗРК . URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37215312&pos=3;-108#pos=3 (дата звернення 28.04.2022).

146. Олійник О. О. Адміністративно-правове регулювання судово-експертної діяльності : монографія / О. О. Олійник, В. В. Галунько, О. М. Єщук. Херсон : Грінь Д. С., 2015. 224 с

147. Орехова К. П.. Принципы формирования методики экспертного

исследования. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 95-річчю створення Харків. НДІ суд. експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 10–11 жовт. 2018 р.). Харків : Право, 2018.С. 32–34.

148. Основи електробезпеки та енергонагляду. Б. Т. Кононов, Г. І. Лагутін, А. М. Панченко, О. В. Степанюк. Харків: ХУПС, 2012. 341 с.

149. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19 листопада 1992 р. № 2801-XII (зі змін. та допов.). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text (дата звернення: 17.10.2022).

150. Основи судової експертизи : навчальний посібник для фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта / авт.-уклад.: Л. М. Головченко, А. І. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Єфремян та ін. Харків : Право, 2016. 928 с.

151. ОСТ 36-100.3.13-85 ССБТ. Монтаж технологического оборудования. Общие требования безопасности. [Чинний від 01.07.1986]. Вид. офіц. Москва : ЦБНТИ Минмонтажспецстроя СРСР, 1986. 26 с.

152. Охріменко О. І., Серьогін В. С. Віднесення об'єктів до спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації: загальна методика проведення судової експертизи. Експертиза спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації / Укр. НДІ спец. техніки та суд. експертиз СБ України Київ, 2011. 26 с.

153. Панєвін О. С., Сухова Г. Є. Судова експертиза в кримінальних справах. Коментар судової практики в кримінальних та адміністративних справах. Постанови Пленуму Верховного Суду України (1995—1997) відп. ред. В. Т. Маляренко. Київ : Юрінком Інтер, 1998. С. 131—145.

154. Панько Н. А. Висновок експерта та його оцінка. *Форум права* : електрон. наук. фах. вид. / Харк. нац. ун-т внутр. справ; голов. ред. О. В. Марцеляк. Харків, 2012. № 1., С. 728 – 733. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-tit/FP_index.htm (дата звернення 28.01.2023).

155. Перлін С. І., Баранов П. Ю. Проблеми науково-методичного

забезпечення експертної діяльності. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 95-річчю створення Харків. НДІ суд. експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 10–11 жовт. 2018 р.). Харків : Право, 2018. С.36–38

156. Петряєв С.Ю. Періодизація розвитку використання спеціальних знань у практиці розслідування злочинів в Україні. *Криминалистика и судебная экспертиза.* Київ, 2013. Вип. 58, ч. 1. С. 69–77.

157. Пиріг І. В. Предмет і система судової експертології. Наук. вісн. Київ. нац. ун-ту внутр. справ. 2010. № 6. С. 223–231.

158. Пиріг І. В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування : монографія . Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2015. 432 с.

159. Пиріг І. В. Інформаційне забезпечення експертної діяльності ОВС. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. 2011. № 3. 2011.С. 95–99.

160. Пиріг І. В. Теоретичні основи експертної діяльності органів внутрішніх справ : монограф. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2011. 312 с.

161. Пілюков Ю. О. Використання інформаційних систем в експертних підрозділах МВС України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Київ. нац. ун-т внутр. справ. К., 2009. 20 с.

162. Покажчик нормативно-правових актів з охорони праці : затв. наказом Держпраці України від 14.08.2023 р. № 177. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0177880-23#Text (дата звернення: 27.10.2023).

163. Положення про Державний реєстр нормативно-правових актів з охорони праці : затв. наказом Держнаглядохоронпраці України від 08.06.2004 № 151. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0778-04#Text (дата звернення: 27.10.2022).

164. Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію

судових експертів : затв. Наказом М-ва юстиції України від 09.08.2005 № 86/5 (у редакції наказу М-ва юстиції України від 07.11.2007 № 1054/5). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0882-05/ed20071118#Text (дата звернення 09.04.2022).

165. Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів : затв. наказом М-ва юстиції України 03.03.2015 № 301/5. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-15#Text (дата звернення 09.04.2023).

166. Попович Є. М. Аналіз теоретичного визначення поняття «інформаційні системи у сфері судово-експертної діяльності». *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 95-річчю створення Харків. НДІ суд. експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 10–11 жовт. 2018 р.). Харків : Право, 2018. С.28–30 .

167. Порядок проведення рецензування висновків судових експертів : затв. наказом Мін'юсту України від 03.02.2020 р. № 335/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0131-20#Text (дата звернення 10.03.2021).

168. Правила улаштування електроустановок : затв. наказом Міністерством енергетики та вугільної промисловості України від 21 черв. 2017 р. № 476. URL : https://ua.energy/wp-content/uploads/2018/06/ПУЕ.pdf (дата звернення 20.02.2023).

169. Про визнання такими, що втратили чинність, деяких нормативно-правових актів з охорони праці : нак. Мінсоцполітики України від 27.10.2016 р. № 1231. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1494-16#Text (дата звернення 28.10.2022).

170. Про виконавче провадження : Закон України від 2 черв. 2016 р. № 1404-VIII. Відом. Верхов. Ради України. 2016, № 30, ст. 542.

171. Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку : Закон України від 08 лютого 1995 р. № 39/95-ВР (зі змін. та допов.). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39/95-%D0%B2%D1%80#Text (дата

звернення 17.10.2022).

172. Про деякі питання практики призначення судової експертизи : постанова Пленуму Вищого Господарського суду України № 4 від 23.03.2012. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004600-12#Text (дата звернення 10.06.2023).

173. Про забезпечення санітарного і епідемічного благополуччя населення : Закон України від 24 лютого 1994 р. № 4004-XII (зі змін. та допов.). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4004-12#Text (дата звернення 17.10.2022).

174. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 23 вересня 1995 р. № 1105-XIV (зі змін. та допов.). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14#Text (дата звернення 17.10.2022).

175. Про затвердження Довідника кваліфікаційних характеристик посад працівників науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України: наказ Мін'юсту України від 19.04.2012 № 611/5 (зі змінами та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0611323-12 (дата звернення 30.09.2022).

176. Про затвердження національних стандартів України : наказ Держспоживстандарт України від 26.12.2008 р. № 506. URL : https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0506609-08#Text (дата звернення 27.10.2022).

177. Про затвердження переліків рекомендованої науково-технічної та довідкової літератури, що використовується під час проведення судових експертиз : нак. М-ва юстиції України від 8 трав. 2018 р. № 1467/5 URL : https://ips.ligazakon.net/document/MUS30115 (дата звернення 15.08.2023).

178. Про затвердження Положення про Державну службу України з питань праці : Постанова Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2015 року № 96. *Урядовий кур'єр.* 2015. 17 берез. (№ 48). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96-2015-%D0%BF#Text (дата звернення 27.10.2022).

179. Про затвердження Порядку атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз : Постанова Кабінету Міністрів України від 2 лип. 2008 р. № 595. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-2008-п#Text (дата звернення 28.10.2022).

180. Про колективні договори і угоди : Закон України від 01 липня 1993 р. № 3356-XII (зі змін. та допов.). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3356-12#Text (дата звернення 17.10.2022).

181. Про об'єкти підвищеної небезпеки : Закон України від 18 січня 2001 р. № 2245-III (зі змін. та допов.). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2245-14#Text (дата звернення 17.10.2022).

182. Про охорону праці : Закон України від 14 жовтня 1992 р. № 2694-XII (зі змін. та допов.). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text (дата звернення 17.10.2022).

183. Про скасування деяких наказів міністерстві та інших центральних органів виконавчої влади : розпорядження Кабінету Міністрів України від 10.03.2017 р. № 166-р. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/166-2017-р#Text (дата звернення 28.10.2022).

184. Про скасування міждержавних стандартів в Україні, що розроблені до 1992 року : затв. наказом ДП «УкрНДНЦ» від 14.12.2015 № 188. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0188774-15#Text (дата звернення 27.10.2022).

185. Про судову експертизу : закон України від 25 лютого 1994 № 4038-XII URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12 (дата звернення 04.03.2023).

186. Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах: постанова Пленуму Верхов. Суду України від 30 трав. 1997 р. № 8. Постанови Пленуму Верховного Суду України. Т. 1. Київ: А. С. К., 2010. (зі змінами та допов.).

187. Проект Закону про судово-експертну діяльність: офіційний портал Верховної Ради України. Електронний ресурс. URL:

http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73154 (дата звернення 20.10.2023).

188. Прохоров-Лукин Г. В. Предмет судебной экспертизы и общие основания деления экспертных задач на категории. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Киев, 2001. Вып. 50. С. 3–15.

189. Прохоров-Лукин Г. В. Теоретические и методические основы судебно-экспертной ситуалогии : учеб.-метод. пособ. Киев : Издатель Назаров О. А., 2022. 140 с.

190. Пучко Д. В. Судова будівельно-технічна експертиза як джерело доказів під час розслідування злочинів у сфері будівництва : дис. …докт. філос. в галузі права: спец. 12.00.09. Харків, 2021.

191. Пучко Д. В. К вопросу об оценке заключения эксперта как источника доказательств. *Армянский журнал судебной экспертизы и криминалистики*. 2020. № 4. С. 123–133.

192. Пчеліна О. В. Особливості предмета доказування у кримінальних справах про економічні злочини та їх вплив на методику розслідування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2010. 20 с.

193. Рамкова стратегія ЄС із безпеки та здоров’я на роботі на 2021-2027 роки. Безпека та здоров’я на роботі в мінливому світі праці. URL: https://oppb.com.ua/sites/default/files/files/doc/wcms_811859.pdf (дата звернення 27.10.2022).

194. Рассоха І. М. Конспект лекцій з навчальної дисципліни «Методологія та організація наукових досліджень» для студентів 5 курсу денної форми навчання освітнього-кваліфікаційного рівня «магістр» спеціальностей 8.050106, 8.03050901 “Облік і аудит”, 8.050201 “Менеджмент організацій ”, 8.03060101 “Менеджмент організацій і адміністрування (за видами економічної діяльності)” / І. М. Рассоха; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. Харків.: ХНАМГ, 2011. 76 с.

195. Ревака В. М. Форми використання спеціальних пізнань в досудовому

провадженні : автореф. дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / В. М. Ревака. Харків, 2006. 21 с.

196. Редин А. М. О качестве заключений судебных экспертиз и их доказательственном значений. *Криминалистика и судебная экспертиза.* Киев, 1979. Вип.19. С. 28–31.

197. Реєстр методик проведення судових експертиз Міністерства юстиції України. URL: https://rmpse.minjust.gov.ua/page/69

198. Репешко П. І. До питання кадрового забезпечення державних судово-експертних установ. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили*. Сер. Політологія. 2010. Т. 131, Вип. 118. С. 136–139.

199. Рогалін С. В. Застосування методу моделювання в дослідницькій практиці судових експертиз. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики :зб. наук. пр. / редкол.: О. М. Клюєв, В. Ю. Шепітько та ін. Харків : Право, 2019. Вип. 19. С.212–225.

200. Розроблення експертних методик: зміст, структура, оформлення (з урахуванням міжнародних стандартів, прийнятих в Україні) : метод. рек. / О. Г. Рувін (голова авт. кол.), А. О. Полтавський (заст. голови авт. кол.), Т. В. Будко, Т. Д. Голікова, О. І. Жеребко, А. М. Камінський, М. П. Молибога, В. В. Назаров ; за заг. ред. О. Г. Рувіна, С. Г. Кримчука, А. В. Свінцицького. 2-ге вид., перероб. та допов. Київ : КНДІСЕ, 2021. 102 с.

201. Романов Н. С. Закономерности и механизм формирования предмета судебной экспертизы и предмета отрасли су-дебно-экспертных знаний. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Киев, 1980. Вып. 21. С. 32.

202. Романов Н. С., Киреев В. А. Методологические вопросы комплексной судебной экспертизы по установлению лица, управлявшего транспортным средством. *Криминалистика и судебная экспертиза: межвед. науч-метод. сб.* Киев : Министерство юстиции Украины, 1997. Вып.48. С.11.

203. Руденко О. В. До проблеми співвідношення об’єкта та предмета наукового пізнання //Міжнародна наукова конференція “Дні науки філософського ф-ту-2005”. Матеріали доповідей та виступів. Частина 2. К.:

ВПЦ “Київський університет”, 2005. С.80–81.

204. Рудницька О. П. Правове регулювання гарантійних виплат у трудовому праві : монографія / О. П. Рудницька. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. 176 с.

205. Русаловський А. В. Правові та організаційні питання охорони праці: навч. посібник / А. В. Русаловський. 4-те вид., допов. і перероб. Київ : Університет «Україна», 2009. 295 с.

206. Салтевский М. В. Проблема соотношения специальных и профессиональных знаний, используемых при производстве следственных действий. Становление и развитие органов внутренних дел Украинской ССР. Киев : КВШ МВД СССР, 1973. С. 134–135.

207. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному вигляді): підручник. Київ : Кондор, 2005. 586 с.

208. Самойлова О. Ф., Печерська І. О. Експертна профілактика як одна з форм судово-експертної діяльності і роль судового експерта в цій сфері. «Молодий вчений», No 2 (102), лютий, 2022 р., RL: https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/3187 (дата звернення 05.09.2023).

209. Сахнова Т. В. Судебная експертиза. Москва, 1999. 297 с.

210. Свідерський О. О. Напрямки наукових досліджень щодо формування сучасної системи наукового забезпечення методичної бази судової експертизи. *Актуальні питання досудового розслідування та тенденції розвитку криміналістичної методики* : тези доповідей всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Харків, 21 листопада2018 р.). Харків: ХНУВСЮ, 2018. С. 176–178.

211. Сегай М. Я. Судебная экспертиза материальных следов-отображений (проблемы методологии) / М. Я. Сегай, В. К. Стринжа. Київ : Ін Юре, 1997. 147 с.

212. Сегай М. Я. Судова експертологія – наука про судово-експертну діяльність. *Вісн. Акад. прав. наук України*. 2003. № 2(33)–3(34). С. 740–762

213. Сегай М. Я., Стринжа В. К. Судебна зкспертиза материальнъгх следов-отображений (Проблемьі методологии). Київ : «Ін Юре», 1997. 174 с.

214. Сегай М. Я. Судебная экспертология: объект, предмет, природа и система науки. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* Харків : Право, 2003. Вип. 3. С. 25–32.

215. Сегай М. Я., Бондар В. С. Інтегративна модель використання спеціальних криміналістичних знань у кримінальному судочинстві. Вісник Академії адвокатури України. 2008. № 3(13). С. 92–95.

216. Сезонов В. Загальна характеристика методів комплексного експертно-криміналістичного дослідження транспортних засобів. *Підприємництво, господарство і право*. Криміналістика, №3 2019 С. 336–340.

217. Сергєєва, Д. Б. Поняття та сутність достовірності доказу як його властивості. *Юрист України*. № 1 (26), 2014. С. 91.

218. Середа О. Г. Міжнародні стандарти з охорони праці: сучасний стан та перспективи адаптації законодавства України. *Публічне право*. 2013, № 2. С. 88–93.

219. Сєріков Я. О., Коженєвські Л. Ф. Безпека життєдіяльності – секюритологія. Проблеми, завдання, шляхи вирішення. Монографія. Харків : ХНАМГ, 2012. Ч. 1, 170 с., Ч. 2, 332 с.

220. Сімакова-Єфремян Е. Б. Деякі проблемні питання застосування нових норм з питань призначення та проведення судової експертизи. *Вісник ОНДІСЕ*, 2018. № 3. С.114–119.

221. Сімакова-Єфремян Е. Б. Комплексні судово-експертні дослідження: теорія та практика: монографія. Харків: Право, 2016. 456 с.

222. Сімакова-Єфремян Е. Б. Проблеми методичного забезпечення комплексних експертних досліджень. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Харків, 2013. Вип. 13. С. 225–232.

223. Сімакова-Єфремян Е. Б. Теоретико-правові та методологічні засади комплексних судово-експертних досліджень : дис. …докт. юрид. наук: 12.00.09. URL : http://nauka.nlu.edu.ua/download/diss/Simakova/ d_Simakova.pdf (дата

звернення 12.12.2019).

224. Сімакова-Єфремян Е. Б. Теорія і методологія комплексної експертизи контактно-слідової взаємодії об’єктів: монографія. Харків: Гриф. 2004. С. 40.

225. Сімакова-Єфремян Е. Б., Балинян Т. Є., Дереча Л. М. Про критерії оцінювання методик проведення судових експертиз в Україні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики :* зб. наук. пр. 2010. Вип. 10. С. 159.

226. Слободян Я. І. Методики проведення судових експертиз: проблемно-орієнтувальний аналіз. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2013. № 1. С. 265-272. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/boz_2013_1_32. (дата звернення 28.09.2023).

227. Словник термінів: термінологічний словник судово-трасологічної експертизи / Мазниченко Ю. О., Садченко О. О., Юсупов В. В. Київ : Талком, 2018. 132 с.

228. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 6. С. 749.

229. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 4. С. 175.

230. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 2. С. 210.

231. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т.1 С.527.

232. Смоков С. М. Внутрішнє переконання слідчого і його роль при прийнятті процесуальних рішень : автореф. дис. … канд.. юрид. наук. Київ, 2002. 19 с.

233. Соколовский З. М. Оценка заключения криминалистической

экспертизы письма. Москва, 1959. 77 с..

234. Соколовский З. М. Экспертное исследование причинной связи по уголовным делам: Методическое пособие. Киев : Редакционно-издательский отдел МВД УССР, 1979. 47 с.

235. Соколовский З. М. Понятие специальных знаний (к вопросу об основаниях назначения экспертизы). Криминалистика и судебная экспертиза: Республиканский межведомственный сборник научных и научнометодических работ. Киев : РИО МВД УССР, 1969. № 6. С. 199–205.

236. Сопільник Р. Л. Експертне забезпечення правосуддя у контексті сучасних євроінтеграційних процесів в Україні / Р. Л. Сопільник // Криміналіст. вісн. 2015. № 1(23). С. 39–44.

237. Стахівський С. М. Кримінально-процесуальні засоби доказування : автореф. дис. … докт. юрид. наук : 12.00.09. Київ: Національна академія внутрішніх справ України, 2005. 35 с.

238. Стринжа В. К., Надгорний Г. М., Сегай М. Я. Процесуальні питання використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві. *Вісник Академії правових наук України.* Київ, 1994. № 2. С. 148–154.

239. Стрілець Г.О. Генезис системи судово-експертних установ в Україні та напрямки їх діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2009. С. 12.

240. Судебная экспертиза (часть общая): учебно-практическое пособие в схемах . Издание 2, переработанное / К. Шакиров. Алматы: Қазақ университеті, 2017. 92 с.

241. Таран О. В., Проблема встановлення причинного зв’язку у злочинах проти безпеки виробництва. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*: Зб. наук. пр. Київ : НАУ, 2016. № 1 (38) С. 168–173.

242. Татаренко В. О. Поняття комплексності застосування спеціальних знань при експертному дослідженні об'єктів контактної взаємодії / В.О. Татаренко, Е.Б. Сімакова-Єфремян, Л.М. Дереча // *Теорія та практика судової*

експертизи і криміналістики : зб. наук.-практ. матеріалів (до 55-річчя видання роботи С.М. Потапова «Введение в криминалистику») / Міністерство юстиції України; Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз ім. засл. проф. М.С. Бокаріуса; ред. колегія: М.Л. Цимбал, Е.Б. Сімакова-Єфремян, В.М. Шерстюк [та ін.]. Харків : Право, 2001. С. 83–93.

243. Тимофєєва Н. В. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва : дис. …канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2018. 214 с. С.33–34.

244. Ткаченко Н. М. Сутність експертного забезпечення кримінального провадження. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук. пр. / редкол.: О. М. Клюєв, В. Ю. Шепітько та ін. Харків : Право, 2016. Вип. 16. С.165–172.

245. Травматизм на виробництві в Україні. Держстат України, 1998–2022. : веб-сайт. URL: http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/oz_rik/oz_u/arch_travm_na_vyrob.htm (дата звернення: 20.10.2022).

246. Тютюнник Т. В. Деякі основи інформаційного забезпечення судовобалістичної експертизи. *Вісник Луганського університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка*. Луганськ, 2008. №3. С. 228–233.

247. Федчишина В. В. Сутність державного управління у сфері експертного забезпечення правосуддя в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток.* 2012. № 12. URL : http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=660 (дата звернення 28.06.2023).

248. Філіпенко Н. Є. Напрямки удосконалення науково-методичного забезпечення кримінологічної діяльності судово - експертних установ України. *Право.ua*. № 2, 2020 с.130–137. URL : http://pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2020/10/130-_Filipenko.pdf (дата звернення 18.09.2023).

249. Філіпенко Н. Є., Угровецький О. П., Шарапова О. В. Теоретичні основи експертної профілактики: поняття та завдання. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики:* зб. наук. пр. / редкол.: О. М. Клюєв, В. Ю. Шепітько та ін. Харків : Право, 2019. Вип. 20. С.151–162.

250. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди; [редкол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін.]. Київ: Абрис, 2002. VI, 742 с.

251. Фридман И. Я. Использование знаний специалистов в уголовном процессе. / И. Я. Фридман, Г. М. Откидач. Теория и практика судебной экспертизы и криминалистики : сб. материалов (55 летию издания работы С. М, Потапова «введение в криминалистике»). Харьков : Право, 2001 С. 119–124.

252. Цивільне процесуальне право України : підруч. / Бичкова С.С., Бірюков І.А., Бобрик В.І. та ін.; за заг. ред. С.С. Бичкової. Київ : Атіка, 2009. 760 с.

253. Цивільний процесуальний кодекс України: закон України № 1618-IV від 18.03.2004. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ 1618-15 (дата звернення 28.04.2023).

254. Цимбал М.Л. Історичний аспект заснування судово-експертних установ в Україні. Судова експертиза. Сучасний стан та перспектива розвитку: тези доповідей. К: МЮ України, 2010. С. 20–22.

255. Шакиров К. Н. К дискуссии о научном определении понятия и сущности предмета судебной экспертизы / К. Н. Шакиров // ВостокЗапад: партнерство в судебной экспертизе. *Актуальные вопросы теории и практики судебной экспертизы*: матер. межд. научн.-практ. конф. (г. Алматы, 6 ноября 2014 г.). Астана, 2014. С. 68.

256. Швагер Н. Ю. Аналіз систем управління охороною праці зарубіжних країн / Н. Ю. Швагер, Д. П. Заікіна. *Гірничий вісник* : науково-технічний збірник. Кривий Ріг, 2018. Вип. 103. С. 75–80.

257. Шевцов С. О. Експертна версія: задокументоване ініціативне експертне інформування. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу*. Харків, 2017. С.222–224.

258. Шевчишин А. В. Доказування у кримінальних провадженнях про корупційні злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності,

пов’язаної з наданням публічних послуг : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Київський національний університет імені Т. Г. Шевченка. Київ, 2018. 489 с.;

259. Шевчук В. М. Методологічні проблеми вдосконалення законодавчого забезпечення судово-експертної діяльності. *Проблеми реформування базового законодавства України з питань експертного забезпечення правосуддя* : матеріали круглого столу (м. Харків, 6–7 лютого 2020 року). Харків : ХНДІСЕ, 2020. С.34–41.

260. Шевчук В. М. Проблеми удосконалення інституту судової експертизи у сучасних умовах судової реформи в Україні. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики*: матеріали ІІІ-ої Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 27 лютого 2020 року). Київ-Маріуполь, 2020. С.299–303.

261. Шепітько В. Ю. Проблеми використання спеціальних знань крізь призму сучасного кримінального судочинства в Україні. *Судова експертиза.* 2014. № 1. С. 11–18.

262. Шепітько В. Ю. Тенденції і перспективи розвитку криміналістики (концептуальність підходів і дискусійність поглядів). *Актуальні проблеми криміналістики: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* (Харків, 25–26 верес. 2003 р.). Харків: Гриф, 2003. С. 7–8.

263. Шерстюк В. М. Словник основних термінів судових експертиз (теорія, організація та нормативно-правове регулювання) / В. М. Шерстюк, В. В. Лук’яненко, В. В. Воронов. Сімферополь : КримНДІСЕ, 2009. 200 с.

264. Шерстюк В. М. Судово-експертна діяльність (організаційно-правові та морально-психологічні засади) : монографія / за ред. проф. В.Ю. Шепітька. Сімферополь : ТОВ «ДІАЙПІ», 2008. 196 с.

265. Шерстюк В. Н. Классификация судебных экспертиз. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики*. Харків : Право, 2002. Вип. 2. С. 88–94.

266. Шинкаренко І. Р., Спіцина Г. О. Щодо запровадження європейських стандартів забезпечення прав і свобод людини у судово-експертній діяльності.

Актуальні питання досудового розслідування та тенденції розвитку криміналістичної методики : тези доповідей всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Харків, 21 листопада 2018 р.). Харків: ХНУВС, 2018. С. 211–213.

267. Щербаковский М. Г. Гносеологічні та правові підстави класифікації об'єктів судової експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. праць / ред. кол. М.Л. Цимбал, В.Ю. Шепітько, Л.М. Головченко та ін. Харків : Право, 2010. С. 177–185.

268. Щербаковский М. Г., Кравченко А. А. Применение специальных знаний при раскрытии и расследовании преступлений. Харьков: Ун-т внутр. дел, 1999. 78 с.

269. Щербаковский М. Г. Судебные экспертизы: назначение, производство, использование: учебно-практическое пособие. Харьков: Эспада, 2005. 544 с.

270. Щербаковский М. Г. Сущность специальных знаний, как критерий разграничения компетенции следователя, специалиста и эксперта. *Экспертное обеспечение правосудия: проблемы теории и практики* : материалы межд. науч.-практ. конф. (Симферополь, 7–8 сент. 2006 г.). Симферополь : КрымНИИСЭ, 2006. С. 102–110.

271. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні : монографія. Харків : В деле, 2015. 560 с.

272. Щербаковський М. Г. Типові завдання судово-експертного дослідження. *Право і безпека.* 2016. № 4 (63). С. 6–11.

273. Щербаковський М. Г. Судова експертологія: Навчальний посібник. Харків : Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2008. 192 с. С.115.

274. Юсупов В. В. Становлення та розвиток судової експертології. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. 2010. Випуск 10. С. 186–192.

ДОДАТКИ

Додаток А

АНКЕТА ДЛЯ ОПИТУВАННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТІВ ТА ОСІБ, ЯКІ ПРИЗНАЧАЮТЬ СУДОВІ ЕКСПЕРТИЗИ (ЗАЛУЧАЮТЬ СУДОВИХ ЕКСПЕРТІВ).

Шановний колего! Просимо висловити свої міркування під час відповідей на питання цієї анкети. Ваші об'єктивні відповіді сприятимуть удосконаленню експертного забезпечення правосуддя під час проведення та призначення комплексних судових експертиз.

До більшості питань анкети пропонуються варіанти можливих відповідей. Вам необхідно позначити ті відповіді (одну або більше), які відображають Вашу позицію. На деякі питання можна дати відповіді за власним міркуванням.

Заздалегідь вдячні Вам за допомогу.

1. Чи вважаєте Ви доцільним призначення та проведення судових експертиз з правових питань?

1.1. Так – 25 %

1.2. Ні – 75 %

2. Чи вважаєте Ви за потрібне подальший розвиток судових наук (судової медицини, судової біології, судової інженерії, судової балістики тощо)?

2.1. За всіма можливими напрямами експертних досліджень – 70 %

2.2. За окремими напрямами експертних досліджень – 27 %

2.3. Відсутня потреба – 1 %

2.4. Інше – 2 % _____

3. Чи є обов'язковим володіння судовим експертом певними знаннями з теорії судової експертизи та криміналістики?

3.1. Так, необхідне обов’язкове володіння окрім спеціальних знань з ще й базовими знаннями у галузі теорії судової експертизи та криміналістики – 77 %

3.2. Ні, судовому експертові достатньо володіти тільки знаннями за конкретною експертною спеціальністю – 23 %

4. Яке твердження щодо предмета та об’єкта судової експертизи Ви вважаєте вірними?

4.1. Явища та процеси не є об’єктами судової експертизи, а входять до кола фактичних даних та обставин справи, які має встановити судовий експерт у межах предмета дослідження – 23 %

4.2. Явища та процеси, як й інші матеріальні та матеріалізовані джерела інформації, є об’єктами судової експертизи – 53 %

4.3. Явища та процеси, які протікали в минулому, не є об’єктами експертизи, оскільки експертом досліджуються сліди й ознаки протікання таких явищ та процесів – 21 %

Інше: – 3 % _____

5. Чи вважаєте Ви достатнім існуюче методичне забезпечення експертного дослідження?

5.1. Так – 11 %

5.2. Ні. Якщо ні, то яким чином доцільно якісно удосконалювати таке забезпечення?

5.2.1. Проведення навчання експертів новітнім методам проведення експертного дослідження, систематичне підвищення кваліфікації – 58 %

5.2.2. Введення освітніх спеціальних програм для судових експертів в межах професійної підготовки – 28 %

5.2.3. Надання наукових рекомендацій щодо використання нових методів проведення експертного дослідження, формулювання практичних коментарів експертних методик – 46 %

5.2.4. Використання методик досліджень, які не внесені до Реєстру

методик судових експертиз – 23 %

5.2.5. Інше: 5 % _____

6. З якими труднощами стикалися Ви під час проведення комплексних експертиз?

6.1. Недоліки при призначенні комплексних досліджень – 44 %

6.2. Недоліки пов’язані з якістю наданих матеріалів для проведення експертиз – 45 %

6.3. Проблеми організації комплексних досліджень у підрозділі – 10 %

6.4. проблеми під час формулювання загального інтеграційного висновку – 10 %

6.5. Відсутність комплексних методик дослідження, недостатнє матеріально-технічне забезпечення; нормативно-правові вади щодо комплексної експертизи – 26 %

6.6. Інші (які саме): 5 % _____

7. На Вашу думку чи є необхідність в розробці методичних рекомендацій з організації проведення конкретних категорій комплексних експертиз?

7.1. Так (яких саме): 26 % _____

7.2. Ні – 74 %

8. Чи вважаєте Ви достатнім існуюче методичне забезпечення для замовників експертного дослідження щодо питань підготовки, призначення та збору матеріалів?

8.1. Так – 33 %

8.2. Ні. Якщо ні, то яким чином доцільно удосконалювати таке забезпечення для замовників експертного дослідження? – 33 %

8.2.1. Представлення інформації про сучасні методи проведення експертних досліджень під час підвищення їх кваліфікації, спеціальної

підготовки або в межах професійної підготовки – 18 %

8.2.2. Уведення відповідних освітніх магістерських програм для правників у межах юридичної освіти – 12 %

8.2.3. Забезпечення науково-методичних рекомендацій щодо підготовки матеріалів для призначення експертизи – 42 %

8.2.4. організація проведення для замовників експертного дослідження лекцій, семінарів тощо практичними працівниками експертних установ – 36 %

9. Чи вважаєте Ви за доцільне законодавчо закріпити обов'язкове залучення експерта під час вирішення питання про призначення експертизи (з метою надання консультацій щодо у визначенні коректних питань, які будуть ставитись на вирішення експертизи, обсягу доказів, специфіки збору матеріалів та об'єктів дослідження та ін.)?

9.1. Так – 71 %

9.2. Ні – 29 %

10. Яке Ваше ставлення до використання рецензування висновку експерта як одного із засобів його оцінки, перевірки обґрунтованості та правильності?

10.1. Позитивне – рецензування висновку з метою перевірки повноти та правильності проведеного дослідження дозволить полегшити його оцінку органом досудового слідства та судом – 25 %

10.2. Негативне – рецензування висновку не зможе встановити повноту та обґрунтованість зроблених умовиводів без безпосереднього проведення дослідження рецензентом – 75 %

Додаток Б

Орієнтовні переліки вирішуваних питань, що випливають із завдань комплексної судової інженерно-технічної експертизи нещасного випадку, пов'язаного з електротравмуванням, та документальних матеріалів, які містять (можуть містити) відомості, що мають значення для вирішення експертного завдання

Орієнтовний перелік вирішуваних питань випливає із завдань комплексної судової інженерно-технічної експертизи нещасного випадку, пов'язаного з електротравмуванням, та в своїй основі передбачає встановлення, з технічної точки зору таких фактичних обставин, що безпосередньо або опосередковано обумовили та сприяли настанню події електротравмування, та надають відповіді на поставлені питання експертного завдання.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань:

– чи дотримані нормативні вимоги щодо будови і улаштування електроустановок, користування електричною енергією, охорони електричних мереж за даних обставин (вказати яких саме вимог та за яких обставин)?

– в якому стані перебуває електротехнічний об'єкт (функціональний/нефункціональний, відповідає/невідповідає певним нормативним вимогам)?

– чи були забезпечені працівники необхідними електрозахисними засобами? Якщо так, то чи були ці засоби належним чином випробувані?

– який механізм настання електротравмування?

– яка причина нещасного випадку, які обставини його обумовили?

– невиконання яких вимог нормативно-технічних актів перебуває у причинному зв'язку з настанням події?

– дії (бездіяльність) яких осіб з технічної точки зору перебувають у причинному зв'язку з настанням події нещасного випадку електротравмування?

– чи відповідає організація робіт на даній виробничій ділянці вимогам

правил безпечної експлуатації електроустаткування, іншим нормативним актам?

– чи відповідає організація та проведення інструктажу конкретних працівників нормативним вимогам?

– чи відповідає порядок допуску працівників до виконання робіт в діючій електроустановці?

– які заходи безпеки повинні бути прийняті в конкретній ситуації?

– які види навчання з електробезпеки повинні проходити працівники, що виконують конкретну роботу в електроустановці?

– на яку особу покладено забезпечення виконання тих чи інших правил з електробезпеки?

– в якому режимі здійснювалась робота електроустановки чи її складової частини за даних обставин (указати яких саме)?

– чи існує причинно-наслідковий зв’язок між технічною причиною виникнення нештатного режиму електроустановки чи її складової та недотриманням певних нормативних вимог улаштування і технічної експлуатації електроустановок (указати яких саме)?

Наведений перелік не є вичерпним. Уточнення необхідних питань для конкретної експертизи здійснюється на підготовчому етапі призначення експертизи, у ході з’ясування завдання, складання програми досліджень тощо.

Для вирішення завдань судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням, крім об’єктів дослідження, що мають відношення до поставлених питань, підлягають дослідженню фактичні дані про обставини певних подій. Такі дані можуть містити:

– акти розслідування (спеціального розслідування) форми Н-1/П, Н-1/НП;

– протокол огляду місця події;

– ескіз місця нещасного випадку;

– план, схему, ескіз, фотознімки, відеоматеріали місця нещасного

випадку, пошкодженого об'єкта, устаткування, пристосувань, апаратури і т.п.;

– висновки експертиз (технічної та ін.), якщо вони проводилися під час розслідування нещасного випадку;

– висновки судово-медичної експертизи постраждалих, медична довідка про причину смерті або характер травми постраждалого, наявність та локалізація електроміток, характер металізації, а також про наявність в його організмі алкоголю або наркотиків;

– протоколи опитувань і пояснювальні записки потерпілих, свідків та інших осіб, причетних до події;

– копії документів про проходження потерпілими навчання, перевірки знань, інструктажів з охорони праці, а також стажування на робочому місці;

– положення про систему управління охороною праці на підприємстві;

– положення про нарядну систему на підприємстві;

– накази адміністрації підприємства, що стосуються питань охорони праці;

– положення про нарядну систему на підприємстві;

– наряди-допуска на проведення відповідних робіт;

– затверджені керівником підприємства списки осіб, які мають право видавати наряд-допуск, затверджувати його, бути керівниками робіт, наглядачами, допускаючим, відповідальними за підготовку робочих місць тощо;

– посадові інструкції інженерно-технічних працівників, відносно яких розглядається питання про причетність до події нещасного випадку: головного енергетика (інженера, електрика), начальника зміни, диспетчера, начальника (заступника начальника) ділянки, старшого майстра, змінного майстра, бригадира (ланкового) і т.д., керівника виконання робіт;

– інструкції з охорони праці за професіями та видами робіт;

– результати необхідних лабораторних досліджень і випробувань, технічних розрахунків та інших досліджень, що мають значення у справі, яка розглядається;

– технологічний регламент, проект проведення робіт;

– інструкції з експлуатації устаткування, обладнання, машин, механізмів, пристосувань та їх технічні характеристики;

– технічні паспорти, технічні умови і перелік оснащення, безпосередньо задіяного в процесі робіт;

– проекти електропостачання, електромережі, улаштування апаратури захисту та попередження, тощо;

– матеріали, які містять дані про технічний стан устаткування, машин, механізмів, пристосувань, апаратура, яка має безпосереднє відношення до процесу проведення робіт, під час виконання яких стався нещасний випадок (акти випробувань, технічних оглядів та ін.);

– документи, які містять дані про професійну підготовленість осіб, які виконують роботи;

– книги нарядів ділянки, на якій працював постраждалий, у момент виконуваної роботи;

– журнали інструктажів з охорони праці ділянки, на якій виникла аварія або відбувся нещасний випадок, журнали або протоколи огляду устаткування, вимірювань різних параметрів, перевірки;

– протоколи перевірок опору ізоляції, вимірів петлі «фаза-нуль», протоколи періодичних випробувань електрозахисних засобів;

– журнали обліку та видачі електрозахисних засобів;

– генеральний план ділянки, на який нанесені будівлі, споруди та підземні електротехнічні комунікації;

– затверджена проектна документація (креслення, пояснювальні записки тощо) з усіма змінами;

– акти випробувань і налагодження електроустановок;

– акти приймання електроустановок в експлуатацію; виконавчі схеми первинних і вторинних електричних з’єднань;

– акти розмежування електричних мереж за балансовою належністю та експлуатаційною відповідальністю між споживачем і електропередавальною

організацією;

– технічні паспорти основного електрообладнання, будівель і споруд об’єктів, сертифікати на електрообладнання і матеріали, що підлягають сертифікації;

– інструкції з експлуатації електроустановок, посадові інструкції;

– паспортні карти або журнали з переписом електроустановок та засобів захисту із зазначенням їх технічних даних, а також присвоєними їм інвентарними номерами;

– протоколи та акти випробувань, ремонту і ревізії обладнання;

– креслення електрообладнання, електроустановок і споруд, комплекти креслень запасних частин, виконавчі креслення трас повітряних та кабельних ліній, кабельні журнали;

– загальні схеми електропостачання, складені для споживача в цілому та для окремих цехів і дільниць;

– експлуатаційні інструкції з обслуговування електроустановок;

– акти або письмові розпорядження керівника споживача про розмежування електричних мереж за балансовою належністю і експлуатаційною відповідальністю між структурними підрозділами.

Також об’єктами досліджень у рамках комплексної судової інженерно-технічної експертизи випадків електротравмування можуть бути електрообладнання, електроприлади, їх частини, фрагменти електропроводів і кабелів, улаштування електрозахисту, електрокомунікаційне влаштування, електричні схеми, апаратура захисту та контролю, тощо.

Наведений перелік не є вичерпним. Уточнення необхідних вихідних даних для конкретної експертизи здійснюється на підготовчому етапі експертизи у ході з’ясування завдання, складання програми досліджень.

ЗАТВЕРДЖУЮ
Проректор
з наукової роботи
Української інженерно-
педагогічної академії
_____ Олександр КУПРІЯНОВ
«05» грудня 2023р

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження О. О. Мєшкова «Судова інженерно-технічна експертиза нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням» на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» в навчальному процесі Української інженерно – педагогічної академії

Комісія у складі:

голови - завідувача кафедри автоматизації, метрології та енергоефективних технологій, доктора технічних наук, професора Канюка Г. І.;

членів комісії: декана факультету енергетики і автоматизації, кандидата технічних наук, доцента Антоненко Н.С.; кандидата технічних наук, доцента кафедри автоматизації, метрології та енергоефективних технологій Артюх С. М.; кандидата технічних наук, доцента кафедри автоматизації, метрології та енергоефективних технологій Грінченко Г.С., встановила, що результати дисертаційного дослідження аспіранта Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Мєшкова О. О. за темою «Судова інженерно-технічна експертиза нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням» використовується у науково-педагогічному процесі та викладацькій діяльності навчального закладу.

Положення щодо теоретичних основ комплексної судової інженерно-технічної експертизи, питання організаційного, науково-методичного забезпечення, що розроблені дисертантом, використовуються під час викладання навчальних дисциплін з охорони праці та безпеки життєдіяльності, зокрема у розділах присвячених електробезпеці.

Розглянуті у дисертації питання також застосовуються в науково-дослідній роботі як фундамент для подальших досліджень проблем безпеки життєдіяльності, запропоновані методичні підходи щодо алгоритмізації процесу експертного дослідження враховуються під час складання тематичних планів по певним навчальним дисциплінам.

Голова комісії

_____ Геннадій КАНЮК

Члени комісії

_____ Наталія АНТОНЕНКО

_____ Світлана АРТЮХ

_____ Ганна ГРІНЧЕНКО

МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ У СФЕРІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

б-р Лесі Українки, 26, м. Київ, 01133,
тел.: (044) 221-12-45, тел. (044) 221-12-46,
web: www.intelect.org.ua,
e-mail: intelect.ndc@gmail.com,
код згідно з ЄДРПОУ 33499693

ЗАТВЕРДЖУЮ
В.о. директора
Науково-дослідного центру судової експертизи у сфері інформаційних технологій та інтелектуальної власності Міністерства юстиції України
доктор технічних наук
_____ **М.О. Можаєв**
«05» грудня 2023 року

А К Т

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Мєшкова О.О. **«Судова інженерно-технічна експертизи нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням»** на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Комісія у складі членів комісії:

– завідувача сектору інженерно-технічних видів досліджень лабораторії криміналістичних та інженерно-технічних видів досліджень **Ігоря ШЕБАЛКОВА;**

– судового експерта сектору інженерно-технічних видів досліджень лабораторії криміналістичних та інженерно-технічних видів досліджень **Артема ЗАДОРІНА;**

цим актом засвідчує, що результати дисертаційного дослідження аспіранта Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Мєшкова О.О. за темою «Судова інженерно-технічна експертиза нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням» використовується у практичній діяльності судових експертів Науково-дослідного центру судової експертизи у сфері інформаційних технологій та інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, а саме у сфері розроблення нових та удосконалення тих, що існують, положень щодо використання спеціальних знань у інженерно-технічній експертизі, застосування запропонованих методів та методик проведення судової інженерно-технічної експертизи. Окремі положення, викладені у дисертаційному дослідженні, використовуються під час проведення науково-дослідних робіт працівниками Науково-дослідного центру як наукове підґрунтя та теоретичний базис, що сприяє процесу удосконалення науково-методичної діяльності для потреб судово-експертної діяльності та вирішенню методологічних проблем в комплексних експертних дослідженнях.

Проведені здобувачем дослідження дозволили не тільки надати вичерпну характеристику комплексної інженерно-технічної експертизи, але й розширити загальнонаукове сприйняття найбільш складних видів інтеграції спеціальних знань.

Розглянуті у дисертації питання щодо вироблення єдиних уніфікованих підходів щодо алгоритмізації, автоматизації та інформаційного забезпечення судово-експертної діяльності впроваджені в експертну практику Науково-дослідного центру судової експертизи у сфері інформаційних технологій та інтелектуальної власності Міністерства юстиції України.

Члени комісії **Ігор ШЕБАЛКОВ**

Артем ЗАДОРІН

ЗАТВЕРДЖУЮ
Директор Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України

_____ **Сергій ТЮЛЄНЄВ**

«12» грудня 2023 року

А К Т

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Мєшкова Олега Олеговича «Судова інженерно-технічна експертиза нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням», поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право» у освітню Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України

Комісія в складі:

1. Лубенцова Андрія Васильовича, заступника директора з експертної роботи Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», кандидата юридичних наук;
2. Свідерського Олександра Олександровича, завідувача лабораторії Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», кандидата юридичних наук, старшого дослідника;
3. Михальського Олега Олександровича, завідувача лабораторії Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», кандидата юридичних наук, старшого дослідника

— цим актом засвідчує, що результати дисертаційного дослідження Мєшкова Олега Олеговича «Судова інженерно-технічна експертиза нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням», поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право» використовуються у науково-дослідній роботі установи.

Зокрема, при підготовці лекцій та методичних рекомендацій для здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії для дисципліни «Процесуальні проблеми експертного забезпечення правосуддя у кримінальному провадженні».

Впровадження результатів дисертаційного дослідження Мєшкова Олега Олеговича «Судова інженерно-технічна експертиза нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням» у освітню діяльність Національного

наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України забезпечило розширення науково-методичного інструментарію під час опрацювання предмету та меж судово-експертної діяльності.

Результати дисертаційного дослідження Мєшкова Олега Олеговича «Судова інженерно-технічна експертиза нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням» у освітню діяльність Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» мають необхідний теоретичний рівень та практичну спрямованість, сприятимуть підвищенню якості правового та організаційного забезпечення діяльності судово-експертних установ.

Голова **Андрій ЛУБЕНЦОВ**

Члени комісії **Олександр СВІДЕРСЬКИЙ**

Олег МИХАЛЬСЬКИЙ

Додаток Г

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Мірошниченко Р. Е., Мєшков О. О. Методологічні підходи по експертному дослідженню розрахунку шкоди, зумовленої засміченням земельних ресурсів. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : збірник наукових праць*. Вип. 18. Харків : Право, 2018. С. 469–475.

2. Мешков О. О. Проблемы научного обеспечения проведения инженерно-технической экспертизы во время расследования несчастных случаев, связанных с электротравмированием. *LEGEA ŞI VIAŢA*. 2019. №2/2. С.89–94.

3. Мешков О. О., Шинкаренко И. Р. К вопросу о теоретической сущности судебной экспертизы случаев электротравмирования. *LEGEA ŞI VIAŢA*. 2019. №4/1. С. 53–55.

4. Мєшков О. О. Теоретико-наукові засади судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*: науковий журнал. 2019. № 4 (101). С.243–250.

5. Мєшков О. О. Об’єкт, предмет і завдання судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. / редкол.: О. М. Клюєв, В. Ю. Шепітько та ін. Харків : Право, 2019. Вип. 19. С.367–378.

6. Мєшков О. О. До питання визначення об’єкта і вихідних даних судової експертизи нещасних випадків електротравмування. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. / редкол.: О. М. Клюєв, В. Ю. Шепітько та ін. Харків : Право, 2020. Вип. 21. С.463–478.

7. Мешков О. О. Механизм электротравмирования: роль и место в общей схеме экспертного исследования. *Армянский журнал судебной экспертизы и криминалистики*. 2020. № 4. С.100–109.

8. Мєшков О. О. Проблемні аспекти використання висновку експерта за результатами судової експертизи нещасних випадків електротравмування. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл проф. М.С. Бокаріуса», 2021. Вип. 2 (24) С.152–164.

9. Мєшков О. О. Проблеми нормативного регулювання в експертних дослідженнях із безпеки життєдіяльності. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики :*зб. наук. пр. Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2023. Вип. 1 (30). 215, С.195–209.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

10. Мєшков О. О. Деякі особливості проведення експертних досліджень нещасних випадків, пов'язаних з електротравматизмом. *Сучасні напрями розвитку судової експертизи та криміналістики* : тези доп. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті Засл. проф. М. С. Бокаріуса (м. Харків, 20 груд. 2016 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; М-во юстиції України, Харків. НДІ суд. експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса. Харків : ХНУВС, 2016. С. 162–166.

11. Мєшков О. О. Деякі особливості призначення судової інженерно-технічної експертизи під час досудового розслідування нещасних випадків, пов'язаних з електротравматизмом. *Актуальні проблеми кримінально-правового, кримінально-процесуального та криміналістичного забезпечення безпеки України* : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (30 лист. 2018 р., м. Дніпро). Дніпро : Видавець Біла К. О., 2018. С. 123–125.

12. Мєшков О. О. Становлення та розвиток судової інженерно-технічної експертизи з охорони праці та електротехніки. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : збірник матеріалів міжнарод. наук.-практ. конф., присвяченої 150-річчю від дня народження Засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 18–19 квіт. 2019 р.). Харків : ХНДІСЕ, 2019. С.301–303.

13. Мєшков О. О. Поняття та теоретичний базис судової експертизи випадків електротравмування. *Актуальні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування* : матеріали наук.-практ. семінару (Дніпро, 24 травня

2019 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 248 с. С.109–112.

14. Мєшков О. О. Побудова експертом моделі безпечної ситуації при проведені досліджень нещасних випадків, пов’язаних з електротравмуванням. *Актуальні проблеми діяльності органів досудового розслідування* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпро, 7 черв. 2019 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. С.117–120.

15. Мєшков О. О. Проблемні аспекти моделювання безпечної ситуації в дослідженнях із безпеки життєдіяльності. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу*: матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 16 грудня 2022 р.) /за заг. ред. Н. В. Нестор; уклад. О. В. Баулін, О. І. Жеребко, Т. П. Кривак, О. О. Садченко та ін.; Київ : Університет «Україна», 2022. С. 318–321.

16. Мєшков О. О. Електротехнічна експертиза: роль у відновленні енергетичної галузі країни. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. мат-лів міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди 100-річчя Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (Харків, 10.11.2023). Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2023. С. 241–243.